પૂ. અભયદેવ સૂરિરચિત—

સંસ્કૃત-ગુર્જર અનુવાદ સહિત—

પંચ નિર્ગ્રન્થી પ્રકરણ.

પરમ પૂજ્ય શાન્તમૂર્તિ ચારિત્ર ચુડામણી તપોનિધિ—

આચાર્યશ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસુરીશ્વરજીની આજ્ઞાવર્તી

સાધ્વીશ્રી હીરશ્રીજીના ઉપદેશથી આર્થિક સહાયક

શા. નગીનદાસ ગરબડદાસ

પ્રકાશક અને અનુવાદક

ગાંધી મફતલાલ ઝવેરચંદ

ભઠ્ઠીની બારી અમદાવાદ

મુદ્રણસ્થાન : જૈન અભ્યુદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

રતનપોળ, ગોલવાડ—અમદાવાદ

મુદ્રક : મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધી

શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિવિરચિત પંચનિર્ગ્રન્થી પ્રકરણ

ગુર્જર અનુવાદસહિત

વિષયાનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના

અનેક પ્રલોભનોથી ભરપુર આ સંસારમા પ્રાય માણસમાત્રની પ્રવૃત્તિ કોઇ ને કોઇ સંસારી સ્વાર્થને અનુલક્ષીનેજ થયા કરતી હોય છે જગતમા ગણાતા નાના મોટા માતા પિતા પુત્ર સ્ત્રી વિગેરે સર્વકુટુંબી જનોના રાગની પાછળ સ્વાર્થ હોયજ છે તેમજ મા ત્રો પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા શત્રુઓમા પણ મુખ્ય ભાગે આ સ્વાર્થજ કારણ હોય છે આ દુન્યવી સ્વાર્થ અનેકવિધ પ્રપંચોથી પુષ્ટ બની પ્રાણીને ગુણાભિમૂખ થતો પાછા અટકાવે છે અને અનેક પાપમય વ્યાપારોમા રક્ત બનાવે છે આ સ્વાર્થને પોષવા ખાતર પ્રાણી હિંસા કરેછે જુઠુ બોલેછે ચોરી કરેછે મૈથુન સેવે છે અને અમાપપરિગ્રહને એકઠો કરેછે ને તે આ પચવિધ પાપપ્રવૃત્તિમાથી સંસારી માત્ર છૂટી શકતો નથી તેમજ છૂટવા માટે પ્રયત્ન પણ કરતો નથી આ ઉન્માર્ગગામિ પાચે પ્રવૃત્તિઓને છોડનારા તે નિર્ગ્રન્થ છે તેમજ કોઈ પણ પ્રાણી અનાભોગથી, દુખથી, જાણતી કે બીજા કોઇપણ કારણદ્વારા સંસારથી ઉદ્વિગ્ન બને અને તેને પોતાનુ હિત કે ગુણોત્કર્ષ પ્રાપ્ત કરવો હોયતો તે આ પાચ પ્રવૃત્તિ છોડવા સિવાય નજ કરી શકે

આ પાચ પાપ પ્રવૃત્તિને છોડનારા મહાત્માઓ તે પાપ પ્રવૃત્તિવાળા જગતની દૃષ્ટિમા ગણાતા ગમે તેવા સાધુ, સંત દેશોદ્ધારક, દેશસેવક કે મહાત્મા કરતા સેંકડો ગુણ અત્યુત્તમ છે તે નિસંશય છે

આ નિર્ગ્રન્થના પુનાક, બકુશ, કુવીન, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ પાચ પ્રકાર છે પુનાક પાચ પાપપ્રવૃત્તિના નિષેધરૂપ મહાવ્રતોને સંપૂર્ણપણે સેવનાર હોયજ છે છતા પણ સંઘાદિકના પ્રસંગપાત માટે તે કદાચ દૂષણ પણ લગાડી બેસે છે બકુશ સંપૂર્ણપણે

ત્રતી પાળવામા તત્પર હોયજ છે છતા પણ પ્રમાદાદિકથી કોઇકવાર ઉપકરણોને પણ વિભૂષાનિમિત્તે કરી મૂકે છે કુશીલ ગૃહકુટુ બ વિગેરે સર્વ છોડી પૂર્ણપણે વ્રત પાળે છે, છતા પ્રમાદાદિકથી જ્ઞાનાદિકનો ઉપયોગ પોતાના બાહ્ય ઉત્કર્ષમાટે કરી મુકવાથી પોતાના ચારિત્રને દૂષિત કરી મૂકે છે નિર્ગ્રન્થ શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમદ્રષ્ટિવાળો હોવાથી રાગદ્વેષ રહિત હોય છે સ્નાતક કેવળજ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃત્ય હોય છે આ પાચે પોત પોતાના આત્મગુણની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્તરોત્તર વધુને વધુ પ્રયત્નશીલ હોય છે

આ ગ્રથમા આ પાંચેનિર્ગ્રન્થને મૂળકેન્દ્રમા રાખી તેના ઉપર વેદ-રાગ કષાય વિગેરે અનેકદ્વારોની ઘટના કરવામા આવી છે અને અનેક પ્રકારે સ પૂર્ણ નિર્ગ્રન્થના સ્વરૂપનુ વર્ણન બતાવવામા આવેલ છે આ નિર્ગ્રન્થ ઓછામા ઓછા ગર્ભ અને જન્મથી આઠ વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી દીક્ષા લેનારા હોય છે અને તે ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટચારિત્ર પાળી જગતને પૂજનીય બને છે

આ ગ્રથના રચયિતા શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિ છે અને જેમણે ભગ વતીજીના પચીસમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાના સગ્રહરૂપે એકસો છ ગાથા પ્રમાણ આ નિર્ગ્રન્થીપ્રકરણ બનાવેલ છે તેઓ વિક્રમ સવત અગિઆરસોના ઉત્તરાર્દ્ધમા અને બારસોના પૂર્વાર્દ્ધમા થયેલા છે તેઓની અનેક ગ્રથ ઉપર બનાવેલી અનેક ટીકાઓ આજે મોજુદ છે છતા તેઓના જીવનસબધી વધુ જાણનારાઓએ પ્રભાવક ચરિત્ર આદિ ગ્રથો જોઇ લેવા એજ તા ૧૧-૯-૩૪

ગાધી મફતલાલ ઝવેરચદ અમદાવાદ

બે બોલ

શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિરચિત પંચનિર્ગ્રન્થી પ્રકરણનું સરલ અને સ્પષ્ટ વિવેચન તૈયાર કરાવવાની ઇચ્છા **તપોનિષ્ઠ શાંતમૂર્તિ પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજીની આજ્ઞાવર્તી સાધ્વી શ્રી હીરશ્રીજીની** ઘણા વર્ષોથી હતી પરંતુ કેટલાક સાધનોની પ્રતિકૂળતાને લઈને તે કાર્ય કરાવવાની ઇચ્છા પાર પડી શકી ન હોતી. તેજપ્રમાણે આ વર્ષે પણ તેમણે તેનું સરળ અને સ્પષ્ટ વિવેચન તૈયાર કરાવી આપવાનું **શાંતમૂર્તિ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્ દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પ્રશિષ્ય પં. જંબુવિજયજી** મહારાજને વિનંતિ કરી ને તેમણે તે ઉપયોગી કાર્ય જલદી સરસ અને સારીરીતે પાર પડે તે આશયથી તેમણે મને સોંપ્યું પણ કાર્યની સફળતાને લઈને ઘણું અચોક્કસ બંધનમાં તેઓશ્રીની વારંવાર પ્રેરણાથી આ પુસ્તક આટલા દિવસે પણ આ ગ્રન્થના ભાવને અનુસરનારા નિર્ગ્રન્થોના સ્વરૂપકથનમાં મૂકી શકવા ભાગ્યશાળી થયો છું.

તેમજ આ ગ્રન્થમાં દાખલ કરવામાં આવેલ મૂળગાથાઓ, તેનો સંસ્કૃત અનુવાદ, ગુજરાતી અનુવાદ અને વિવેચન વિગેરે સર્વ તૈયારી કરી **શાંતમૂર્તિ આચાર્ય વર્ય શ્રીમદ્ વિજય દાનસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય શાંતમૂર્તિ ચારિત્ર ચૂડામણી ઉપાધ્યાય પ્રેમવિજયજી મહારાજને** બતાવવામાં આવેલ છે આથી આ ગ્રંથમાં જો કાંઈ સુંદરતા આવી હોય તો તેઓને આભારી છે.

તદુપરાંત આ પ્રથમ પ્રકાશન કાર્ય કરવામાં **સાધ્વી શ્રી હીરશ્રીજીના ઉપદેશથી આર્થિક સહાય કરનાર છાણીના શેઠ નગીનદાસ ગરબડદાસ** છે આથી તે સર્વનો હું આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકને જેટલી બની તેટલી સાવચેતીથી સરસ બનાવવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં પ્રમાદ અજ્ઞાનતા કે મતિદોષ કે દૃષ્ટિદોષને લઈને અશુદ્ધિઓ પિષ્ટપેષણ કે અસ્પષ્ટતા વિગેરે દોષ રહેવા પામ્યા હોય તે સર્વની સજ્જનો જરૂર ક્ષમા આપશે.

એજ તા ૧૧-૯-૩૪

ગાંધી મફતલાલ ઝવેરચંદ ભઠ્ઠીની બારી—અમદાવાદ

ॐ अर्हम

ગુર્જર અનુવાદ સહિત

શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિ રચિત

પંચ નિર્ગ્રન્થી પ્રકરણ

पन्नवण-वेय-रागे, कप्प-चरित्त-पडिसेवणा-नाणे
तित्थे-लिंग-शरीरे-खित्ते काल-गइ-संजम-निगासे
॥ १ ॥

जोगु-वओग-कसाए, लेसा-परिणाम-बंधणे-वेए
कम्मोदीरण उवसंपजहण सन्ना य आहारे ॥२॥

भव-आगरिसे-काल तरेय-समुग्घाय खित्त फुसणा य
भावे परिमाण खलु-अप्पाबहुय नियंठाणं ॥ ३ ॥

૧ આ ગ્રંથ ભગવતી સૂત્રના પચીસમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાના સંગ્રહરૂપે છે દ્વારોને સૂચવનારી શરૂઆતની આ ત્રણ ગાથાઓ ભગવતીસૂત્ર પ્રમાણેજ છે પરંતુ પછીની ગાથાઓ ભગવતીના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાના અર્થને અનુસરીને રચાયેલ છે

સંસ્કૃત અનુવાદ

प्रज्ञापन वेदराग-कल्प-प्रतिसेवना ज्ञान
तीर्थे लिङ्गशरीरे क्षेत्र काल च गति-सयम-निकर्ष ॥१॥
योगोपयोगकषाय-लेश्या-परिणाम-बन्ध-वेद च
कर्मोदीरणमुपसपज्जहण सज्ञा च आहार ॥ २ ॥
भव आकर्ष कालान्तर च समुद्वात क्षेत्रस्पर्शन च
भावे परिमाण खलु अल्पबहुत्व निर्ग्रन्थाना ॥ ३ ॥

અર્થ—પ્રજ્ઞાપનાદ્વાર ૧ વેદદ્વાર ૨ ક ૫દ્વાર ૩ ચારિત્ર દ્વાર ૪ પ્રતિસેવનાદ્વાર ૫ જ્ઞાનદ્વાર ૬ તીર્થદ્વાર ૭ લિંગદ્વાર ૮ શરીરદ્વાર ૯ ક્ષેત્રદ્વાર ૧૦ કાળદ્વાર ,૧૧ ગતિદ્વાર ૧૨ સયમદ્વાર ૧૩ નિકર્ષદ્વાર ૧૪ યોગદ્વાર ૧૫ ઉપયોગદ્વાર ૧૬ કષાયદ્વાર ૧૭ લેશ્યાદ્વાર ૧૮ પરિણામદ્વાર ૧૯ બન્ધ દ્વાર ૨૦ વેદદ્વાર ૨૧ કર્મોદીરણદ્વાર ૨૨ ઉપસપદ્વાન-અ ગીકાર ને ત્યાગદ્વાર ૨૩ સજ્ઞાદ્વાર ૨૪ આહારદ્વાર ૨૫ ભવદ્વાર ૨૬ આકર્ષદ્વાર ૨૭ કાળદ્વાર ૨૮ અન્તરદ્વાર ૨૯ સમુદ્ઘાત દ્વાર ૩૦ ક્ષેત્રદ્વાર ૩૧ સ્પર્શનાદ્વાર ૩૨ ભાવદ્વાર ૩૩ પરિમાણદ્વાર ૩૪ અલ્પબહુત્વદ્વાર ૩૫ આ પ્રમાણેના છત્રીસદ્વારોની નિર્ગ્રંથોને અનુસરીને ઘટના કરશે

પ્રજ્ઞાપના—સશય, અજ્ઞાન કે અપૂર્ણતા ન રહે તેવી રીતે પદાર્થનું લક્ષણ અને ભેદદ્વારા સ્વરૂપ બતાવવામા આવે તેને પ્રજ્ઞાપના કહે છે અહિં આ પ્રજ્ઞાપના દ્વારથી પાચ નિર્ગ્રન્થોનુ સ્વરૂપ અને તેના ભેદો બતાવવાના છે

વેદ-એટલે અભિલાષા ઇચ્છા કામભોગની વાછા વિગેરે અને તે પુરૂષવેદ, સ્રીવેદ નપુમકવેદ વિગેરે ભેદે કરીને ત્રણ પ્રકારે છે

રાગ–ચેતન યા જડ વસ્તુમા થનારી આસક્તિ તેને રાગ કહેવામા આવે છે અને તે કામરાગ સ્નેહરાગ અને દૃષ્ટિરાગ વિગેરે છે

કલ્પ-સાધુજીવનને પુષ્ટ કરે તેવી રીતે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવને અનુસરતો આચાર તેને કલ્પ કહે છે અને તે જિનકલ્પ સ્થવિરકલ્પ એ રીતે બે ભેદે છે

ચરિત્ર-ઇન્દ્રિયોને કાબુમા રાખી ઉત્તરોત્તર ગુણ પ્રાપ્ત કરાવે તે સયમ અને તે પાચ પ્રકારે છે

પ્રતિસેવના-સયમ જીવનને દૂષિત કરે તેવા આચારને પ્રતિસેવના કહે છે તેનુ બીજુ નામ વિરાધના છે અને તે સહસાકાર અનાભોગ વિગેરે ભેદે કરીને દશપ્રકારે છે

જ્ઞાન-પદાર્થ માત્ર સામાન્ય અને વિશેષસ્વરૂપ છે તેમા પદાર્થના વિશેષનો મૂખ્યપણે જેમા બોધ થાય તેને જ્ઞાન કહે છે ને તે મતિજ્ઞાન વિગેરે છે

તીર્થ–સસારમાથી તારે તે તીર્થ છે અને તે તીર્થ તીર્થંકર મહારાજો પ્રવર્તાવે છે એટલે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધસઘ અને દ્વાદશાગી તે તીર્થ ગણાય છે

લિંગ-જેનાથી વસ્તુ ઓળખાય તેને તે વસ્તુનું લિંગ કહેવામા આવે છે ને તે સાધુવેષ વિગેરે છે

શરીર–નાશ પામે તે શરીર, દેહ વિગેરે અને તે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ કાર્માણુ વિગેરે ભેદે કરીને પાચ પ્રકારે છે

ક્ષેત્ર-ચેત્ર એટલે સ્થાન. અને તે કમભૂમિ અકર્મભૂમિ એ રીતે બે ભેદે છે

કાળ–બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ, ઋતુ વિગેરે પરિણામોને ઉત્પન્ન કરનાર દ્રવ્ય તે કાળદ્રવ્ય છે અર્થાત્ વર્તના પરિણામ ક્રિયા પરત્વાપરત્વ તે કાળ દ્રવ્યનો ઉપકાર છે, અને તે માસ વર્ષ પલ્યોપમ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી વિગેરે ભેદોવાળુ છે

ગતિ–જે કર્મના ઉદયથી દેવ નારક મનુષ્ય તિર્યંચ વિગેરે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય તેને ગતિ કહે છે, અને તે દેવ ગતિ નરકગતિ વિગેરે ભેદે છે

સ્થિતિ–પુલાક વિગેરે ચારિત્રોમા પલ્યોપમ પૃથકત્વ વિગેરે કાળ માનનું નિયમન કરવું તેને સ્થિતિ કહે છે

નિકર્ષ–પાચે નિર્ગ્રંથોનો પોતપોતાના સ્થાનની અપેક્ષાએ અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછા વધારે કે તુલ્ય પણાનો વિચાર કરવામા આવે તેને નિકર્ષ કહે છે

યોગ–યોગ વીર્ય પરાક્રમ બળ વિગેરે યોગના પર્યાય વાચક શબ્દો છે જેની દ્વારા જીવ હલન ચલન વિગેરે કાર્ય કરી શકે તેને યોગ કહે છે અને તે યોગ મૂળભેદની અપેક્ષાએ ત્રણ ભેદે અને ઉત્તરભેદની અપેક્ષાએ પંદર પ્રકારનો છે

ઉપયોગ-જ્ઞાન અને દર્શનને આત્મા પદાર્થના સ્વરૂપ જાણવા માટે જોડે તેને ઉપયોગ કહે છે અને તે સાકાર અને નિરાકાર એ રીતે બે પ્રકારે છે.

કષાય-કષ-સમાર આય-લાભ જેનાથી સમાર વધે તેને કષાય કહેવામા આવે છે અને તે સજ્વલન વિગેરે છે.

પરિણામ-પરિણામ એટલે અધ્યવસાય વિચાર પરિણતિ પદાર્થ પ્રત્યેની સદ્અસદ્ વિચાર પરિણતિ તેને અધ્યવસાય કહેવામા આવે છે આ અધ્યવસાય પણ વર્દ્ધમાન હીયમાન અને અવસ્થિત ભેદે કરીને ત્રણ પ્રકારે છે

કર્મબન્ધ-જીવની સાથે કર્મોનો ક્ષીરનીરની પેઠે બધ થવો તેને બધ કહે છે

ઉદય-જીવની સાથે બધાયેલા કર્મોના સ્થિતિનો પરિપાક થયે અનુભવ થવો તેને ઉદય કહે છે

ઉદીરણા-બધાયેલ કર્મોની સ્થિતિનો પરીપાક થયા પહેલા કર્મોનો અનુભવ કરવામા આવે તેને ઉદીરણા કહેવામા આવે છે

ઉપસ પજ્જહણ-પુલાકાદિક ચારિત્રની પ્રાપ્તિ તેને ઉપસ પત કહેવામા આવે છે અને તેનો ત્યાગ કરવો તેને હાન કહે છે એટલે પુલાકને છોડીને કષાયકુશીલાદિને પામે તે.

સજ્ઞા-વારવાર ભવોભવના અભ્યાસથી જે ક્રિયા જીવમા સ્હેજે ઉત્પન્ન થાય તેને સજ્ઞા કહે છે અને તે આહાર-ભય-પરિગ્રહ-મૈથુન-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ -લોક-અને ઓઘ સજ્ઞા એ રીતે દશ પ્રકારે છે

આહાર-જેને જીવ ગ્રહણ કરે તે આહાર

ભવ-ભવ એટલે સસાર એટલે નિર્ગ્રંથ કેટલા ભવ કરે તે

આકર્ષણદ્વાર-કયો નિર્ગ્રંથ એક ભવમા તથા ઘણા ભવમા તે તે અવસ્થાને ત્યાથી પડીને કેટલી વખત પામે

કાળદ્વાર-તે તે નિર્ગ્રંથપણામા કેટલો કાળ તે

અ તરદ્વાર-આતરૂ એકવાર નિર્ગ્રંથ પણુ પામ્યા પછી ફરીવાર નિર્ગ્રંથ પણુ પામે તેમા જે વ્યવધાન રહે તેને અ તર કહે છે, આ અ તર એક જીવ આશ્રયીને અને ઘણા જીવ આશ્રયીને એ રીતે બે પ્રકારે છે

સમુદ્ઘાત-જે અવસ્થામા આત્મા વેદનાદિકની સાથે એક મેક થઇને ઘણા કર્મોનો નાશ કરે તેને સમુદ્ઘાત કહે છે અને તે વેદના, કષાય, મરણ, વૈક્રિય, તૈજસ, આહારક અને કેવળી એમ સાત પ્રકારે છે

ક્ષેત્રદ્વાર-નિર્ગ્રંથો પૈકી કયા કયા નિર્ગ્રંથ ભેદને કેટલી કેટલી અવગાહના હોય તેને ક્ષેત્રાવગાહના કહે છે

સ્પર્શનાદ્વાર-કયા કયા નિર્ગ્રન્થોને કેટલી કેટલી સ્પર્શના હોય છે તે સ્પર્શના

ભવદ્વાર-ભાવ એટલે પરિણામ, તદરૂપ થવુ વિગેરે ને તે ભાવ પાચ પ્રકારે છે ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપ શમિક, ઔદયિક અને પરિણામિક

પરિમાણદ્વાર-પરિમાણ એટલે સખ્યા, માપ, ગણતરી, વિગેરે ને આ નિર્ગ્રન્થોની ગણત્રી પણ બે પ્રકારે થઇ શકે છે ૧ નિર્ગ્રન્થપણાને પામેલા જીવોની ગણત્રી ૨ અને નિર્ગ્રંથપણાને સમયે સમયે પામતા જીવોની ગણત્રી

અલ્પબહુત્વ-પરસ્પર ન્યુનાધિકપણું નિર્ગ્રંથના ભેદો પૈકી કયો ભેદ કોનાથી ન્યુનાધિક છે તે જણાવવું તેને અલ્પબહુત્વ કહે છે

૧ પ્રરૂપણા દ્વાર

નિર્ગ્રન્થોના પ્રકાર

पच नियंठा भणिया, पुलाय वउसा कुसील निग्गंथा।
होइ सिणाओ य तहा, इक्किक्को सो भवे दुविहो ॥४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पञ्च निर्ग्रन्थाः भणिताः, पुलाकबकुसकुशीलनिर्ग्रन्था
भवति स्नातकश्च तथा, एकैको सः भवेत् द्विविधः ॥४॥

અર્થ-નિર્ગ્રન્થો પાંચ પ્રકારે કહ્યા છે ૧ પુલાક ૨ બકુશ ૩ કુશીલ ૪ નિર્ગ્રન્થ અને ૫ સ્નાતક, અને તે દરેકના બે બે ભેદ છે

વિશેષાર્થ-નિર્ગ્રન્થ, સાધુ, મુનિ, યતિ, સંયમી વિગેરે સર્વ શબ્દો એક અર્થવાળા છે અને તે દરેક શબ્દ સંયમવાળા મુનિઓને માટે યોજાય છે

ગ્રન્થ એટલે ગુંથાવું, ગુંચાવું પ્રાણીમાત્રને સંસારમાં ગુંથનાર જો કોઇ અભ્યંતર કારણ હોય તો તે મિથ્યાત્વ ને રાગદ્વેષ વિગેરે છે, કે જે મિથ્યાત્વ શુદ્ધદેવ, શુદ્ધગુરૂ અને શુદ્ધધર્મનો સંયોગ પ્રાપ્ત થયા છતાં તેની પ્રત્યે શ્રદ્ધા પરિણતિ કે આદર

લબ્ધિપુલાકનુ સ્વરૂપ.

सघाइयाण कज्जे, चुन्निज्जा चक्कवट्टिमवि जीए
तीए लद्धिए जुओ, लद्धिपुलाओ मुणेयव्वो ॥७॥

સસ્કૃત અનુવાદ

सङ्घादिकाना कार्ये, चुर्णयति चक्रवर्तिनमपि यया
तया लब्ध्या युक्तो, लब्धिपुलाको ज्ञातव्य ॥७॥

અર્થ –સઘાદિકના કાર્યમાટે ચક્રવર્તીને પણ જે લબ્ધિવડે ચુરી નાખે તે લબ્ધિવડે યુક્ત તે લબ્ધિપુલાક જાણવો

વિશેષાર્થ–જે પુલાક ચારિત્રી અનેકવિધ તપશ્ચર્યાઓ કરી અનેક લબ્ધિ મેળવે તે લબ્ધિ પુલાક જાણવો અને તે લબ્ધિનો ઉપયોગ સઘાદિકનુ કાર્ય હોય તો સામાન્ય રાજા આમાત્ય નહિ પરતુ ચક્રવર્તિ જેવા પણ જો સઘનુ વિરૂપ કરવા તૈયાર થયા હોય તો તેને પણ ચુરી નાખે છે પરતુ આ ચારિત્રીને સયમ સ્થાનોમા જ આગળને આગળ વધવાની અને પોતાના આત્મવિકાસ સાધવા જેટલી તીવ્રતા નથી હોતી કારણકે લબ્ધિ વિગેરેની પ્રાપ્તિનો ઉપયોગ તે પણ સયમ સ્થાનોમા રહેવો તે ચારિત્રનો પ્રમાદ સૂચવે છે

આસેવના પુલાકના ભેદો

आसेवणा पुलाओ, पंचविहो नाणदंसणचरित्ते
लिंगंमि अहासुहूमे य, होइ आसेवणा निरओ ॥८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

आसेवना पुलाकः, पचविधः ज्ञानदर्शनचारित्रे
लिङ्गे यथासूक्ष्मे च, भवति आसेवनानिरतः ॥ ९ ॥

અર્થ—આસેવના પુલાક પાચ પ્રકારે છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, લિગ અને યથાસૂક્ષ્મ તે આસેવનામા રક્ત છે

વિશેષાર્થ—આસેવનાપુલાકના પાચ ભેદ છે જ્ઞાન આસેવના, દર્શનઆસેવના, ચારિત્ર આસેવના, લિગ આસેવના અને યથાસૂક્ષ્મઆસેવના. અહિ કેટલાક આચાર્યોના મત પ્રમાણે લબ્ધિ પુલાક એ જ્ઞાનપુલાકમા અન્તર્ગત થઇ જાય છે, કારણકે લબ્ધિ આદિ શક્તિઓની પ્રાપ્તિઓનો પણ જ્ઞાનમા સમાવેશ થાય છે ત્યારે ગ્રથકારના મતે જ્ઞાનવિરાધનામા અકાળે ભણવુ, ત્રુટિતરીતે ભણવુ, સ્વપરદર્શનનુ શકર કરવુ વિગેરે છે તે લબ્ધિપુલાકમા ન હોવાથી લબ્ધિ પુલાક તે જ્ઞાનપુલાક કરતા અતિરિક્ત માનવો જોઇએ તેથી અહિં લબ્ધિપુલાક અને જ્ઞાન આસેવના પુલાક જુદા જુદા સ્વીકાર્યા છે

જ્ઞાનાદિ વિરાધનાનુ સ્વરૂપ—

नाणदसणचरणे, इसीसि विराहियं असारो जो
सो नाणाइ पुलाओ, भन्नइ नाणाइ जं सारो

અર્થ-સ્ખલિતાદિ દૂષણોવડે કરીને જ્ઞાન, શંકાદિવડે કરીને સમ્યકૃત્વ મૂલ અને ઉત્તરગુણની પ્રતિસેવનાવડે કરીને ચારિત્ર વિરાધે છે ૯

કારણ વિના જે અન્યલિંગને ધારણ કરે તે લિંગપુલાક મનથી જે અકલ્પ્ય વસ્તુઓનો સેવનાર તે યથાસૂક્ષ્મ જાણવો ૧૦

વિશેષાર્થ-અસ્ખલિત અમીલિત, અવ્યત્યાસ્રેડિત, પ્રતિપુર્ણ ને પ્રતિપૂર્ણઘોષપુર્વક તૈયાર થયેલ એ રીતસરનું જ્ઞાન છે તેમા જે કાઇ ન્યુનતા રહે તે વિરાધના જાણવી આવી સહેજ વિરાધના જે ચારિત્રમા રહે તે ચરિત્ર ચારિત્રપુલાક જાણુ

દર્શન-શુદ્ધદેવ શુદ્ધગુરૂ અને શુદ્ધધર્મ તે ઉપર અચળ શ્રદ્ધા તે સમકતદર્શન તેમા શકા, આકાક્ષા વિતિ ગિચ્છા મિથ્યાત્વીની પ્રશસા અને મિથ્યાત્વીનો પરિચય તે દર્શનના પાચ દૂષણો છે

શકા-અરિહત પરમાત્માના પ્રરૂપેલા ધર્મને વિષે સદેહ બુદ્ધિ રાખવી તે શકા તેના પણ બે ભેદ છે એક દેશથકી શકા અને બીજી સર્વથી શકા, દેશશકા એને કહેવામા આવે છે કે જિનેશ્વરપ્રરૂપિત સર્વ પદાર્થોની અવિચલ શ્રદ્ધા રાખે, પરતુ કોઇ કોઇ સ્થળે શકા ઉત્પન્ન થઇ આવે, જેમકે જીવ-તે એ તો સત્ય પરતુ સપ્રદેશી કે અપ્રદેશી? સર્વગત કે અસર્વગત? વિગેરે એકાદ અશમા શકા રાખવી તે દેશશકા સર્વવસ્તુની શકા તેતો આ ચારિત્રીને નજ હોય

આકાક્ષા-પરદર્શનીની કોઇક આકર્ષે તેવી વસ્તુ દેખી તેની પ્રત્યે ઇચ્છા થાય તે આકાક્ષા, તેના પણ દેશઆકાક્ષા અને સર્વઆકાક્ષા એ બે ભેદ છે કોઈ એકાદ દર્શન સબધી કોઇએક વસ્તુ દેખી સ્હેજ આકાક્ષા થાય તે દેશઆકાક્ષા, પણ સર્વ પાખડીધર્મોમા આકાક્ષા તે સર્વઆકાક્ષા. જેમકે બૌદ્ધધર્મ સારો છે કારણકે તેમા કષ્ટ કરવાનું કહ્યુ નથી આ દેશઆકાક્ષા જાણવી અન્ય ધર્મોમા 'વિષયસુખ ભોગવનાર પરભવમા પણ સુખ ભોગવે છે માટે એ ધર્મો પણ કેવા સારા છે ' આ સર્વઆકાક્ષા આમા પુલાકને દેશઆકાક્ષા સ્હેજ થાય પણ સર્વ આકાક્ષા તો તેને નજ હોય

વિચિકિત્સા-કરેલી ક્રિયા પ્રત્યે દેશથી અને સર્વથી સદેહ રાખવો તેથી તે બન્ને પ્રકારની વિચિકિત્સા દૂષણરૂપે સમ્યકત્વમા છે

મિથ્યાત્વીની પ્રશસા-અતીત અનાગત અને ભાવિ અન્યલિંગીઓની પ્રશસા કરવી તે પ્રશસાદોષ તેના પણ દેશ અને સર્વથકી એ રીતે બે ભેદ છે તેમા સર્વ દર્શનોને સત્યમાની તે સર્વની પ્રશસા કરવી તે સર્વ પ્રશસા અને કોઇ એકાદ દર્શનમાથી કોઇ એકાદ વચન સારૂ દેખી સહેજ પ્રશસા કરે તે દેશપ્રશસા પુલાકને દેશપ્રશસા હોય સર્વપ્રશસા નજ હોય

મિથ્યાદૃષ્ટિનો પરિચય-મિથ્યાત્વીની સાથે વાતચિત, પરિચય વિગેરે કરવાથી મદવૃદ્ધિ બીજા જીવોને અનર્થ થવા સભવ છે

અર્થ -તે બકુશ ચારિત્ર ઉપકરણ અને શરીરના ભેદથી બે પ્રકારે છે વળી તે બન્ને પ્રકારોના પાચ પાચ પ્રકાર છે આભોગ-અનાભોગ સવૃત્ત અસવૃત્ત અને યથાસૂક્ષ્મ

વિશેષાર્થ -તે બકુશ નિર્ગ્રન્થ શરીર અને ઉપકરણ એ બે પ્રકાર છે વળી તે બન્ને પ્રકારોના પાચ પાચ ભેદ છે ૧ આભોગબકુશ, ૨ અનાભોગબકુશ ૩ અસવૃત્તબકુશ ૪ સવૃત્ત બકુશ ૫ યથાસુક્ષ્મબકુશ

વસ્ત્ર, પાત્ર, દડ વિગેરે સાધુપણાને નિર્વાહ કરનારી ઉપધિઓને પણ જે વિભૂષારૂપે કરી મુકે તે ઉપકરણબકુશ એટલે ઉપકરણોથી કરાતુ મલિન ચારિત્ર તે ઉપકરણ બકુશ ચારિત્ર છે

હાથ-પગ-નખ-મૂખ-વાળ વિગેરે અવયવોને ધોવા સાફસુફ કરવા અને તેને શોભાવવા નિરતર પ્રયત્ન કરનાર તે શરીર બકુશનિર્ગ્રન્થ જાણવો એટલે જે શરીરદ્વારા નિર્મલચારિત્રને મલિન કરે તે શરીર બકુશનિર્ગ્રન્થ જાણવો

સાધુઓને આ અકૃત્ય છે એમ જાણ્યા છતા જે કરે તે આભોગબકુશ સાધુઓને આ અકૃત્ય છે એમ ખ્યાલ ન હોય અને સ્હેજે દોષ લાગી જાય તે અનાભોગબકુશ જે ચારિત્રીના મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમા લાગેલા દોષો લોકમા પ્રસિધ્ધ ન હોય તે સવૃત્તબકુશ અને જે ચારિત્રીના દોષો લોકમા પ્રસિદ્ધ હોય તે અસવૃત્તબકુશ, આખ મૂખ નાક વિગેરેના મેલને સાફકરનાર તે સૂક્ષ્મબકુશ જાણવો

ઉપકરણ બકુશનુ સામાન્ય સ્વરૂપ—

जो उवकरणे वउसो, सो धुवइ अपाउसेऽवि वत्थाइं
इच्छइ य लण्हयाइं, किंचि विभूपाइ भुजइ य ॥१४॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

उपकरणे यः वकुशो, सो धुवति अमाद्दष्यपि वस्त्राणि
इच्छति च श्लक्ष्णानि, किञ्चिद् विभूपायै भुङ्क्ते च

અર્થ-જે ઉપકરણબકુશ છે તે વર્ષાઋતુ વિના પણ વસ્ત્રો ધુવે છે ને સુવાળા વસ્ત્રોને ઇચ્છે છે ને કાઇક શોભા અર્થે વાપરે છે

વિશેષાર્થ—સાધુને ઉપકરણો સયમના નિર્વાહ અર્થે છે વસ્ત્રાદિકને સાધુએ એટલામાટે પહેરવાના છે કે જેથી તેના શરીરની રક્ષા થાય અને તે શરીરદ્વારા સયમમા દઢ રહી કિલષ્ટકર્મોનો નાશ કરી શકે પણ ઉપકરણ બકુશ ચારિત્રી ચોમાસા વિના પણ દરરોજ કપડા ધુવે છે ને તે વસ્ત્રો પણ સુવાળા બારીક ને સારી રીતે સમારી વાપરે છે કે જેથી શરીરની શોભામા વધારો થાય, ને આરીતે કરવાથી તે પોતાનું ચારિત્ર વિશુદ્ધ બનાવવાને બદલે અતિચારોથી મલિન કરે છે

तह पत्तदडयाई, घट्टं मट्टं सिणेहकयतेयं,
धारेइ विभूसाए वहुं, च पत्थेइ उ'

સુવાસિત કરીએ, ગમે તેવા વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત કરી રક્ષણ કરીએ છતા તે અંતે વિરૂપ છે એમ માની મુનિ તે શરીરદ્વારા તપશ્ચર્યા ઉગ્રવિહાર વિગેરે કરી વિરૂપ એવા પણ શરીરને સંયમ પોષક બનાવે છે ત્યારે આ ચારિત્રી શરીરની સુશ્રુષા આદિમા પડી ચારિત્રને મલિન કરી મુકે છે

તેમજ આ બ ને પ્રકારના બકુશચારિત્રીઓ ઘર કુટુંબ ધન વિગેરે છોડી પ્રવજ્યા અંગીકાર કર્યા છતા તેઓને માનાપમાન અને વૈભવની ઇચ્છા મટી નથી હોતી તેને શ્રાવક શ્રાવિકાદિકને પોતાના ભક્ત બનાવવાની, ઘણા શિષ્યો વધારવાની, પોતાનો યશ વિસ્તારવાની હોશ હોય છે આ રીતે તે પોતાના ચારિત્રને મલિન કરી મુકતો હોવાથી તે બકુશચારિત્રી છે

पडिच्च तवाइकय, जस च पत्थेइ तम्मि तुस्सइ य सुहशीलो न य बाढ, जयइ अहोरत्तकिरियासु१७

સસ્કૃત અનુવાદ

पाण्डित्य–तपआदिकृत, यशश्च प्रार्थयते तस्मिन् तुष्यति च सुखशीत्र न च बाढ, यतते अहोरात्र क्रियासु ॥ १७ ॥

અર્થ–પાંડિત્ય અને તપવિગેરેવડે થયેલા યશની ઇચ્છા રાખે તેમા સતોષ પામે, સુખશીલ હોય અને અહોરાત્ર ક્રિયાઓને વિષે અત્યત યતના ન રાખે

વિશેષાર્થ—જે જ્ઞાન વસ્તુતત્ત્વને જાણી ઇષ્ટમા પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટમાથી નિવૃત્તિ કરવામાટે છે અને જે તપ ક્લિષ્ટ કર્મોના નાશ માટે છે આ રીતે તે બન્ને નિર્જરાના હેતુભૂત હોવાછતા તે દ્વારા પણ જે પોતાનો યશ વધારવાની વાછા રાખે તેમજ કોઈને પોતાનો યશ બોલતો સાભળી પોતે અત્યત હર્ષ પામે તદુપરાત શરીરની સુદરઆહાર વિગેરે વડે કરીને લાલના કરે, સ્નાન વિલેપન કરી શરીરને શોભાવે, રાત દિવસની ક્રિયાયોમા યતના રાખવી જોઈએ તે ન રાખે ને તે ન રાખવાથી પોતાના ચારિત્રને મલિન કરે છે ને આ રીતે મલિનકરનાર ચારિત્રી તે બકુશ છે

परिवारो य असजम, अविवित्तो होइ किंचि एयस्स
घासयपाओ तिल्लाइ, मसिणिओ कत्तरियकेसो॥१८॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

परिवारश्चासयमोऽविवित्को भवति किञ्चित् एतस्य
घापतपादः तैलादिना, मसृणितः कर्त्तितकेश· ॥ १८ ॥

અર્થ—એ બકુશ ચારિત્રીનો પરિવાર કાઇક અસયમવત અને અવિવિક્ત હોય છે અને તે પરિવાર ઘસેલા પગવાળો, તૈલાદિકે સુવાળા કરેલ ને કાતરેલા વાળવાળો હોય છે

સુવાસિત કરીએ, ગમે તેવા વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત કરી રક્ષણ કરીએ છતા તે અંતે વિરૂપ છે એમ માની મુનિ તે શરીરદ્વારા તપશ્ચર્યા ઉગ્રવિહાર વિગેરે કરી વિરૂપ એવા પણ શરીરને સયમ પોષક બનાવે છે ત્યારે આ ચારિત્રી શરીરની સુશ્રુષા આદિમા પડી ચારિત્રને મલિન કરી મુકે છે

તેમજ આ બને પ્રકારના બકુશચારિત્રીઓ ઘર કુટુબ ધન વિગેરે છોડી પ્રવજ્યા અગીકાર કર્યા છતા તેઓને માનાપમાન અને વૈભવની ઇચ્છા મટી નથી હોતી તેને શ્રાવક શ્રાવિકાદિકને પોતાના ભક્ત બનાવવાની, ઘણા શિષ્યો વધારવાની, પોતાનો યશ વિસ્તારવાની હોશ હોય છે આ રીતે તે પોતાના ચારિત્રને મલિન કરી મુકતો હોવાથી તે બકુશચારિત્રી છે

पडिच्च तवाइकय, जस च पत्थेइ तम्मि तुस्सइ य
सुहशीलो न य वाढ, जयइ अहोरत्तकिरियासु१७

સસ્કૃત અનુવાદ.

पाण्डित्य-तपआदिकृत, यशश्च प्रार्थयते तस्मिन् तुष्यति च
सुखशील न च वाढ, यतते अहोरात्र क्रियासु ॥ १७ ॥

અર્થ–પાડિત્ય અને તપવિગેરેવડે થયેલા યશની ઇચ્છા રાખે તેમા સતોષ પામે, સુખશીલ હોય અને અહોરાત્ર ક્રિયાઓને વિષે અત્યત યતના ન રાખે

વિશેષાર્થ –આ બકુશચારિત્રીનો પરિવાર પણ અસયમ વત વસ્ત્ર પાત્રાદિકના મોહવાળા, તેમજ પગ વિગેરેને સાફ કરાવનારા અને કાતરથી કતરાવેલ વાળવાળો હાય છે

तह देससव्वछेयारिहेहि, सवलेहिं संजुओ वउसो
मोहक्खयट्ठमब्भुट्टिओ अ, सुत्तम्मि भणिअं चा॥१९॥

સસ્કૃત અનુવાદ

तथा देशच्छेदसर्वच्छेदार्हैः, शबलैः सयुतो वकुश
मोहक्षयार्थमभ्युत्थितश्च, सूत्रे भणित च ॥ १९ ॥

અર્થ–તે બકુશચારિત્રી દેશચ્છેદ અને સર્વચ્છેદ યોગ્ય શબલ ચારિત્રીયાવડે સહિત હોય છતા મોહના ક્ષર્ય માટે ઉજમાળ હોય છે એ પ્રમાણે સૂત્રોમા પણ કહ્યુ છે

વિશેષાર્થ–જે ચારિત્રીનો એવો અપરાધ હોય કે જે અપરાધ દીક્ષાપર્યાય ઘટાડવાથી નાબી શકે તે પ્રાયશ્ચિત જે ચારિત્રીનો એવો અપરાધ જેને ફરીથી દીક્ષા આપ્યા સિવાય છુટકો જ તે સર્વચ્છેદ પ્રાયશ્ચિત જાણુવુ આવા બન્ને પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય સબળ ચારિત્રીયાથી યુક્ત હોય છે

હવે અહિ એવી શકા કર
અને બકુશ ચારિત્રીમ
ઉત્તર આપતા જણાવે

અને બકુશમા દેખીતી રીતે સરખાં લક્ષણ જણાય છે છતા પણ માસત્થો નિર્ધ્વંસ પરિણામી હોય છે જ્યારે બકુશ નિર્ગ્રન્થ પ્રાયશ્ચિત વિગેરેથી પણ શુદ્ધ થઇ શકે છે કારણકે તેવી મલિનતા છતાં બકુશ ચારિત્રી હમેશાં મોહક્ષય માટે નિરંતર ઉદ્યમવંત હોય છે

उवगरणदेहचुक्खा, रिद्धीरसगारवासिया निच्चं
वहुसवलछेयजुत्ता, निग्गंथा वउसा भणिया ॥२०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

उपकरणदेहशुद्धा, ऋद्धिरसगारवाश्रिता नित्यं
बहुशबलछेदयुक्ता, निर्ग्रन्था बकुशा भणिताः ॥ २० ॥

અર્થ—ઉપકરણ અને શરીરને શુધ્ધ રાખનારા, નિત્ય ઋદ્ધિગારવ અને રસગારવને આશ્રયી રહેનારા, છેદને યોગ્ય એવા ઘણા શબલચારિત્રીયોના પરિવારવાળા નિર્ગ્રન્થો બકુશ કહેલા છે

વિશેષાર્થ—બકુશ નિર્ગ્રન્થો વસ્ત્ર પાત્ર દંડ વિગેરેને ચોખ્ખા રાખનાર, હમેશા ઋદ્ધિગારવ રસગારવ અને શાતાગારવને આશ્રયી રહેનારા, તેમજ દેશચ્છેદ અને સર્વચ્છેદ પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય એવા ઘણા શબલ ચારિત્રીયોના પરિવારવાળા બકુશ ચારિત્રી હોય છે

છતાં તે ચારિત્રીઓ શુદ્ધપ્રરૂપક, ભવભીરૂ, સંઘ પ્રભાવનામાટે ઉદ્યત અને મોક્ષને અર્થે ચારિત્રને ધારણકરનાર હોય છે પરંતુ પ્રમાદાદિ દોષોને

વિશેષાર્થ–આ બકુશચારિત્રીનો પરિવાર પણ અસયમ વત, વસ્ત્ર પાત્રાદિકના મોહવાળો, તેમજ પગ વિગેરેને સાફ કરાવનારો અને કાતરથી કતરાવેલ વાળવાળો હોય છે

तह देससव्वछेयारिहेहि, सवलेहि सजुओ वउसो
मोहक्खयट्ठमब्भुट्ठिओ अ, सुत्तम्मि भणिअं च॥१९॥

સસ્કૃત અનુવાદ

तथा देशच्छेदसर्वच्छेदार्हैः, शवलैः सयुतो वकुश
मोहक्षयार्थमभ्युत्थितश्च, सूत्रे भणित च ॥ १९ ॥

અર્થ–તે બકુશચારિત્રી દેશચ્છેદ અને સર્વચ્છેદ યોગ્ય શબલ ચારિત્રીયાવડે સહિત હોય છતા મોહના ક્ષય માટે ઉજમાળ હોય છે એ પ્રમાણે સૂત્રોમા પણ કહ્યુ છે

વિશેષાર્થ–જે ચારિત્રીનો એવો અપરાધ હોય કે જે અપરાધ દીક્ષાપર્યાય ઘટાડવાથી નબી શકે તે દેશચ્છેદ પ્રાયશ્ચિત જે ચારિત્રીનો એવો અપરાધ હોય કે જેને ફરીથી દીક્ષા આપ્યા સિવાય છુટકો જ ન હોય તે સર્વચ્છેદ પ્રાયશ્ચિત જાણવું આવા બ ને પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય સબળ ચારિત્રીયાથી યુક્ત બકુશ હોય છે

હવે અહિ એવી શકા કરવામા આવે છે કે પાસત્થા અને બકુશ ચારિત્રીમા શો ફેર છે ? તો તેનો ઉત્તર આપતા જણાવે છે કે પાસત્થા

[illegible] ચારિત્રમા મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમા
[illegible]ગતા દોષો [illegible]મા પ્રસિધ્ધ હોય તો તે અસવૃત્ત
[illegible] છે

કુશીલનુ સ્વરૂપ—

अच्छिमुहमज्जमाणो, होइ अहासुहुमओ तहा वउसो
सीलं चरण तं जस्स, कुच्छियं सो इह कुशीलो ॥२२॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

अक्षिमुख मार्जयन्, भवति यथासूक्ष्मकः तथा वकुश
शील चरणं तद्यस्य, कुत्सित सः इह कुशीलः ॥ २२ ॥

અર્થ—આખ અને મૂખ વિગેરેને પ્રમાર્જનાર યથાસુક્ષ્મબકુશ નિગ્રન્થ ચારિત્રી જાણવો એટલે જેનુ શીયલ અને ચારિત્ર કુત્સિત હોય તેને કુશીલ જાણવો

વિશેષાર્થ—જે આખ મૂખ વિગેરેના મેલને દૂર કરે તેને યથાસુક્ષ્મબકુશ નિર્ગ્રન્થ કહે છે હવે ત્રીજા કુશીલ નિર્ગ્રંથનુ સ્વરૂપ કહે છે જે ચારિત્રનુ શીલ એટલે ચારિત્ર મલીન હોય તેને કુશીલ કહે છે

કુશીલના બે ભેદ—

पडिसेवणा कसाए, दुहा कुशीलो दुहावि पंचविहो
नाणे दसणचरणे तवे य अहसुहुमए चेव ॥२३॥

લઈને ઉત્કૃષ્ટચારિત્ર નથી પાળીશકતા અને આહાર વસતિ વિગેરેમા દોષો લગાડી ચારિત્ર મલિન કરે છે

આત્મભોગાદિ બકુશનુ સ્વરૂપ—

आभोगे जाणतो, करेइ दोस अजाणमणभोगे
मुलुत्तरेहि सवुड, विवरिय असवुडो होइ ॥२१॥

સસ્કૃત અનુવાદ

आभोगे जानन् करोति दोष अजानन् अनाभोगे
मुलोत्तरैः सद्वृत्त, विपरीत असद्वृत्त भवति ॥ २१ ॥

અર્થ—જાણવા છતા જે દોષ કરે તે આભોગ બકુશ, અજાણતા કરે તે અનાભોગ, મૂલોત્તર ગુણવડે સવૃત્ત અને તેથી વિપરીત તે અસવૃત્ત

વિશેષાર્થ—જે ચારિત્રી પોતે જે કાર્ય કરે છે તેમા પોતાને ખ્યાલ હોય કે આ કાર્યમા અમુક દોષ લાગે છે અને મારે તે ન કરી શકાય છતા તે કરે તો તે આભોગ બકુશ જાણવો

જે ચારિત્રી પોતાના સયમમા રીતસર પ્રવર્ત્તે છે છતા તેને જે અજાણતા દોષ લાગે તે અનાભોગબકુશ જાણવો

જે ચારિત્રીના મૂલ અને ઉત્તરગુણમા દોષો હોય છતા તે લોકમા પ્રસિધ્ધ ન હોય તો તે સવૃત્તબકુશ કહેવાય છે

[illegible] [illegible] મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમા [illegible]ગતા દોષો [illegible]મા પ્રસિધ્ધ હોય તો તે અસવૃત્ત [illegible] છે

કુશીલનુ સ્વરૂપ—

अच्छिमुहमज्जमाणो, होइ अहासुहुमओ तहा वउसो
सील चरणं तं जस्स, कुच्छियं सो इह कुशीलो ॥२२॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

अक्षिमुख मार्जयन् , भवति यथासूक्ष्मक॰ तथा वकुश
शील चरणं तद्यस्य, कुत्सित सः इह कुशीलः ॥ २२ ॥

અર્થ –આખ અને મૂખ વિગેરેને પ્રમાર્જનાર યથાસુક્ષ્મબકુશ નિગ્રન્થ ચારિત્રી જાણવો એટલે જેનુ શીયલ અને ચારિત્ર કુત્સિત હોય તેને કુશીલ જાણવો.

વિશેષાર્થ–જે આખ મૂખ વિગેરેના મેલને દૂર કરે તેને યથાસુક્ષ્મબકુશ નિર્ગ્રન્થ કહે છે હવે ત્રીજા કુશીલ નિગ્રંથનુ સ્વરૂપ કહે છે જે ચારિત્રનુ શીલ એટલે ચારિત્ર મલીન હોય તેને કુશીલ કહે છે

કુશીલના બે ભેદ—

पडिसेवणा कसाए, दुहा कुशीलो दुहावि पंचविहो
नाणे दसणचरणे तवे य अहसुहुमए चेव ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

प्रतिसेवना कषायै:, द्विधा कुशीलो द्विधाऽपि पचविधः
ज्ञाने दर्शनचारित्रे, तपसि च यथासूक्ष्मे च ॥ २३ ॥

અર્થ-પ્રતિસેવના અને કષાય એ બેવડે કુશીલ નિર્ગ્રન્થ છે તે બન્નેના પણ પાચ પાચ ભેદ છે ૧ જ્ઞાનકુશીલ ૨ દર્શનકુશીલ, ૩ ચારિત્રકુશીલ ૪ તપકુશીલ ૫ યથાસુક્ષ્મકુશીલ

વિશેષાર્થ-હવે તીજો નિર્ગ્રન્થ કુશીલ તેના બે ભેદ છે ૧ પ્રતિસેવના કુશીલ, ૨ કષાય કુશીલ, તેમજ આ બન્ને કુશીલના પણ પાચ પાચ ભેદ છે ૧ જ્ઞાનકુશીલ, ૨ દર્શનકુશીલ, ૩ ચારિત્રકુશીલ ૪ તપકુશીલ ૫ યથાસુક્ષ્મકુશીલ

જે ચારિત્રી પોતાના ચારિત્રને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિક વડે વિરાધે છે અને પોતાના ચારિત્રને કુત્સિત બનાવે તે કુશીલ છે

જ્ઞાનાદિ પ્રતિસેવના કુશીલનુ સ્વરૂપ-

इह नाणाइ कुसीलो, उवजीव होइ नाणपभिईए
अहसुहुमो पुण तस्स, एस तवस्सि त्ति संसाए॥२४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

इह ज्ञानादिकुशील , उपजीवन् भवति ज्ञानप्रभृतिभि
यथासूक्ष्म पुनस्तस्य, एष तपस्वी इति शसया ॥२४॥

અર્થ-જે જ્ઞાનાદિવડે ઉપજીવિકા કરે તે જ્ઞાનકુશીલ હવે આ તપસ્વી છે એવી પ્રશસા સાભળી સતોષ પામે તે યથાસુક્ષ્મકુશીલ જાણવે।

વીશેષાર્થ-કુશીલ નિર્ગ્રન્થના બે ભેદો છે તેમા જે પ્રથમ પ્રતિસેવના કુશીલ છે તેના પાચ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે

જ્ઞાનપ્રતિસેવના કુશીલ-જે જ્ઞાન ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટ નિવૃત્તિના ફળવાળુ છે, તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ વસ્ત્રાદિક લાભને અર્થે કરે તે જ્ઞાનપ્રતિસેવનાકુશીલ છે

દર્શન પ્રતિસેવના કુશીલ—જે દર્શન શિવતરૂના બીજ ભૂત છે તે દર્શનને વસ્ત્રાદિકની પ્રાપ્તિ અર્થે ઉપયોગ કરે તે દર્શનપ્રતિસેવનાકુશીલ છે

ચારિત્ર પ્રતિસેવના કુશીલ-શુદ્ધ ક્રિયાકાડ અને દૈનિક અનુષ્ઠાનો જે કર્મનિર્જરા અર્થે છે તેને વસ્ત્રાદિકની પ્રાપ્તિ અર્થે ઉપયોગ કરી ચારિત્ર વિરાધે તે ચારિત્ર પ્રતિસેવના કુશીલ છે

તપ પ્રતિસેવના કુશીલ-દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુને પણ જલદી પ્રાપ્ત કરાવનાર, દેવોને પણ કપિત કરનાર અને કઠિન કર્મોને પણ શીથિલ કરનાર એવા તપદ્વારા વસ્ત્રાદિકને મેળવવા ઉપયોગ કરે તે તપ પ્રતિસેવના કુશીલ છે

યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ-' અહો આ મહા તપ

સ્વી છે, ત્યાગી છે ઇત્યાદિક પ્રશ સા સાભળી જે અત્ય ત આન દ પામે તેને યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ કહે છે

જ્ઞાનાદિ કષાય કુશીલનુ સ્વરૂપ–

जो नाणदसणतवे, अणुजुजइ कोहमाणमायाहिं
सो नाणाइकुसीलो, कसायओ होइ नायव्वो ॥२५॥

સ સ્કૃત અનુવાદ.

य ज्ञानदर्शनतपासि, अनुयुङ्क्ते क्रोधमानमायाभि
स ज्ञानादिकुशील, कषायत. भवति ज्ञातव्य ॥२५॥

અર્થ–જે જ્ઞાન, દર્શન, અને તપને ક્રોધ, માન અને માયાને વિષે જોડે તે કષાયથી જ્ઞાનાદિ કુશીલ જાણવા

વિશેષાર્થ–સજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો જે જીવ પોતાના ક્રોધ માન માયાનેવિષે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે તે જ્ઞાનકષાયકુશીલ

જે ચારિત્રી સજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો પોતાના ક્રોધાદિકને વિષે દર્શનનો ઉપયોગ કરે તે દર્શન કષાય કુશીલ જાણવો

જે ચારિત્રી સ જ્વલન કષાયના ઉદયવાળો પોતાના ઉત્કટતપને ક્રોધાદિકને વિષે ઉપયોગ કરે તે તપ કષાય કુશીલ જાણવો

चारित्तमि कुशीलो, कसायओ जो पयच्छइ सावं
मणसा कोहाईए निषेवय होइ अहासुहुमो ॥२६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चारित्रे कुशीलः, कषायत य मयन्छति श्राप ।
मनसा क्रोधादीन् निषेवन्न् भवति यथासूक्ष्मः ॥२६॥

અર્થ-જે કષાયોદ્વારા શ્રાપ આપે તે ચારિત્રને વિષે કુશીલકષાયનિર્ગ્રંથ મનવડે ક્રોધાદિકને સેવે તે યથાસૂક્ષ્મ કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ જાણુવો

વિશેષાર્થ-જે મુનિ મિત્ર ઉપર રાગ અને શત્રુ ઉપર દ્વેષ રાખ્યા વિના પ્રાણી માત્ર ઉપર સમાન દૃષ્ટિ રાખનાર છે તે જો સજ્વલન કષાયને લઇને શ્રાપ આપે તો તે ચારિત્ર કષાય કુશીલ જાણુવો

જે ચારિત્રી મનથી કષાયને સેવે પણ વચનાદિથી વિષયથી કષાય ન સેવે તે યથાસૂક્ષ્મ કષાય કુશીલ જાણવા

મતાન્તરે કષાય કુશીલ—

अहवावि कसाएहि, नाणाईणं विराहओ जो य
सो नाणाइकुसीलो, नेओ वक्खाणभेएण ॥२७॥

સ્વી છે, ત્યાગી છે ઇત્યાદિક પ્રશ સા સાભળી જે અત્ય ત આન દ પામે તેને યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ કહે છે

જ્ઞાનાદિ કષાય કુશીલનુ સ્વરૂપ–

जो नाणदसणतवे, अणुजुजइ कोहमाणमायाहिं
सो नाणाइकुसीलो, कसायओ होइ नायव्वो ॥२५॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

य ज्ञानदर्शनतपासि, अनुयुद्क्ते क्रोधमानमायाभि
स. ज्ञानादिकुशील', कषायत भवति ज्ञातव्य ॥२५॥

અર્થ–જે જ્ઞાન, દર્શન, અને તપને ક્રોધ, માન અને માયાને વિષે જોડે તે કષાયથી જ્ઞાનાદિ કુશીલ જાણવા

વિશેષાર્થ–સજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો જે જીવ પોતાના ક્રોધ માન માયાનેવિષે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે તે જ્ઞાનકષાયકુશીલ

જે ચારિત્રી સજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો પોતાના ક્રોધાદિકને વિષે દર્શનનો ઉપયોગ કરે તે દર્શન કષાય કુશીલ જાણવો

જે ચારિત્રી સજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો પોતાના ઉત્કટતપને ક્રોધાદિકને વિષે ઉપયોગ કરે તે તપ કષાય કુશીલ જાણવો

चारित्तमि कुशीलो, कसायओ जो पयच्छइ सावं
मणसा कोहाईए निषेवयं होइ अहासुहुमो ॥२६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

चारित्रे कुशीलः, कषायत य प्रयच्छति श्राप ।
मनसा क्रोधादीन् निषेवयन् भवति यथासूक्ष्मः ॥२६॥

અર્થ-જે કષાયોદ્વારા શ્રાપ આપે તે ચારિત્રને વિષે કુશીલકષાયનિર્ગ્રંથ મનવડે ક્રોધાદિકને સેવે તે યથાસૂક્ષ્મ કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ જાણુવો

વિશેષાર્થ-જે મુનિ મિત્ર ઉપર રાગ અને શત્રુ ઉપર દ્વેષ રાખ્યા વિના પ્રાણી માત્ર ઉપર સમાન દૃષ્ટિ રાખનાર છે તે જો સંજ્વલન કષાયને લઇને શ્રાપ આપે તો તે ચારિત્ર કષાય કુશીલ જાણુવો.

જે ચારિત્રી મનથી કષાયને સેવે પણ વચનાદિથી વિષયથી કષાય ન સેવે તે યથાસૂક્ષ્મ કષાય કુશીલ જાણુવા

મતાન્તરે કષાય કુશીલ—

अहवावि कसाएहि, नाणाईणं विराहओ जो य
सो नाणाइकुसीलो, नेओ वक्खाणभेएण ॥२७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

अथवाऽपि कषायै, ज्ञानादीनां विराधको यश्च
स ज्ञानादिकुशील, ज्ञेय व्याख्यानभेदेन ॥२७॥

અર્થ—અથવા જે કષાયો વડે જ્ઞાનાદિકનો વિરાધક હોય તે જ્ઞાનાદિ કૈષાર કુશીલ જાણવો એ વ્યાખ્યાનં ભેદ છે

વિશેષાર્થ—પચીસમી ગાથામા 'જે ચારિત્રી જ્ઞાનદર્શન અને તપને કષાય વિષે ઉપયોગ કરે તેને જ્ઞાનાદિ કુશીલ કહ્યો હતો અહિં કષાયો વડે જ્ઞાનાદિનો વિરાધક હોય એમ અર્થ ઘટાવ્યો છે તેમા વસ્તુત કાંઈ અર્થભેદ નથી પરંતુ માત્ર વ્યાખ્યાનભેદ છે.

अन्ने लिंगकुसील तु, तवकुशीलस्स ठाणए विंति
निग्गथो पुण गथाओ, मोहओ निग्गओ जो सो ।२८।

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अन्ये लिङ्गकुशील तु, तपकुशीलस्य स्थानके ब्रुवन्ति
निर्ग्रन्थो पुन ग्रन्थात्, मोहतो निर्गतो य स ॥२८॥

અર્થ—અન્ય આચાર્ય તપકુશીલના સ્થાનકે લિંગકુશીલ ને કહે છે જે મોહરૂપ ગ્રન્થથી નીકળ્યો તેને નિર્ગ્રંથ કહીએ

વિશેષાર્થ—કેટલાક આચાર્યો કુશીલનિર્ગ્રંથના ભેદ પૈકી આંવના તપકુશીલના સ્થાનકે લિંગકુશીલ માને છે

પરતુ તે વાસ્તવિક અર્થ લાગતો નથી કારણકે લિંગ કુશીલનો અર્થ જે ચારિત્રી લિંગનો આહારાદિ અર્થે ઉપયોગ કરે તે લિંગ પ્રતિસેવના કુશીલ જાણુવો અને જે ચારિત્રી સજ્વલન કષાયવત ક્રોધ માન માયાને વિષે લિંગનો ઉપયોગ કરે તો લિંગ કષાય કુશીલ જાણુવો તે છે તેથી તે અર્થ ઘટી શકે નહિં

નિર્ગ્રન્થ ચારિત્રના ભેદોપભેદ—

उवसामओ य खवओ, दुहा निग्गथो दुहावि पंचविहो
पढमसमओ अपढमो, चरमाचरमो अहासुहुमो।२९।

સસ્કૃત અનુવાદ

उपशामकश्च क्षपक', द्विधा निर्ग्रंथो द्विधापि पचविध
पढमसमय. अमथम , चरमाचरमः यथासुक्ष्म ॥२९॥

અર્થ–ઉપશામક અને ક્ષપક એમ બે પ્રકારે નિર્ગ્રંથ છે, અને તે બન્નેભેદના પણુ પાછા પાચ પાચ ભેદ છે પ્રથમ સમય, અપ્રથમ સમય, ચરમ સમય, અચરમ સમય અને યથાસૂક્ષ્મ

વિશેષાર્થ–નિર્ગ્રન્થના ભેદો પૈકી ચોથો ભેદ જે નિર્ગ્રન્થ છે તેના બે ભેદ છે એક ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ અને બીજો ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ

ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ–મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ

રનાર છે તે નમોહ ગુણઠાણાવાળા તે ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ જાણવા

ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ–મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષયકરનાર ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે વર્તનાર જીવો તે ક્ષપક નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે

આ ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ અને ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ તે બન્નેના પાચ પાચ ભેદ છે ૧ પ્રથમ સમય નિર્ગ્રન્થ, ૨ અપ્રથમ સમય નિર્ગ્રન્થ, ૩ ચરમ સમય નિર્ગ્રન્થ ૪ અચરમ સમય નિર્ગ્રન્થ ૫ યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્રન્થ.

નિર્ગ્રન્થના ઉપભેદોનુ સ્વરૂપ—

अतमुहुत्तपमाणय–निग्गथद्धाइ पढमसमयम्मि,
पढमसमओ नियठो, अन्नेसु अपढमसमओ सो ।३०।
एमेव तयद्धाए, चरमे समयमि चरमसमओ सो
सेसेसु पुण अचरमो, सामन्नेण तु अहसुहुमो ॥३१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

अन्तर्मुहूर्तप्रमाणक–निर्ग्रन्थाद्धाया प्रथमसमये ।
प्रथमसमयनिर्ग्रंथ' अन्येषु अप्रथमसमय स ॥३०॥
एवमेव तदद्धाया चरमे समये चरमसमय स
शेषेषु पुन अचरम, सामन्येन तु यथासूक्ष्म ॥३१॥

અર્થ-અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણુવાળા નિર્ગ્રંથકાળમા પ્રથમ સમયે વર્તનારા નિર્ગ્રંથ તે પ્રથમસમય નિર્ગ્રંથ ને તે સિવાય અન્ય સમયમા વર્તનારા નિર્ગ્રન્થ તે અપ્રથમસમય નિર્ગ્રન્થ ૩૦

એજ પ્રમાણે તે નિર્ગ્રંથકાળમા છેલ્લા સમયે વર્તનારો નિર્ગ્રંથ તે ચરમસમયનિર્ગ્રંથ જાણવા ને બાકીના સમયમા વર્તનારા અચરમ સમય નિર્ગ્રન્થ અને કોઇપણ સમયની વિવક્ષા વિના સામાન્યપણે વર્તનારા તે યથાસૂક્ષ્મનિર્ગ્રન્થ જાણવા ૩૧

વિશેષાર્થ-સર્વથા મોહનીયકર્મરૂપ ગ્રન્થ જેનામા ન હોય તેને નિર્ગ્રન્થ કહે છે આ મોહનીય કર્મનો અભાવ નિર્ગ્રન્થમા બે પ્રકારે હોય છે એક મોહનીય કર્મના ઉપશમદ્વારા અને બીજો મોહનીયકર્મના ક્ષયદ્વારા

મોહોપશમ નિર્ગ્રન્થ અને તેના ભેદો-મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિઓ છે અને તેને ઉપશમાવવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-ઉપશમ શ્રેણિના પ્રારભમા અવિરતિ દેશવિરતિ પ્રમત્તસયત કે અપ્રમત્તસયત અનતાનુબધી કષાયોને ઉપશમાવીને દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવે છે ત્યારપછી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે સેકડો વાર પરિવર્ત્તન કરી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે થઇ અનિવૃત્તિબાદર સપરાય ગુણસ્થાનકે ચારિત્ર મોહનીય કર્મની ઉપશમના કરે છે તેમા પ્રથમ નપુસક વેદ ઉપશમાવે છે ત્યારપછી સ્ત્રીવેદ અને ત્યારબાદ

હાસ્યાદષટ્ક એક સાથે ઉપશમાવે છે તે પછી પુરૂષ વ° અને ત્યારપછી સાથે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યા ખ્યાનાવરણ ક્રોધ અને પછી સ જ્વલન ક્રોધ ઉપશમાવે છે પછી સાથે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન અને પછી સ જ્વલનમાન ઉપશ માવે છે ત્યારપછી સાથે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યા ખ્યાનાવરણ માયાને ઉપશમાવે છે ત્યારપછી સ જ્વલન માયાનો બન્ધ ઉદય ને ઉદીરણા વિચ્છેદ થાય છે પછી સમય ન્યૂન બે આવલિકામા સ જ્વલનમાયાને ઉપશમાવે છે ત્યારપછી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યા ખ્યાનાવરણ લોભને ઉપશમાવી સૂક્ષ્મસ પરાય ગુણસ્થા નકે જઈ સૂક્ષ્મકિટ્ટીરૂપ સ જ્વલનલોભને ઉપશમા વે છે આરીતે મોહનીયની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ ઉપશ માવી ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકે આવે છે

આ ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણાનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મૂહૂર્ત કાળ છે આ રીતે આ ગુણસ્થાનકે વર્તનારો જીવ તે ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે

હવે આ ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણાનો કાળ જે ઉત્કૃષ્ટ અ તર્મૂહૂર્તનો છે તેમા જે જીવો ઉપશાન્તમોહના પ્રથમ સમયમા વર્તતા હોય તે પ્રથમ સમય ઉપશા મક નિર્ગ્રન્થ કહેવાય અને જે જીવો ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણાના પ્રથમ સમય સિવાયના સમયમા વર્તતા

* હોય તે અપ્રથમસમય ઉપશામક નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે

ઉપશાતમોહનો જે અ તમુહૂર્ત કાળ છે તેમા છેલ્લા સમયે વર્તનારા જે જીવો હોય તે ચરમસમય ઉપશામક નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે તેમજ જે જીવો ઉપ શાતમોહના છેલ્લા સમય સિવાયના સમયમા વર્ત નારા હોય તે અચરમસમયઉપશામકનિર્ગ્રંથ જાણવા ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણાના સર્વ સમયમા સામાન્ય પણે વિવક્ષા વિના વર્તનારા હોય તે યથાસૂક્ષ્મ ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ જાણવા

મોહક્ષપક નિર્ગ્રન્થ અને તેના ભેદો–

મોહનીય કર્મની અઠ્યાવીસ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવાનો ક્રમ પણ આ પ્રમાણે છે–આ ક્ષપક શ્રેણિ નો પ્રારભ કરનાર પ્રથમસ ઘયણવાળો, શુદ્ધધ્યાનયુક્ત અવિરતિસમ્યગદૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત કે અપ્રમત્ત હોય છે હવે જો અપ્રમત્તસયત પૂર્વવિદ્ હોય તો તે શુકલધ્યાનયુક્ત શ્રેણી આરભે છે અને જો બીજા જીવો શ્રેણિ માડનારા હોય તો તે ધર્મધ્યાન સહિત આરભે છે હવે તે બન્ને શ્રેણિ માડનાર પ્રથમ અનતાનુબન્ધિ કષાયોનો ક્ષય કરે છે ત્યારપછી મિથ્યાત્વ મોહનીય મિશ્ર મોહનીય અને સમ્યકત્વ મોહનીયનો ક્ષય કરે છે જો બદ્ધાયુષ્ક ક્ષપકશ્રેણિ આરભે તો તે અનન્તા-બન્ધીનો ક્ષય કર્યા પછી તેને મરણનો સભવ હોવાથી તે અટકે છે અને પછી મિથ્યાદર્શન મોહનીયના ઉદય થી પુન અનન્તાનુબન્ધી કષાયોનો બન્ધ કરે છે

કેમકે તેનું બીજ મિથ્યાત્વ મોહનીય નષ્ટ થયું નથી પરન્તુ જણુ મિથ્યાદર્શન મોહનીયનો ક્ષય થયો છે ત ફરી અનતાનુબન્ધિ બાધતો નથી કારણકે તેણે તેના બીજનો નાશ કર્યો છે હવે જેણે અનન્તાનુબન્ધીઆદિ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યો છે તે અપ નિત પરિણામવડે અવશ્ય દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પતિતપરિણામી હોય તો ભિન્નભિન્ન ગતિમા જાય છે બદ્ધાયુષ્ક જો દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કર્યા પછી કાળ ન કરે તો તે અવશ્ય વિરમે છે પણ ચારિત્ર મોહનીય ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી જો અબદ્ધાયુષ્ક ક્ષપકશ્રેણિ કરે તો અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યા પછી તે અવશ્ય વિશુદ્ધપરિણામવડે ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તેમા પ્રથમ યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરે છે અહિં એટલો વિશેષ છે કે અપ્રમત્ત ગુણ સ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિબાદરસપરાય ગુણસ્થાનકે અનિવૃત્તિકરણ કર છે તેમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે સ્થિતિઘાતાદિવડે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયોનો તે પ્રમાણે ક્ષય કરે છે કે અ નિવૃત્તિબાદર ગુણસ્થાનકને પ્રથમસમયે તેની પ યો પમના અસખ્યાતમાભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ બાકી રહે છે જ્યારે અનિવૃત્તિબાદર સપરાય ગુણસ્થાનકના સખ્યા

ત ભાગ જાય ત્યારે સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, નરકગતિ, તિર્યંચ ગતિ, નરકાનુપૂર્વી, તિર્યંચાનુપુર્વી, એકેન્દ્રિય જાતિ, બે

ઇન્દ્રિયજાતિ, તેઇન્દ્રિયજાતિ, ચઉરેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એ સોળ પ્રકૃતિઓને ઉદ્દલના સક્રમવડે ઉદ્દલિત કરી સ્વપર પ્રકૃતિમા સક્રમાવી તેની પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ બાકી રાખે છે, ત્યારપછી ગુણસક્રમવડે બધાતી પ્રકૃતિઓમા એ સોળ પ્રકૃતિઓને નાખી સર્વથા તેનો ક્ષય કરે છે અહિં પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયોનો પ્રથમ ક્ષય કરવાનો પ્રારભ કર્યો હતો પરન્તુ હજુ સુધી તેનો સર્વથા ક્ષય કર્યો નથી તે દરમિયાન ઉપરની સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે ત્યારપછી ક્ષય કરતા બાકી રહેલા આઠ કષાયોનો સપૂર્ણ ક્ષય કરે છે ત્યારપછી અન્તર્મૂહૂર્તમા અનુક્રમે નપુસક વેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યાદિષટ્ક, પુરૂષવેદ, સજ્વલનક્રોધ સજ્વલનમાન સજ્વલનમાયા અને સજ્વલન બાદર લોભનો ક્ષય કરે છે આ બધી પ્રકૃતિઓનો અનિવૃત્તિબાદર સપરાય ગુણસ્થાનકે ક્ષય થાય છે અને સૂક્ષ્મ સજ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકે ક્ષય થાય છે એ પ્રમાણે સર્વથા મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત થાય છે આ ગુણસ્થાનકનો કાળ અતર્મૂહૂર્ત છે ને આ ગુણસ્થાનક જેને હોય તે ક્ષપક નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે

ક્ષીણ કષાય વીતરાગ ગુણઠાણાના અતર્મૂહૂર્ત કાળના સમયો પૈકી પહેલા સમયમા વર્તનાર ચારિત્રી

તે પ્રથમ સમય ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ જાણવો ક્ષીણમોહ ગુણઠાણાના કાળના પ્રથમ સમય સિવાયના બીજા સમયમા વર્તનાર ચારિત્રી તે અપ્રથમસમયક્ષપકનિર્ગ્રન્થ જાણવા

ક્ષીણમોહ ગુણઠાણાના કાળના છેલા સમયે વર્તનારા નિર્ગ્રન્થને ચરમસમયક્ષપકનિર્ગ્રન્થ જાણવા ક્ષીણમોહ ગુણઠાણાના કાળના છેલા સમય સિવાય બીજા સમયમા વર્તનારા ચારિત્રીને અચરમ સમય ક્ષપકનિર્ગ્રન્થ જાણવા

ક્ષીણમોહ ગુણઠાણાના સર્વ સમયોમા વિશેષ વિવક્ષા વિનાના વર્તનારા ચારિત્રીઓ તે યથાસૂક્ષ્મ ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ જાણવા

સ્નાતક નિર્ગ્રન્થનુ સ્વરૂપ અને મુખ્ય ભેદો—

सुहझाणजलविशुद्धो, कम्ममलाविक्खया सिणाओ त्ति

दुविहो य सो सजोगी, तहा अजोगी विणिद्दिट्ठो ॥२२

સસ્કૃત અનુવાદ

शुभध्यानजलविशुद्ध, कर्ममलापेक्षया स्नात इति

द्विविधश्च स सयोगी, तथा अयोगी विनिर्दिष्ट ॥२२॥

અર્થ–કર્મમલની અપેક્ષાએ શુભધ્યાનરૂપ પાણીવડે કરીને વિશુદ્ધ થયેલો તે સ્નાતક છે, તે સ્નાતક સયોગી તથા અયોગી એ રીતે બે પ્રકારે જણાવેલ છે

વિશેષાર્થ–હવે નિર્ગ્રન્થનો પાચમો ભેદ સ્નાતક તેનું લક્ષણ અને ભેદદ્વારા સ્વરૂપ સમજાવે છે–જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તે આત્મસ્વરૂપને ઘાતીકર્મરૂપ મેલ લાગેલ હોવાથી મલિન બને છે હવે આ ઘાતીકર્મરૂપ મેલને દૂર કરવાને ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનરૂપ પાણીની જરૂર રહે છે હવે તે ધર્મધ્યાન શુકલ ધ્યાનરૂપ પાણીવડે કર્મરૂપ મેલને દૂર કરવાથી જીવ સ્નાતકચારિત્રી બને છે, એટલે ઘાતી કર્મરહિત થાય છે અને કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણોયુક્ત બને છે આ સ્નાતકના પણ તેરમે ગુણઠાણે વર્તતા સયોગી, અને ચૌદમે ગુણઠાણે વર્તતા અયોગી એ રીતે બે ભેદ છે સ્નાતક ચારિત્રીને ઘાતિકર્મક્ષય થવાથી અનંતુ જ્ઞાન, અનંતુ દર્શન, અનંતુ ચારિત્ર, ને અનંતુ વીર્ય પ્રગટ થાય છે

સ્નાતકનિર્ગ્રન્થના ઉપભેદો–

सो पुण पचवियप्पो, अच्छविओ असबलो अकम्मंसो
अप्परिसावी संसुद्ध–नाणदसणधरो तहय ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

स पुनः पचविकल्पः, अच्छविकः अशबलः अकर्मांश
अपरिस्रावी सशुद्ध- ज्ञानदर्शधरः तथा च ॥ २३ ॥

અર્થ–વળી તે સ્નાતક પાચ પ્રકારે જાણવો ૧ અચ્છવી સ્નાતક, ૨ અશબલ સ્નાતક ૩ અકર્માંશ સ્નાતક ૪

અપરિસ્રાવી સ્નાતક તેમજ ૫ સંશુદ્ધ જ્ઞાન દર્શનધર સ્નાતક

અચ્છવિસ્નાતકનું સ્વરૂપ—

भण्णइ च्छवी शरीरं, जोगनिरोहेण तस्स य अभावे
अच्छवि त्ति होइ अहवा, खय अभावेण अछविओ॥३४

સંસ્કૃત અનુવાદ

भण्यते छवि शरीरं, योगनिरोधेन तस्य च अभावे
अछवि इति भवति अथवा क्षयाभावेन अच्छविः ॥३४॥

અર્થ–શરીરને છવિ કહે છે યોગનિરોધવડે શરીરનો અભાવ હોવાથી અચ્છવિસ્નાતક કહીએ અથવા ક્ષત કે ખેદના અભાવથી અચ્છવી કહેવાય છે

વિશેષાર્થ–છવિ શબ્દનો અર્થ શરીર કહે છે તે શરીરનો વ્યાપાર યોગ છે અને આ યોગ ન હોય તો તે શરીર હોવા છતા શરીર ન કહેવાય ને આથી તે અછવિસ્નાતક કહેવાય છે અથવા તો છવિ શબ્દનો અર્થ કેટલાક આચાર્યોના મતે ખેદ એવો કરવામા આવે તો પણ ખેદ સહિત જીવ વ્યાપાર જે અવસ્થામા ન હોય તેને અચ્છવી કહેવામા આવે છે અથવા તો ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરેલો હોવાથી ને તેને ફરી નહિ કરવાનો હોવાથી પણ તે ચારિત્રી અચ્છવિસ્નાતક કહેવાય છે

અશબલાદિ સ્નાતકોનુ સ્વરૂપ–

अस्सवलोऽणइयारो, निट्टियकम्मो य अकम्मंसो
निस्सेसजोगरोहे, अपरिस्सावी अकिरियत्ता ॥३५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

असबलोऽनतिचारो, निष्ठितकर्मा च अकर्मांश'
निःशेषयोगरोधे, अपरिस्रावी अ अक्रियत्वात् ॥ ३५ ॥

અર્થ–અતિચાર નહિ હોવાથી અશબલ સ્નાતક, કર્મો ન હોવાથી અકર્માશ સ્નાતક, અને સંપૂર્ણ યોગ રૂંધવાથી ને અક્રિયાપણા વડે કરીને અપરિસ્રાવી સ્નાતક કહેવાય છે

વિશેષાર્થ–આ ચારિત્રમા સર્વથા મોહનીયનો અભાવ હોવાથી અતિચારરૂપ મેલનો સર્વથા અભાવ હોય છે તેથી તે ચારિત્રી અસબલ સ્નાતક કહેવાય છે

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, ને અન્તરાય આ ચાર ઘાતિકર્મનો જેમા સર્વથા અભાવ થાય તેને અકર્માશ સ્નાતક કહે છે

મન વચન અને કાયાના સમસ્ત યોગ રૂંધવાથી જેમા અક્રિયપણું, કર્મબંધરહિતપણું પ્રાપ્ત થાય તે અપરિશ્રાવી સ્નાતક કહે છે

૨ વેદદ્વાર

વેદ-અભિલાષા, કામ, ઇચ્છા વિગેરે અને તેના ત્રણ પ્રકાર છે પુરૂષવેદ, સ્ત્રીવેદ, અને નપુસક વેદ

પુરૂષવેદ-જે અવસ્થામા સ્ત્રી પ્રત્યે મૈથુનની ઇચ્છા થાય તેને પુરૂષવેદ કહે છે આ વેદને ઘાસના અગ્નિની સાથે સરખાવવામા આવે છે કારણકે ઘાસનો અગ્નિ સળગતા એકદમ ઉગ્ર બને છે અને પછી તરતજ શાત થાય છે તેવીજ રીતે માણસને આ વેદનો ઉદય થતા સ્ત્રી પ્રત્યે અત્યત ઉત્કટ ઇચ્છા થાય છે પરતુ તેના સેવન બાદ તરત શાત થાય છે

સ્ત્રીવેદ—જે અવસ્થામા પુરૂષ પ્રત્યે મૈથુનની ઇચ્છા થાય તેને સ્ત્રીવેદ કહે છે આ વેદને છાણાના અગ્નિની સાથે ઉપમા આપવામા આવે છે કારણ કે છાણાનો અગ્નિ જેમ જેમ ફેરવીએ તેમ તેમ ઉગ્ર તાપ આપે છે તેમ આ વેદમા પુરૂષનો પરિચય કે સ્પર્શ થતા સ્ત્રીને અધિક અભિલાષા થાય છે

નપુસકવેદ–જે અવસ્થામા સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને પ્રત્યે અભિલાષા થાય તેને નપુસકવેદ કહે છે આ વેદને નગરના દાહની સાથે ઘટાવવામા આવે છે કારણકે જેમ નગરમા લાગેલી આગ લાબો વખત ચાલ્યા કરે છે તેમ આ વેદમા પુરૂષ અને સ્ત્રી બન્ને પ્રત્યેની ઉત્કટ ઇચ્છા લાબા કાળે પણ અટકતી નથી

આ ત્રણ વેદમાથી કયા કયા વેદ, કયા કયા નિર્ગ્રન્થને હોય તે જણાવે છે.

थीवज्जो उ पुलाओ, वउस्स पडिसेवगा तिवेयाऽवि
सकसाओ य तिवेओ उवसंतक्खीणवेओ वा॥३७॥
उवसंतखीणवेओ, निग्गथो ण्हायओ खविअवेओ
॥ दार २ ॥
एवं चि य रागंमि वि आइम चउरो सराग त्ति
॥ दार ३ ॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

स्त्रीवर्जस्तु पुलाकः, वकुशप्रतिसेवकाः त्रिवेदा अपि
सकपायश्च त्रिवेदः उपशान्ताक्षीणवेदो वा ॥ ३७ ॥
उपशान्तक्षीणवेदः निर्ग्रथः स्नातक' क्षपितवेदः
एव किल रागेऽपि, आदिमचत्वार सरागा इति॥३८॥

૩ રાગદ્વાર

રાગ-રાગ એટલે આસક્તિ પ્રેમ વિગેરે

પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, અને કષાય કુશીલ એ ચાર સરાગી છે કારણકે રાગની વિદ્યમાનતા દસમા ગુણઠાણા સુધી માનવામા આવી છે અને આ ચારે ચારિત્રો દસમા ગુણઠાણા સુધી હોય છે તેથી આગળના ગુણઠાણામા તે નથી હોતા

નિર્ગ્રન્થના બે ભેદો પૈકી ઉપશમનિર્ગ્રન્થ ઉપશાન્તરાગી હોય છે કારણકે તે ચારિત્રીને ઉપશાત મોહ વીતરાગ ગુણઠાણું હોય છે અને ક્ષપકનિર્ગ્રન્થ ક્ષીણરાગી છે છે કારણકે તેને ક્ષીણમોહવીતરાગ ગુણસ્થાક હોય છે

સ્નાતકના સર્વભેદોમા ક્ષીણરાગજ હોય છે કારણકે ઘાતી કર્મનો ક્ષય થવાથી રાગ હોતો નથી આ રીતે કયા નિર્ગ્રન્થોને રાગ હોય અને કોને ન હોય તે કહ્યુ

૪ કલ્પદ્વાર

કલ્પ એટલે આચાર, સમાચારી, અનુષ્ઠાન આ કલ્પ સ્થવિરકલ્પ–જિનકલ્પ એ રીતે બે ભેદવાળો છે તેમજ કલ્પ એટલે આચાર ને તે દશ પ્રકારે પણ છે ૧ આચેલક્ય,૨ ઔદ્દેશિક, ૩શય્યાતર ૪ રાજપિંડ,૫ કૃતિકર્મ,૬ વ્રત, ૭ જ્યેષ્ઠ ૮ પ્રતિક્રમણ, ૯ માસ, ૧૦ પર્યુષણા

આચેલક્ય–જે આચારમા વસ્ત્ર વિના રહેવામા આવે તે આચેલક્ય, પરતુ તે આચેલકપણું જીર્ણ અને ઉજ્વલ વસ્ત્રધારી મુનિઓને માનવામા આવે છે, કારણકે અલ્પ અને નિસત્વ વસ્તુ નહિં જેવીજ ગણાય છે

ઔદ્દેશિક–સાધુને ઉદ્દેશીને કરવામા આવેલ વસ્તુ તે ઔદ્દેશિક આ ઔદ્દેશિક વસ્તુ પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થકરના વારામા કોઇપણ સાધુને ઉદ્દેશીને કરાય તો તે સર્વને અકલ્પ્ય છે પરતુ બાકીના તીર્થંકરોના સાધુઓમા તો જેને ઉદ્દેશીને કરાય તેનેજ અકલ્પ્ય છે

શય્યાતર–સાધુઓ જે ઠેકાણે ઉતર્યા હોય તે વસતિ–ગ્હે ઠાણનો માલીક તે શય્યાતર કહેવાય છે આ શય્યા

તરનો આહાર વિગેરે ચારે પ્રકારનો પિંડ સર્વજિને શ્વરોના સાધુઓને અકલ્પ્ય છે

રાજપિંડ–રાજાના અશન પાન વિગેરે પિંડને ગ્રહણ કરવો તેને રાજપિંડ કહે છે આ રાજપિંડ પ્રથમ અને છેલા તીર્થંકરના સાધુઓને અકલ્પ્ય છે અને બાકીના ઓને કલ્પ્ય છે

કૃતિકર્મ–વદન કરવુ તે કૃતિકર્મ સવ તીર્થંકરના વખતમા સાધુઓ પર્યાય પ્રમાણે પરસ્પર વદન કરે છે પરતુ સાધ્વીઓએ તો નાનામા નાના સાધુને પણ વદન કરવાનું હોય છે

વ્રત–વ્રત એટલે પ્રતિજ્ઞા નિયમ પ્રથમ અને છેલા તીર્થંકરના સાધુઓમાં પાચ મહાવ્રત અને બાકીના તિર્થંકરોના સમયમા ચાર મહાવ્રત છે કારણકે તેઓ મૈથુનવિરમણવ્રતને પાચમામા અતર્ગત કરી લે છે

જ્યેષ્ઠ–પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમા વડી દીક્ષા આપ્યા પછી જેનો વધુ સાધુપર્યાય હોય તે જ્યેષ્ઠ કહેવાય છે અને બાકીના તીર્થંકરના તીર્થમા નિરતિ ચાર ચારિત્ર હોવાથી દીક્ષા લીધી ત્યારથીજ પર્યાય ગણાય છે

પ્રતિક્રમણ–પાપથી પાછા ફરવું તે પ્રતિક્રમણ છે ને તે છ આવશ્યકરૂપ છે પહેલા અને છેલા તીર્થંકરના તીર્થમા અતિચાર લાગે કે ન લાગે તો પણ અવસ્ય બન્ને વખત પ્રતિક્રમણ કરવુજ જોઇએ, અને બાકીના

તીર્થંકરના તીર્થમા દોષ લાગે ત્યારેજ પ્રતિક્રમણુ કર વાનું કહેલ છે

માસકલ્પ–પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમા સાધુઓ એ અવશ્ય માસકલ્પ કરવો જોઇએ કારણકે તેમ ન કરવામા આવે તો પ્રતિબન્ધ વિગેરે અનેક દોષો લાગે બાકીના તીર્થંકરોના તીર્થમા તે અનિયત છે

પર્યુપણાકલ્પ–એકી જગ્યાએ સપૂર્ણપણે રહેવું તેને પર્યુપણા કહે છે અર્થાત ચોમાસુ રહેવુ તે, અથવા સવચ્છરી પ્રતિક્રમણથી ઓળખાતું પર્વ તેને પર્યુ ષણા કહેવાય છે તે પર્યુપણાકલ્પ સાલબન અને નિરા લબન એ રીતે બે પ્રકારે છે નિરાલબન જઘન્યથી સીત્તેર દીવસના માનવાળો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર માસના માનવાળો છે, અને સાલબન છ માસના માનવાળો સ્થવીરકલ્પીઓને હોય છે પરતુ બાવીશ તીર્થંકરોના તીર્થમા આ કલ્પ પણ અનિયત હોય છે જો તેઓને દોષ લાગે તેવુ જણાય તો માસ પણ ન રહે અને દોષ ન લાગે તેમ જણાય તો પૂર્વક્રોડ વર્ષ સુધી પણ એક સ્થળે રહી શકે છે

આ કલ્પોને યથાયોગ્ય સેવનારા, દશવૈકાલિક, આઓનિર્યુક્તિ પિંડનિર્યુક્તિ વિગેરે ગ્રથોને અનુસરી અનુષ્ઠાન તપ યોગ વિગેરેમા ઉદ્યત રહેનારા,ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગોનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરનારા, જરૂરી ઉપકરણો રાખનારા, પઠન, પાઠન, ઉપદેશ, શાસ નોન્નતિના કાર્ય, વિહારકરવા ગ્રથો લખવા, દીક્ષા

આપવી વિગેર કાર્યોમા (તરહેનારા સ્થવિરકલ્પી મુનિઓ છે

જિનકલ્પ—જિન—તીર્થંકરના જેવો કલ્પ આચાર હોય તેને જિનકલ્પ કહેછે અને તે જિનકલ્પના સ્વીકારનારા મુનિઓ જિનકલ્પી કહેવાયછે તેના બે પ્રકાર છે પાણિપાત્રભોજી અને પાત્રભોજી તેમજ તે બન્નેના વળી વસ્ત્રરહિત અને વસ્ત્રસહિત એમ બેબે ભેદ છે તેમા પાણિપાત્ર વસ્ત્રરહિત જિનકલ્પિકને મુહપત્તિ રજોહરણ એ બે ઉપકરણ હોયછે ને જે પાણિપાત્ર વસ્ત્રસહિત જીનકલ્પિક હોય છે, તેને એક બે ત્રણ વસ્ત્રસહિત ત્રણ ચાર કે પાચ ઉપકરણ હોય છે

જે પાત્રભોજી વસ્ત્ર રહિત જિનકલ્પિક મુનિ છે તેઓને મુહપત્તિ રજોહરણ અને પાત્રને લગતા સાત ઉપકરણો મળી નવ ઉપકરણો હોય છે

જે પાત્રભોજી વસ્ત્રસહિત જિનકલ્પિક મુનિ છે તેઓને મુહપત્તિ રજોહરણ અને પાત્રને લગતા સાત ઉપકરણો અને એક વસ્ત્ર મળીને દશ ઉપકરણો હોય છે જો તેઓને બે વસ્ત્રો હોય તો અગિઆર ને ત્રણ વસ્ત્રો હોય તો બાર ઉપકરણો થાય છે

તેમા વસ્ત્રરહિત વિશુદ્ધ જિનકલ્પિક કહેવાય છે, અર્થાત પરિહારવિશુદ્ધના કલ્પ પ્રમાણે જીદગી સુધી ચારિત્ર સેવનાર પણ જિનકલ્પિક કહેવાય છે જિનકલ્પને સ્વીકારનારા પ્રથમ તપ સૂત્ર સત્વ એકત્વ અને

બળવડે પોતાની તુલના-પરિક્ષા કરે છે અને પછીથી જિનકલ્પ સ્વીકારે છે

આ પ્રમાણે જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પને પ્રતિપાદન કરનારા બીજા ગ્રન્થોથી વિસ્તૃત સ્વરૂપ જાણી લેવુ આ સ્થવિરકલ્પ, જિનકલ્પ કે કલ્પાતીત, પાચ નિર્ગ્રન્થો પૈકી ક્યા ક્યા નિર્ગ્રન્થને કયો કલ્પ છે કે કલ્પાતીતપણુ છે તે જણાવે છે

पढमो य थेरकप्पो, कप्पाईय नियठग सिणाया
सकसाओ तिविहो वि य, सेसाओ जिणथेरकप्पम्मि

સંસ્કૃત અનુવાદ.

प्रथमश्च स्थविरकल्प', कल्पातीताः निर्ग्रन्थस्नातकाः ।
सकषायः त्रिविधोऽपि च, शेषौ जिनस्थविरकल्पौ ॥३९॥

અર્થ-પ્રથમ નિર્ગ્રન્થને વિષે સ્થવિરકલ્પ, નિર્ગ્રન્થ તથા સ્નાતક કલ્પાતીત, સકષાયી ત્રણ કલ્પવાળા અને બાકીના જિનકલ્પી તથા સ્થવિરકલ્પી છે

વિશેષાર્થ-પુલાક નિર્ગ્રન્થ સ્થવિરકલ્પી જ હોય છે પણ તે ચારિત્રી જિનકલ્પી કે કલ્પાતીત હોતો નથી કારણકે જિનકલ્પમા લબ્ધિ વિગેરેનો ઉપયોગ હોતો નથી તેમજ કલ્પાતીતમા જેવી નિર્મળશુદ્ધિ જોઇએ તેવી અહિ શુદ્ધિ હોતી નથી

બકુશ અને પ્રતિસેવાકુશીલ ચારિત્રીને જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પ એમ બન્ને કલ્પ હોય છે કષાય કુશીલ નિર્ગ્રન્થને જિનકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ અને કલ્પ

શકે તેને ફરી મહાવ્રતો આપવામા આવે છે તે સાતિ ચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે

લઘુદીક્ષા આપવામા આવેલ સાધુ શાસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ અધ્યયન ભણ્યા પછી ફરી વડીદીક્ષા પામે તે નિરતિ ચાર છેદોપસ્થાપનીય છે કારણ કે તે પ્રથમ દીક્ષા લીધા પછી બીજીવાર દીક્ષા લે છે ત્યા સુધીમા તેણે ચારિત્રને દૂષિત નથી કર્યું તેજ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સાધુઓ મહાવીરપ્રભુના તીર્થમા આવી ચાર મહાવ્રત ધર્મને છોડી પાચ મહાવ્રતને અગીકાર કરે ત્યારે તેના ચારિત્રને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય કહે છે

૩ **પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર**—જે ચારિત્રમા તપવિશેષ વડે શુદ્ધિ થાય તેને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહે છે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રના અગીકાર કરનારા નવ સાધુ ઓનો એક ગચ્છ હોય છે તેમા ચાર તપ કરનારા ચાર તપકરનારાની સેવા કરનારા અને એક વાચના ચાર્ય હોય છે તપકરનારા સાધુઓ ઉનાળાને વિષે જઘન્યથી એક ઉપવાસ, મધ્યમથી બે ઉપવાસ, ને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ઉપવાસ કરે છે શિયાળામા જઘન્યથી બે ઉપવાસ મધ્યમથી ત્રણ ઉપવાસ, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ઉપવાસ કરે છે ચોમાસામા જઘન્યથી ત્રણ ઉપવાસ મધ્યમથી ચાર ઉપવાસને ઉત્કૃષ્ટથી પાચ ઉપવાસ કરે છે અને પારણાને વિષે આયબિલ કરે છે તેમજ વૈયાવૃત્ય કરનારા અને વાચનાચાર્ય હમેશા

-બિલ કરે છે એ પ્રમાણે છ માસ સુધી તપ

કરનારા તપશ્ચર્યાને કરે છે ત્યારપછી જે વૈયાવૃત્ય કરનારા છે, તે પૂર્વની પેઠે છ માસ સુધી તપશ્ચર્યા કરે છે અને પહેલા જે તપ કરનારા હતા તે વૈયાવૃત્ય કરે છે, છેવટે વાચનાચાર્ય પણ સર્વની પેઠે છ માસ સુધી તપ કરે છે આ વાચનાચાર્ય જ્યારે તપ કરે છે, ત્યારે બાકી રહેલા આઠ પૈકીમાથી કોઇ એક વાચનાચાર્ય થાય છે, ને બીજા સાત વાચનાચાર્યની સેવા કરે છે આ પ્રમાણે અઢાર માસનો કલ્પ પુર્ણ કરી કેટલા એક સાધુ ફરી તેજ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રને સ્વીકારે છે અને કેટલાએક જિનકલ્પને અગીકાર કરે છે, ને કેટલાક પાછા સ્થવિરકલ્પમા જોડાઈ જાય છે, તેમા તુર્ત જિનકલ્પને સ્વીકારનારા યાવત્કથિક પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રી કહેવાય છે, અને બીજા ઇત્વરકથિક–થોડાકાળના પરિહારવિશુદ્ધિ કહેવાય છે, આ ચારિત્રને સ્વીકારનારા તીર્થકર ભગવાનના હાથે દિક્ષા પામેલા અથવા તીર્થકર ભગવાનની હાથે દિક્ષા પામેલાની પાસે દિક્ષા ગ્રહણ કરેલ હોય છે આ ચારિત્રીનો ગૃહસ્થથી પર્યાય ૨૯ વર્ષનો અને સાધુપર્યાય ૨૦ વર્ષનો હોય છે તેમજ આ ચારિત્રને ગ્રહણ કરનારા સાધુઓ પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમા હોય છે

૪ **સૂક્ષ્મસમ્પરાય**—જે ચારિત્રમા અત્યત સૂક્ષ્મ અલ્પ સપરાય-લોભ કષાય છે તેને સૂક્ષ્મસપરાય કહે છે આ ચારિત્રમા વર્તનારને સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ કષાયનો ઉપશમ અથવા ક્ષય થયેલ હોય છે આ સૂક્ષ્મસપરાય

શકે તેને ફરી મહાવ્રતો આપવામા આવે છે તે સાતિ ચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે

લઘુદીક્ષા આપવામા આવેલ સાધુ શાસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ અધ્યયન ભણ્યા પછી ફરી વડીદીક્ષા પામે તે નિરતિ ચાર છેદોપસ્થાપનીય છે કારણ કે તે પ્રથમ દીક્ષા લીધા પછી બીજીવાર દીક્ષા લે છે ત્યા સુધીમા તેણે ચારિત્રને દૂષિત નથી કર્યું તેજ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સાધુઓ મહાવીરપ્રભુના તીર્થમા આવી ચાર મહાવ્રત ધર્મને છોડી પાચ મહાવ્રતને અગીકાર કરે ત્યારે તેના ચારિત્રને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય કહે છે

૩ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર—જે ચારિત્રમા તપવિશેષ વડે શુદ્ધિ થાય તેને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહે છે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રના અગીકાર કરનારા નવ સાધુ ઓનો એક ગચ્છ હોય છે તેમા ચાર તપ કરનારા ચાર તપકરનારાની સેવા કરનારા અને એક વાચના ચાર્ય હોય છે તપકરનારા સાધુઓ ઉનાળાને વિષે જઘન્યથી એક ઉપવાસ, મધ્યમથી બે ઉપવાસ, ને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ઉપવાસ કરે છે શિયાળામા જઘન્યથી બે ઉપવાસ મધ્યમથી ત્રણ ઉપવાસ, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ઉપવાસ કરે છે ચોમાસામા જઘન્યથી ત્રણ ઉપવાસ મધ્યમથી ચાર ઉપવાસને ઉત્કૃષ્ટથી પાચ ઉપવાસ કરે છે અને પારણાને વિષે આયબિલ કરે છે તેમજ વૈયાવૃત્ય કરનારા અને વાચનાચાર્ય હમેશા યબિલ કરે છે એ પ્રમાણે છ માસ સુધી તપ

કરનારા તપશ્ચર્યાને કરે છે ત્યારપછી જે વૈયાવૃત્ય કરનારા છે, તે પૂર્વની પેઠે છ માસ સુધી તપશ્ચર્યા કરે છે અને પહેલા જે તપ કરનારા હતા તે વૈયાવૃત્ય કરે છે, છેવટે વાચનાચાર્ય પણ સર્વની પેઠે છ માસ સુધી તપ કરે છે આ વાચનાચાર્ય જ્યારે તપ કરે છે, ત્યારે બાકી રહેલા આઠ પૈકીમાથી કોઇ એક વાચનાચાર્ય થાય છે, ને બીજા સાત વાચનાચાર્યની સેવા કરે છે આ પ્રમાણે અઢાર માસનો કલ્પ પુર્ણ કરી કેટલા એક સાધુ ફરી તેજ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રને સ્વીકારે છે અને કેટલાએક જિનકલ્પને અંગીકાર કરે છે, ને કેટલાક પાછા સ્થવિરકલ્પમા જોડાઈ જાય છે, [illegible] જિનકલ્પને સ્વીકારનારા યાવત્કથિક પરિહાર[illegible] ચારિત્રી કહેવાય છે, અને બીજા [illegible] ળના પરિહારવિશુદ્ધિ કહેવાય છે, [illegible] કારનારા તીર્થંકર ભગવાનના [illegible] અથવા તીર્થંકર ભગવાનની [illegible] દિક્ષા ગ્રહણ કરેલ [illegible] સ્થથી પર્યાય ૨૯ [illegible] હોય છે તેમજ [illegible] પહેલા અને [illegible]

૪ સૂક્ષ્મસંપરાય [illegible]

ચારિત્રના સકલિશ્યમાન અને શુદ્ધયમાન એ રીતે બે ભેદ છે તેમા ઉપશમશ્રેણીથી પડતા સૂક્ષ્મસ પરાય ગુણઠાણું આવે તો તે સૂક્ષ્મસ પરાય સ કિલશ્યમાન કહેવાય છે કારણકે તે વખતે તેના અધ્યવસાયો ઉત્તરાત્તર મલિન થતા હાય છે પરતુ ઉપશમશ્રેણીએ અને ક્ષપકશ્રેણીએ ચડતા જે સૂક્ષ્મસ પરાય ગુણઠાણે આવે તે વિશુદ્ધયમાન સૂક્ષ્મસ પરાય છે કારણકે તે વખતે તેના ઉત્તરોત્તર અધ્યવસાયો શુદ્ધતર થતા જાય છે

૫ **યથાખ્યાત ચારિત્ર**—જે ચારિત્રમા કષાયાનો સર્વથા ઉપશમ અથવા ક્ષય થવાથી વીતરાગપણાની પ્રાપ્તિ થાય તે યથાખ્યાત ચારિત્ર અથવા ચારિત્ર જેવુ જોઈએ તેવુ નિર્મળ જેમા હાય તે યથાખ્યાત ચારિત્ર તે ચારિત્રના છાદ્મસ્થિક અને કૈવલિક એ રીતે બે ભેદ છે ઉપશાન્તમોહ અને ક્ષીણમોહ ગુણઠાણાવાળાને છાદ્મસ્થિક યથાખ્યાત અને સયોગીકેવળી અને અયોગીકેવળી એ બે ગુણસ્થાકે કૈવલિક યથાખ્યાત ચારિત્ર હાય છે

હવે આ નિર્ગ્રન્થના પાચ ભેદોમા કયા કયા નિર્ગ્રન્થોને કયુ કયુ સયમ હોય તે જણાવે છે

आइमसजमजुअलो, तिन्नि उ पढमा कसाय व्व चउसु
निग्गथ सिणाया पुण, अहखाए सजमे हुति॥४०॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

आदिम सयमयुगले त्रयस्तु प्रथमा कषायवान् चतुर्षु
निर्ग्रन्थस्नातकाः पुनः यथाख्याते सयमे भवति ॥४०॥

અર્થ-પ્રથમના સયમયુગલમા ત્રણ નિર્ગ્રન્થ હોય, પ્રથમ ના ચાર સયમમા કષાયકુશીલ હોય યથાખ્યાત સયમમા નિર્ગ્રથ અને સ્નાતક હોય છે

વિશેષાર્થ—સામાયિક ચારિત્ર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, સૂક્ષ્મસપરાય ચરિત્ર અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાથી સામાયિક ચારિત્ર અને છેદો પસ્થાપનીય ચારિત્રમા પૂલાકનિર્ગ્રથ, બકુશનિર્ગ્રથ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ નિર્ગ્રથપણુ હોય છે અને સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સપરાય એ ચારમા કષાય કુશીલ નિર્ગ્રથપણુ હોય છે, તેમજ યથાખ્યાતસયમમા નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ હોઇ શકે છે,

मुलुत्तरगुणविषया पडिसेवासेवए पुलाएअ
उत्तरगुणेसु वउसो, सेसा पडिसेवणा रहिआ॥४१॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

मुलुत्तरगुणविषया प्रतिसेवासेवके पुलाक च
उत्तरगुणेषु बकुशः शेषा प्रतिसेवनारहिता ॥ ४१ ॥

અર્થ-પુલાક તથા પ્રતિસેવના કુશીલને વિષે મૂળગુણ તથા ઉત્તરગુણ સબધી પ્રતિસેવના-વિરાધના હોય બકુશ ન ઉત્તરગુણની તથા બાકીના પ્રતિસેવના રહિત હોય ૪૧

વિશેષાર્થ-પુલાકનિર્ગ્રન્થ અને પ્રતિસેવનાકુશીલનિર્ગ્રન્થને મૂળગુણની તથા ઉત્તરગુણની પ્રતિસેવના હોય છે બકુશને ઉત્તરગુણની જ પ્રતિસેવના હોય છે, ને બાકી રહેલા કષાયકુશીલ નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ ત્રણ પ્રતિસેવના રહિત હોય છે

૨ જ્ઞાનદ્વાર

જ્ઞાન—સામાન્ય અને વિશેષરૂપ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે તેમા વિશેષની મૂખ્યતાએ અને સામાન્યની ગૌણુતાએ જ્ઞાન થાય છે આ જ્ઞાનના મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન મન પર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એમ પાચ પ્રકાર છે

મતિજ્ઞાન—મતિ—સજ્ઞા—ચિન્તા—અભિનિબોધ એ પર્યાય વાચક શબ્દો છે મન અને ઇંદ્રિયના સયોગથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તેને મતિજ્ઞાન કહે છે તેના વ્યજનાવગ્રહ વિગેરે પ્રકારોવડે અઠ્ઠાવીસ ને બહુવિધ અબહુવિધ વિગેરેની સકલના વડે ૩૪૦ ભેદ પડે છે

શ્રુતિજ્ઞાન—સાભળવાદ્વારા જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન અથવા મન અને ઇંદ્રિયોના સયોગથી શ્રુતને અનુસરી અર્થની સજ્ઞાવાળુ જે યથાર્થજ્ઞાન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન એટલે આચારાગાદિશાસ્ત્રનું જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન છે તેના અક્ષરશ્રુત વિગેરે પ્રકારોવડે ચઉદ ભેદ, અને પર્યાયશ્રુત વિગેરે પ્રકારોવડે વીસ ભેદ પડે છે

અવધિજ્ઞાન—રૂપીદ્રવ્યોને—જાણુવાની મર્યાદા વડે થતું જ્ઞાન

તેમા અન્તર્ગત કરી લેવામા આવે છે પણ તેને જુદા પૃથક્ સ્વીકારવામા નથી આવતા

નિક્ષેપોને અનુસરીને શ્રુતજ્ઞાન સબંધી વિચાર —

पढमस्स जहण्णेण होइ सुअ जाव नवमपुव्वस्स
आयारतइयवत्थु, उक्कोसेण तु नवपुव्वा ॥४३॥

સસ્કૃત અનુવાદ

प्रथमस्य जघन्येन भवति श्रुत यावत् नवमपूर्वस्य ।
आचारतृतीयवस्तु, उत्कृष्टेन तु नवपूर्वाणि ॥४३॥

અર્થ-પ્રથમને જઘન્યથી શ્રુત નવમા પૂર્વના આચાર નામના ત્રીજા વસ્તુ સુધીનુ હોય ઉત્કૃષ્ટથી નવે પૂર્વ પુરેપુરા હોય

વિશેષાર્થ—શ્રુતજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે એક અગબાહ્યને બીજુ અગપ્રવિષ્ટ તેમા અગ પ્રવિષ્ટમા બાર અગનો સમાવેશ કરવામા આવેલ છે તે અગો આ પ્રમાણે છે-૧ આચારાગ, ૨ સુયગડાગ, ૩ ઠાણાગ, ૪ સમવાયાગ, ૫ ભગવતિ ૬ જ્ઞાતાધર્મ, ૭ ઉપાસકદશાગ ૧૦ પ્રશ્ન વ્યાકરણ, ૧૧ વિપાક, ૧૨ દૃષ્ટિવાદ, તેમા બારમા દૃષ્ટિવાદના પરિકર્મ સૂત્ર પૂર્વાનુયોગ પૂર્વગત અને ચુલિકા એમ પાચ ભેદ પડે છે તેમજ દૃષ્ટિવાદમા આવેલ પૂર્વગતના ચૌદપૂર્વને લઈને ચૌદ ભેદો પડે છે ને તે આ પ્રમાણે-૧ ઉત્પાદપૂર્વ, આગ્રાયણીપૂર્વ, વીર્યપ્રવાદપૂર્વ, અસ્તિપ્રવાદપૂર્વ, જ્ઞાનપ્રવાદપૂર્વ સત્યપ્રવાદપૂર્વ, આત્મપ્રવાદપૂર્વ, કર્મપ્રવાદપૂર્વ, પ્રત્યા

ખ્યાનપૂર્વ, વિદ્યાપ્રવાદપૂર્વ કલ્યાણપૂર્વ પ્રાણાયુપૂર્વ ક્રિયાવિશાલપૂર્વ, લોકબિન્દુસાર, આ પર્વની ગહનતા એટલી બધી છે કે પ્રથમનુ પૂર્વ જો લખવામા આવે તો એક હસ્તિપ્રમાણ સહી જોઈએ અને પછી પછીના પૂર્વ બમણા બમણા હસ્તિપ્રમાણ સહીથી લખી શકાય તેવા ગહન છે જો કે તે પૂર્વો કોઈએ લખ્યા નથી કે કોઇ લખવાનુ નથી છતા પણ તેની ગહનતા અત્યત છે તે જણાવવા માટે છે

આ રીતે પુલાકનિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી નવમાપૂર્વના અચાર નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધીનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ અને ઉત્કૃષ્ટથી નવે પૂર્વ પુરેપુરા જોઈએ

वउसकुशीलनियठाण, पवयणमायरो जहन्नसुअ
वउसपडिसेवगाण, पुव्वाइँ दसेव उक्कोसं ॥४४॥

સસ્કૃત અનુવાદ

बकुशकुशीलनिर्ग्रन्थाना, प्रवचनमातरः जघन्यश्रुत
बकुशप्रतिसेवकाना पूर्वाणि दशैव उत्कृष्टानि ॥ ४४ ॥

અર્થ–બકુશનિર્ગ્રન્થ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલને જઘન્યથી આઠ પ્રવચન માતાનું શ્રુત હોય છે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને ઉત્કૃષ્ટ દશપુર્વ સુધીનુ શ્રુતજ્ઞાન હોય છે

વિશેષાર્થ-બકુશનિર્ગ્રન્થ પ્રતિસેવનાકુશીલનિર્ગ્રન્થ અને કષાયકુશીલનિર્ગ્રન્થ આ ત્રણેને જઘન્ય–ઓછામા ઓછુ શ્રુતજ્ઞાન અષ્ટ પ્રવચન માતાનુ (પાચ સમિતિ

અને ત્રણ ગુપ્તિનું) હોય છે પરંતુ તે ત્રણમા પણ બકુશ નિર્ગ્રંથને અને પ્રતિસેવનાકુશીનનિર્ગ્રન્થને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન દસપુર્વનું હોય છે

અષ્ટપ્રવચનમાતાના પાલનરૂપ ચારિત્ર હેવાથી દરેક ચારિત્ર સ્વીકારનારાઓને અવશ્ય અષ્ટપ્રવચનમાતાનુ જ્ઞાન હોવુ જોઇએ, કારણકે જ્ઞાનપુર્વક જ ચારિત્ર શોભે છે ને જો ચારિત્રીને જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન ન હોય તો તે કઇ રીતે ઇષ્ટમા પ્રવૃત્તિ અનિષ્ટમા નિવૃત્તિ અને ઉપેક્ષણીયમા ઉપેક્ષા કરી શકે માટે અવશ્યમેવ જાણઇ પવયણમાયાણ' ઇત્યાદિસૂત્રનુ જ્ઞાન જઘન્યથી હોવુ જોઇએ

પરંતુ આ અષ્ટપ્રવચમાતાનું જ્ઞાન પણ બહુલતાએ માનવુ કારણકે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા આવતુ આ અષ્ટપ્રવચનઅધ્યયન મોટુ હોવાથી અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિશાળી જાણી શકે તેવુ હોવાથી સર્વને તેટલુ જ્ઞાન હોય જ તેમ ન સભવી શકે, અને જો તેમ માનીએ તો માષતુષ વિગેરે મુનિઓને તે જ્ઞાન ન હોવા છતા તેમને ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે તેમા વ્યભિચાર દોષ આવે

निग्गथकसाईण, चउद्सउ सिणायओ सुयाईओ
॥ दारं७ ॥
आइतिय तित्थम्मि उ, तित्थातित्थेसु अतातिय
॥ दार८ ॥ ४५ ॥

संस्कृत अनुवाद

निर्ग्रन्थकपायाणा, चतुर्दशस्तु, स्नातकः श्रुतातीत ।
आदित्रिक तीर्थे तु, तीर्थातीर्थयोः अन्त्यत्रिक ॥ ४५ ॥

અર્થ-નિર્ગ્રન્થ તથા કષાયકુશીલનિર્ગ્રન્થને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન ચૌદપૂર્વ સુધીનુ હોય છે સ્નાતકનિર્ગ્રન્થ શ્રુતાતીત હોય છે પ્રથમના ત્રણ નિર્ગ્રન્થ તીર્થમા હોય છે, અને છેલ્લા ત્રણ નિર્ગ્રન્થ તીર્થાતીર્થમા હોય છે

વિશેષાર્થ-હવે નિર્ગ્રન્થનો ચોથો ભેદ જે નિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રન્થ ચારિત્ર છે તે અને કષાયકુશીલનિર્ગ્રન્થને જઘન્ય શ્રુતજ્ઞાન અષ્ટપ્રવચનમાતાનું હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન ચોદે પૂર્વ સુધીનુ હોઇ શકે છે

૮—તીર્થદ્વાર

તીર્થ—આગમ આગમથી જાણે તે તીર્થ. અને તે તીર્થ
સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ છે ને
આ તીર્થને તીર્થંકર ભગવાનો પ્રવર્તાવે છે ને આ
તીર્થંકર ભગવાન તે એ છે કે જેઓને નવલોકાન્તિક
દેવો ' તીર્થ પ્રવર્તાવો ' એવી વિનતી કરે છે,
ને જે ક્રોડો સોનામહોરોનું વાર્ષિક દાન આપી
જગતને દારિદ્ર મુક્ત બનાવે છે ને ત્યારપછી જે સ્વ
સંસાર ત્યાગી ઉત્કૃષ્ટ તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનમાં મગ્ન
રહી અનેક ઉપસર્ગ સહન કરી અન્ને ચાર ઘાતિ
કર્મોનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પામે છે ને કેવળજ્ઞાન પામ્યા
ત્યાર તે તીર્થંકરનામકર્મના ઉદયથી સમવસરણમાં
... આપી—ચતુર્વિધ સંઘ સ્થાપે છે આ તીર્થંકર
માર ... ની દેશના સાંભળી અનેક સ્ત્રીપુરૂષો વૈરાગ્ય
ચારિત્ર ... સાધુ સાધ્વી બને છે અને જે સ્ત્રીપુરૂષો ધર્મ
... સંયમ પાળવામાં પોતે પોતાને અ...
... તે શ્રાવક શ્રાવિકા બને છે ...
ને તે આ ચતુર્વિધ

કહેવાય છે ઉપલક્ષણથી દ્વાદશાગી વિગેરે પણ તીર્થ કહી શકાય છે

પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના અને કષાય-એરીતે બે પ્રકારનું કુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક આ રીતે પાચ નિર્ગ્રન્થો છે તેમા પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસે વનાકુશીલ આ ત્રણ નિર્ગ્રન્થો ચતુર્વિધ સઘરૂપ તીર્થ પ્રવર્તાવે છતે જ હોઈ શકે છે, અને છેલ્લા ત્રણ કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક આ ત્રણ ચતુર્વિધ સઘરૂપ તીર્થ પ્રવર્ત્યું હોય ત્યારે પણ હોય અને તે ન પ્રવર્ત્યું હોય તોપણ હોઈ શકે છે, છતા પણ આ કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ ત્રણ ચારિત્ર જે અતીર્થમા હોય છે તે પ્રત્યેક બુદ્ધ અથવા તીર્થ કરોને અનુલક્ષીને જ હોય છે, કારણકે તે પ્રત્યેકબુધ્ધ અને તીર્થંકર મહારાજાઓને છદ્મસ્થ અવસ્થામા કષાય કુશીલ અને નિર્ગ્રન્થ ચારિત્ર હોય છે, અને ત્યાર પછીથી સ્નાતક હોય છે

આ રીતે પાચે નિર્ગ્રન્થોના તીર્થાતીર્થનું પૃથક્કરણ કર્યું

૧૦–શરીરદ્વાર

શરીર–શીર્યતે તદ્ શરીર જે નાશ પામે તે શરીર અને તે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ અને કાર્મણ એ રીતે પાચ પ્રકારે છે

ઔદારિક–તીર્થંકર અને ગણધરમહારાજાઓની અપેક્ષાએ ઉદાર–પ્રધાન શરીર તે ઔદારિક શરીર અથવા વક્રિયની અપેક્ષાએ પરમાણુએ અલ્પ અને અવગાહ નાએ સ્થુલ–ઉદાર વગણાનું બનેલ તે ઔદારિક આ શરીર મનુષ્ય અને તિર્યંચોની અપેક્ષાએ સહજ હોય છે પાચે શરીરમા આને એટલા માટે ઉત્તમ કહેવામા આવે છે કે આ શરીરદ્વારા જીવ મોક્ષ સુધી પણ જઇ શકે છે

૨ વૈક્રિયશરીર–વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવાના નિમિત્તે બનેલુ શરીર તે વૈક્રિયશરીર, તે એક શરીરમાથી અનેક થાય, અનેક થઇને પાછુ એક થાય, સૂક્ષ્મ થઇને મોટુ થાય, મોટુ થઇને સૂક્ષ્મ થાય, આકાશગામી થઇને ભૂમિચર થાય ભૂમિચર થઇને આકાશગામી થાય, દૃશ્ય થઇને અદૃશ્ય થાય, અને અદૃશ્ય થઇને દૃશ્ય થાય તેમજ આ વૈક્રિયશરીરના ઔપપાતિક અને લબ્ધિ પ્રત્યય એ રીતે બે ભેદ છે દેવ અને નારકીને ઔપપાતિક (ઉપપાત્ત જન્મ નિમિત્તક) ભવધારણીય વૈક્રિય શરીર હોય છે, મનુષ્ય અને તિર્યંચને લબ્ધિ

પ્રત્યય વૈક્રિયશરીર હોય છે જે પોતાના મૂળશરી રથી વૈક્રિયશરીર કરે ત્યારે તેને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કહેવામા આવે છે

૩ આહારકશરીર—ચઉદપૂર્વધર તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવા નિમિત્તે કે બીજા કોઇપણ કારણે આહારકલબ્ધિના સામર્થ્યથી હસ્તપ્રમાણ અત્યત સ્વચ્છ પુદ્દગલોનું બનેલુ, કોઇનો વ્યાઘાત ન કરે અને અન્યથી જેનો વ્યાઘાત ન થઈ શકે એવું જે શરીર બનાવે તે આ હારક શરીર ચઉદપૂર્વધરમહારાજા અત્યત સૂક્ષ્મ અર્થનો સદેહ દૂરકરવામાટે અન્યક્ષેત્રમા રહેલા તીર્થંકર પાસે ઔદારિક શરીરથી જવુ અશક્યધારી લબ્ધિના નિમિત્તદ્વારા આહારકશરીર કરે છે, અને ભગવાનને પુછી સંદેહ દૂર કરી પોતાને સ્થાને આવી અન્તર્મુહૂર્તમા તે શરીરનો ત્યાગ કરે છે

૪ તૈજસશરીર—ખાધેલા અહારાદિકના પાચનનું કારણભૂત તૈજસશરીર છે અમુક વિશિષ્ટ તપોનુષ્ઠાનથી જીવને તૈજસલબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તૈજસલબ્ધિદ્વારા તૈજસ શરીરમાથી શ્રાપ વિગેરે નિમિત્તવાળી તેજો લેશ્યા, અને ઉપકાર નિમિત્તે શીતલેશ્યા નીકળે છે આ શરીર જીવને જ્યાસુધી કર્મની વિદ્યમાનતા હોય ત્યાસુધી અવશ્ય મેવ હોય છે

કાર્મણશરીર—કર્મપુદ્દગલોનુ બનેલુ કર્મમય તે કાર્મણ શરીર અથવા કર્મપરમાણુઓ જે આત્મપ્રદેશ સાથે લાગેલા છે તે કાર્મણશરીર કર્મ એ કાર્મણનુ તેમજ

૧૦—શરીરદ્વાર

શરીર-શીયતે તદ્ શરીર જે નાશ પામે તે શરીર અને તે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ અને કાર્મણ એ રીતે પાચ પ્રકારે છે

ઔદારિક-તીર્થંકર અને ગણધરમહારાજાઓની અપેક્ષાએ ઉદાર-પ્રધાન શરીર તે ઔદારિક શરીર અથવા વૈક્રિયની અપેક્ષાએ પરમાણુએ અલ્પ અને અવગાહનાએ સ્થુલ-ઉદાર વગણાનું બનેલ તે ઔદારિક આ શરીર મનુષ્ય અને તિર્યંચોની અપેક્ષાએ સહજ હોય છે પાચે શરીરમા આને એટલા માટે ઉત્તમ કહેવામા આવે છે કે આ શરીરદ્વારા જીવ મોક્ષ સુધી પણ જઇ શકે છે

૨ વૈક્રિયશરીર-વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવાના નિમિત્તે બનેલુ શરીર તે વૈક્રિયશરીર, તે એક શરીરમાથી અનેક થાય, અનેક થઇને પાછુ એક થાય, સૂક્ષ્મ થઇને મોટુ થાય, મોટુ થઇને સૂક્ષ્મ થાય, આકાશગામી થઇને ભૂમિચર થાય ભૂમિચર થઇને આકાશગામી થાય, દૃશ્ય થઇને અદૃશ્ય થાય, અને અદૃશ્ય થઇને દૃશ્ય

થ. તેમજ આ વૈક્રિયશરીરના ઔપપાતિક અને લબ્ધિ
ે રીતે બે ભેદ છે દેવ અને નારકીને ઔ
ત (ઉપપાત જન્મ નિમિત્તક) ભવધારણીય શરીર હોય છે, મનુષ્ય અને તિર્યંચને લબ્ધિ

પ્રત્યય વૈક્રિયશરીર હોય છે જે પોતાના મૂળશરી રથી વૈક્રિયશરીર કરે ત્યારે તેને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કહેવામા આવે છે

૩ **આહારકશરીર**–ચઉદપૂર્વધર તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવા નિમિત્તે કે બીજા કોઇપણ કારણે આહારકલબ્ધિના સામર્થ્યથી હસ્તપ્રમાણ અત્યત સ્વચ્છ પુદ્ગલોનું બનેલુ, કોઇનો વ્યાઘાત ન કરે અને અન્યથી જેનો વ્યાઘાત ન થઈ ખકે એવું જે શરીર બનાવે તે આ હારક શરીર ચઉદપૂર્વધરમહારાજા અત્યત સૂક્ષ્મ અર્થનો સંદેહ દૂરકરવામાટે અન્યક્ષેત્રમા રહેલા તીર્થંકર પાસે ઔદારિક શરીરથી જવુ અશકયધારી લબ્ધિના નિમિત્તદ્વારા આહારકશરીર કરે છે, અને ભગવાનને પુછી સંદેહ દૂર કરી પોતાને સ્થાને આવી અન્તર્મુહૂર્તમા તે શરીરનો ત્યાગ કરે છે

૪ **તૈજસશરીર**–ખાધેલા અહારાદિકના પાચનનું કારણભૂત તૈજસશરીર છે અમુક વિશિષ્ટ તપોનુષ્ઠાનથી જીવને તૈજસલબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તૈજસલબ્ધિદ્વારા તૈજસ શરીરમાથી શ્રાપ વિગેરે નિમિત્તવાળી તેજો લેશ્યા, અને ઉપકાર નિમિત્તે શીતલેશ્યા નીકળે છે આ શરીર જીવને જ્યાસુધી કર્મની વિદ્યમાનતા હોય ત્યાસુધી અવશ્ય-મેવ હોય છે

...શરીર–કર્મપુદ્ગલોનુ બનેલું કર્મમય તે કાર્મણ ...ર અથવા કર્મપરમાણુઓ જે આત્મપ્રદેશ સાથે

બીજા શરીરનુ પણ કારણ છે, પણ એટલો વિશેષ છે કે કાર્મણ શરીરનુ કર્મ એ ઉપાદાન કારણ છે, અને બીજા શરીરોનુ નિમિત્ત કારણ છે, આ કાર્મણ શરીર જીવને ભવાન્તર જવામા ખાસ સાધનરૂપ છે જ્યારે ભવાન્તર જતા બીજા શરીરોનો ત્યાગ કરવો પડે છે, ત્યારે તૈજસ કાર્મણ એ બન્ને શરીરો ભવાન્તર જતા સાથે આવે છે છતા આ કાર્મણ શરીર અત્યત સૂક્ષ્મ હોવાથી જતા આવતા દેખી શકાતુ નથી

હવે આ પાચ શરીરોમાથી કયા નિર્ગ્રન્થને કયુ કયુ શરીર હોય તે જણાવે છે.

ण्हायनिचठपुलाया, ओरालियत्तेअकम्मणशरीरा
वउसासेवि त्रिउव्वा वि, कपायहारगतणू वि
दार १० ॥ ४७ ॥

સસ્કૃત અનુવાદ

स्नातर्क्निर्ग्रन्थपुलाक्ा', औदारिक्तैजसकार्मणशरीरा
वकुशासेविन वैक्रिया अपि कपायाः आहारकतनुमन्तोऽपि ४७

અર્થ–સ્નાતક, નિર્ગ્રન્થ અને પુલાક એ ત્રણ ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા હોય, બકુશનિર્ગ્રન્થ અને પ્રતિસેવના કુશીલને વૈક્રિયશરીર પણ હોય, કષાયકુશીલનિર્ગ્રન્થને - રીર પણ હોય

વિશેષાર્થ–સ્નાતકનિર્ગ્રન્થ, ન્થ અને નિર્ગ્રન્થ આ

કાર્મણ શરીર હોય બીજા ન હોય, કારણકે સ્નાતક અને નિર્ગ્રન્થ ઉપરના અત્યંત વિશુદ્ધ ગુણઠાણે વર્તતા હોવાથી આહારક અને વૈક્રિયશરીર ન બનાવે, માટે તેમને ત્રણ શરીર હોય, પુલાકનિર્ગ્રન્થને ચઉદપૂર્વ સુધીનું શ્રુતજ્ઞાન ન હોવાથી આહારક શરીર ન બનાવી શકે, અને વૈક્રિયશરીર પણ તે ન બનાવતા હોવાથી પુલાકનિર્ગ્રન્થને ત્રણ શરીર હોય

બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ એ પ્રમાણે ચાર શરીર હોય પરંતુ આહારક શરીર ન હોય, કારણકે આહારક ચઉદપૂર્વીને હોય છે, અને આ નિર્ગ્રન્થોને ચઉદ પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોવાથી આહારકશરીર ન કરી શકે કષાયકુશીલનિર્ગ્રંથને ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ અને કાર્મણ એ પાચે શરીર હોય કારણકે એ નિર્ગ્રંથ ચૌદપૂર્વીપણ હોઈ શકે છે

૧૧—ક્ષેત્રદ્વાર

ક્ષેત્ર-એટલે સ્થાન, જગ્યા, આ ક્ષેત્ર પણ કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિ એરીતે બે પ્રકારે છે જ્યા અસિ મષિ અને કૃષિનો વ્યાપાર ચાલતો હોય તેને કર્મભૂમિ કહે છે એટલે જ્યા રાજ્ય વિગેરેના રક્ષણો માટે ત લવાર, ભાલા તીર વિગેરેનો ઉપયોગ થાય તે અસિકર્મ, જ્યા ઉદરનિર્વાહમાટે ખેતરો ખેડી અનાજ વાવવા મા આવે તે કૃષિકર્મ અને જ્યા પરસ્પર લેવડ દેવડને અગે લખાણો લખવામા આવે તે મષિકર્મ આ ત્રણે કર્મો જ્યા થતા હોય તે કર્મભૂમિ અન તે પાચભ રત પાચઐરવત અને પાચમહાવિદેહ એ રીતે ૧૫ પ્રકારે છે આ સિવાયના જે ૫ અતરદ્વીપ અને પાચ હરિવર્ષ વિગેરે જે ત્રીસ ક્ષેત્રો છે તે અકર્મભૂમિ છે

કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિમા જીવોના જન્મ અને વિહારની ઘટના કરી બતાવે છે—

कम्मधराइ पुलाओ, सेसा जम्मेण कम्मभूमीसु
सहरणेण पुण ते, अकम्मभूमीसु त्रि हविज्जा
दार ११ ॥ ४८॥

સસ્કૃત અનુવાદ

कर्मधरायां पुलाक, शेपा जन्मना कर्मभूमिषु ।
सहरणेन पुनस्ते, अकर्मभूमिष्वपि भवन्ति ॥ ४८ ॥

અર્થ—પુલાકનિર્ગ્રન્થ કર્મભૂમિમા હોય, બાકીના જન્મથી કર્મભૂમિમા અને સહરણથી અકર્મભૂમિમા પણ હોય ॥ ૪૮ ॥

વિશેષાર્થ—પુલાકનિર્ગ્રન્થોનો જન્મ કર્મભૂમિમા હોય એટલે કર્મભૂમિમા જન્મેલોજ પુલાકનિર્ગ્રન્થ થઇ શકે, અને આ પુલાકનિર્ગ્રન્થનો વિહાર પણ કર્મભૂમિમા જ હોય અકર્મભૂમિમા ન હોય તેમજ જે કર્મભૂમિમા જન્મ્યા હોય તેજ બકુશનિર્ગ્રન્થ, કુશીલનિર્ગ્રંથ, નિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકનિર્ગ્રન્થ થઇ શકે પરતુ વિહારને લઇને તો આ ચાર નિર્ગ્રન્થોનો વિહારપ્રદેશ કર્મભૂમિ પણ હોય અને અકર્મભૂમિ પણ હોય પરન્તુ અકર્મ ભૂમિમા તેઓનો વિહાર દેવાદિકના સહરણથી કરે ત્યારે બની શકે છે તેમા પણ દેવે સહરણ કરેલા બકુશ કુશીલ ત્યા ગયા પછી પણ નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક ચારિત્ર પામી શકે છે કારણકે તે જીવો કર્મભૂમિમા થયેલા હોવાથી તેમનામા મોક્ષસુધીની યોગ્યતા વિશિષ્ટજીવોને આશ્રયીને હોઇ શકે છે આ રીતે સહરણને લઇને જ અકર્મભૂમિમા ચાર નિર્ગ્રન્થોનો વિહારપ્રદેશ ઘટી શકે નહિતર તો ત્યા ચારિત્રધર્મનો અભાવ હોવાથી ચારિત્ર ન ઘટી શકે

૧૨—કાળદ્વાર

કાળ—નવીન વસ્તુને જીર્ણ કરે તે કાળ ભૂતકાળનો નાશ થયેલ હોવાથી અને ભવિષ્યકાળની ઉત્પત્તિ નહિં થયેલ હોવાથી કાળદ્રવ્ય વર્તમાન એક સમય રૂપ છે અને તે કાળદ્રવ્ય વર્તના પરિણામ ક્રિયા પરત્વાપરત્વમા કારણ છે છતા પણ આ વર્તનાદિ સ્વરૂપ કાળ મૂખ્યપણે દ્રવ્ય નથી પણ પચાસ્તિકાયનો પર્યાય છે એટલે તે કાળદ્રવ્ય જીવાજીવાદિકના પર્યાયમા ઉપચાર કરીને માનેલ છે કાળમા સમય એજ નૈશ્ચયિક કાળ છે અને તે અત્યતસૂક્ષ્મ છે કે જેના સર્વજ્ઞથી પણ વિભાગ ન થઇ શકે તેવા આવલીકા વિગેરે જે કાળના ભેદો પડે છે તે વ્યવહારકાળ છે કારણ કે તે સમયોની કલ્પનાદ્વારા માનવામા આવેલ છે અસખ્ય સમયોનો કલ્પિત સમુદાય તે આવલિકા એક ક્રોડ સડસઠ લાખ સીત્યોતેર હજાર બસોને સોળ આવલિકાનું એક મુહૂર્ત ત્રીસ મુહૂર્તનો એક અહોરાત્ર (રાતદિવસ) પદર અહોરાત્રનો એક પક્ષ, બે પક્ષનો એક માસ બારમાસનું એક વર્ષ, અને તેવા અસખ્યાતા વર્ષનો એક પલ્યોપમ અને તેવા દસ કોડાકોડી પલ્યોપમે એક સાગરોપમ થાય છે તેવા દસ કોડાકોડી સાગરોપમે અવસર્પિણી અને દસ કોડાકોડી સાગરોપમે ઉત્સર્પિણી મળીને વીસ કોડાકોડી સાગરોપમે એક કાળચક્ર થાય છે

આ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી દરેકના છ આરા છે તેમા અવસર્પિણીના સુસમસુસમા, સુસમા, સુસમદુસ્સમા, દુષમસુષમા, દુસ્સમા, દુસ્સમદુસ્સમા એમ છ આરા છે તેમા પ્રથમનો આરો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે બીજો ત્રણ કોડાકોડીપ્રમાણ સાગરોપમનો છે ત્રીજો બે કોડા કોડી સાગરોપમપ્રમાણ છે ચોથો બેતાલીસ હજાર વર્ષ ન્યુન એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે પાચમો આરો એકવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે અને છઠ્ઠો આરો પણ એક વીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે અને ઉત્સર્પિણીમા આ આરા ઉલટા ક્રમે ગ્રહણ કરવા એટલે અવસર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો તે પહેલો પાચમો તે બીજો એ રીતે છે

આ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી મળીને કાળચક્ર થાય છે તેવા અનતા કાળચક્રે પુદ્ગલ પરાવર્ત વિગેરે થાય છે

હવે અવસર્પિણીના આરાઓમા જન્મથી અને સદ્ભાવથી નિરૂપણ કરે છે—

तइयचउत्थसमासुं जम्मेणोसप्पिणीइ उ पुलाओ
सतइभावेण पुण तइयचउपंचमीसु सिया॥४९

સસ્કૃત અનુવાદ

तृतीयचतुर्थसमासु जन्मना अवसर्पिण्या तु पुलाकः ।
सद्भावेन पुनः तृतीयचतुर्थपचमीपु स्यात् ॥ ४९ ॥

અર્થ—પુલાકનિર્ગ્રન્થ જન્મથી અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરામા હોય પરતુ સત્તાની અપેક્ષાએ ત્રીજા ચોથા અને પાચમા આરામા પણ હોય

વિશેષાર્થ–પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાત
આ પાચ નિગ્રન્થોમાથી પુલાકનિર્ગ્રન્થનો જન્મ અ
વર્સ પિણીના ત્રીજા ચોથા આરામા હોય, પરંતુ સત્તા
અપેક્ષાએ સુસમદુસમા, દુષમસુષમા અને દુસ્સ
એ ત્રણ આરામા હોય કારણકે જે ચોથા આરા
જન્મ્યા હોય તે પાચમાઆરામા પુલાકપણું પા
શકે છે પરંતુ પાચમા આરામા જન્મેલ પુલાકપ
પામી શકે નહિ

આ રીતે કાળચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવ
પિણી રૂપ બે વિભાગોમાથી અવસર્પિણીના આરાઓ
આ રીતે જન્મથી અને સદ્ભાવથી પુલાકનિર્ગ્રંથ છે

હવે ઉત્સર્પિણીકાળમા કયા કયા આરામા પુલાક
ગ્રંથનો જન્મ અને કયા કયા આરામા સદ્ભાવ હોય
કહે છે –

उस्सप्पिणीइ वीयातइयचउत्थीसु हुज्ज जम्मण
सतइभावेण पुण, तइयचउत्थीसु सो हुज्जा ॥५

સસ્કૃત અનુવાદ

उत्सर्पिण्या द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु भवति जन्मत ।
सद्भावेन पुन तृतीयचतुर्थयो स' भवति ॥ ५० ॥

અર્થ–ઉત્સર્પિણીકાળના બીજા ત્રીજા અને ચોથા આરા
પુલા નિર્ગ્રંથનો જન્મ હોય છે પરંતુ તે પુલાકનિર્ગ્ર
નો નિર્ગ્રન્થપણાનો સદ્ભાવ તો ઉત્સર્પિણીકાળ
ત્રીજા અને ચોથા આરામા જ હોય છે

વિશેષાર્થ–ઉત્સર્પિણીકાળ તેને કહે છે કે જેમા ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ પામતા બુદ્ધિ બળ વૈભવ અને આયુષ્ય હોય અને તેના દુસ્સમદુસ્સમા, દુસ્સમા, દુસ્સમસુષમા, સુષમદુસ્સમા, સુષમા, અને સુષમસુષમા એ છ આરા છે ઉત્સર્પિણીકાળમા પણ પુલાકનિર્ગ્રન્થનો જન્મ બીજા દુસ્સમા, તીજા દુસ્સમસુસમા અને ચોથા સુષમદુસ્સમા આરામા હોય છે એટલે એ ત્રણ આરામા જન્મેલા જીવો પુલાકનિર્ગ્રન્થપણું પામે પરતુ પુલાકનિર્ગ્રન્થપણાનો સદ્ભાવ તો તીજા દુસ્સમસુસમા અને ચોથા સુષમ દુસ્સમા આરામા જ ઘટી શકે છે પરતુ બીજા દુસ્સમા આરામા જન્મેલા પ્રાણીઓનો તેજ આરામા પુલાક નિર્ગ્રથપણાનો સદ્ભાવ ઘટી શકતો નથી, આરીતે પુલાકનિર્ગ્રથચારિત્ર તો તીજા અને ચોથા આરામા છે અને તે ચારિત્રવાળાઓનો જન્મ બીજા તીજા અને ચોથા આરામા છે

હવે નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાળમા પુલાકનિર્ગ્રથનો જન્મ અને સદ્ભાવ કહે છે

ओसप्पिणिउस्सप्पिणिवइरित्ते जम्मणेण संतीए
हुज्ज चउत्थे काले, पुलायसमणो तहन्नेऽवि॥५१॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

अवसर्पिण्युत्सर्पिणिव्यतिरिक्ते, जन्मना सत्तया ।
भवति चतुर्थे काले, पुलाकश्रमणः तथाऽन्येऽपि ॥५१॥

અર્થ—ઉત્સર્પિણીઅવસર્પિણીથી રહિત ચોથાઆરાસરખા-
કાળવાળા મહાવિદેહક્ષેત્રમા પુલાકનિર્ગ્રન્થ જન્મથી અને
નિર્ગ્રન્થપણાના સદ્ભાવથી હોય અને બીજા પણ હોય.

વિશેષાર્થ—નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ એને કહે છે કે
જ્યા ક્રમેક્રમે વધતા કે ઘટતા બુદ્ધિ બળ વૈભવ અને
આયુષ્ય ન હોય પરતુ હમેશા એકસરખુ જ કાળનુ
મહાત્મ્ય હોય ઉત્સર્પિણીકાળમા પહેલા આરામા જે
બુદ્ધિ બળ અને આયુષ્ય હોય છે તે કરતા બીજામા
વધારા તેથી ત્રીજામા વિશેષ વધારો એ રીતે ક્રમેક્રમે
વૃદ્ધિ હોય છે, અને અવસર્પિણી ક્રમેક્રમે ઘટાડો હોય
છે જ્યારે નોઉત્સર્પિણી અવર્સર્પિણીમા એકસરખી કા
ળપરિણતિ હોય છે આ નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી
કાળવાળા ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિ અને મહાવિદેહ છે કે
જ્યા એકસરખી કાળપરિણતિ છે તેમા અકર્મભૂમિના
ક્ષેત્રો પૈકી દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રોમા સદાકાળ અહિં
જેવો અવસર્પિણીનો પહેલો આરો સુષમસુષમા છે તેમ
તે ક્ષેત્રોમા સદાકાળ સુષમસુષમા કાળ સરખો જ કાળ
હોય છે હરિવર્ષ અને રમ્યકક્ષેત્રમા અહિં જેવો અવ
સર્પિણીમા બીજો આરો સુષમા છે, તેવો ત્યા સુષમા
આરા સરખો નિરતર કાળ વર્તે છે હૈમવત અને
ઐરણ્યક્ષેત્રમા અહિં જેવો અવસર્પિણીમા ત્રીજો આરો
સુષમદુસ્સમા છે તેવો ત્યા સુષમદુસ્સમા આરા સરખો
નિરતર કાળ વર્તે છે, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમા અહિં
જેવો અવસર્પિણીમા ચોથો આરો દુસ્સમસુષમા છે
તેવો ત્યા નિરતર દુસ્સમસુષમા સરખો કાળ વર્તે છે

वळी उत्सर्पिणीमा ते निर्ग्रन्थो बीजा तीजा अने चोथा आरामा जन्मथी अने सद्भावथी तीजा अने चोथा आरामा होय, तेमज नियन्थनिग्रन्थ अने स्नातक निग्रन्थ जन्मथी अने सत्ताथी पुनाक समान जाणवा

विशेषार्थ–हवे बकुश अने कुशीलनिर्ग्रन्थ जन्मथी अने सद्भावथी काळने आश्रयीने कईरीते होय ते देखाडे छे–बकुश अने कुशीलनिर्ग्रन्थने जन्मथी अने निग्रन्थपणाना सद्भावथी अवर्पिणी काळने आश्रयीने त्रीजोआरो सुषमदुस्समाकाळ चोथो आरो दुस्म मसुषमा अने पाचमो आरो दुस्समा काळ होय छे एटले तीजा आरामा चोथा आरामा अने पाचमा आरामा बकुश अने कुशील निर्ग्रन्थनो जन्म होय अने निग्रन्थ पणानो सद्भाव पण होय

हवे बकुश अने कुशीलनिर्ग्रन्थनो उत्सर्पिणी काळने आश्रयी विचारीए तो उत्सर्पिणी काळनो बीजो आरो दुस्समामा तीजो आरो दुस्समसुषमामा अने चोथो आरो सुषमदुस्समामा जन्म होय छे अने ते बकुश कुशीलनिग्रन्थने निर्ग्रन्थपणाना सद्भावथी विचारीए तो उत्सपिणीना तीजा दुस्समसुषमा अने चोथा सुषमदुस्समामा होय आ बकुश अने कुशीलने नोउत्सर्पिणी अने अवसर्पिणीने काळ आश्रयी विचारीए तो दुस्समसुषमाकाळ सरखा निरतर काळवाळा महाविदेहमा जन्म पण होय अने सद्भाव पण होय बीजा नोकाळवाळाक्षेत्रोमा जन्म न

હોય પરંતુ સંહરણથી સદ્ભાવ અકર્મભૂમિમાં પણ હોઇ શકે છે એટલે કોઇ દેવ બકુશ અને કુશીલ ચારિત્રીને સંહરણ કરી દેવકુરૂ આદિ અકર્મભૂમિમાં લઇ જાય તો તે સંબંધીનો નોઉત્સર્પિણી અવિસર્પિણી કાળ પણ સદ્ભાવથી ઘટી શકે છે

નિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકનિર્ગ્રન્થને જન્મથી વિચારીએ તો અવસર્પિણીના ત્રીજા ચોથા આરામાં હોય અને સદ્ભાવથી વિચારીએ તો ત્રીજા ચોથા અને પાચમા આરામાં પણ નિગ્રન્થપણાનો સદ્ભાવ હોય અને જો ઉત્સર્પિણી સંબંધી વિચારીએ તો તે ઉત્સર્પિણીના બીજા ત્રીજા અને ચોથા આરામાં આ ચારિત્રીનો જન્મ હોય અને સદ્ભાવથી વિચારીએ તો ત્રીજા તથા ચોથા આરામાં નિર્ગ્રન્થપણાનો સદ્ભાવ હોય તેમજ નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળવાળા મહાવિદેહમાં હંમેશા આ ચારિત્ર જન્મથી અને સદ્ભાવથી હોય છે

सहरणेण सव्वे वि हुंति सव्वेसु चेव कालेसु
मुत्तुं पुलायसमण एवं कालुत्ति विवक्खाय ॥५४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सहरणेण सर्वेऽपि भवन्ति सर्वेषु चैव कालेषु ।
मुक्त्वा पुलाकश्रमण एव कालद्वार व्याख्यात ॥ ५४ ॥

અર્થ–પુલાકનિર્ગ્રન્થને છોડીને બાકીના સર્વનિર્ગ્રન્થો સંહારણથી સર્વકાળમાં હોય એ પ્રમાણે કાળદ્વાર કહ્યુ

વિશેષાર્થ—જે ચારિત્રી પુલાકનિર્ગ્રન્થપણામા હોય તેનું દેવતાદિક સહરણ કરી શકતા નથી માટે પુલાકની વિદ્યમાનતા સહરણથી અકર્મભૂમિમા ન હોય અને જ્યારે તે ન હોય ત્યારે પુલાકનિર્ગ્રન્થમા અકર્મભૂમિમા વર્તતો પ્રથમ આરો બીજો આરો અને તીજા આરા સરખો ત્યાનો કાળપણ ન ઘટી શકે પરતુ મહાવિદેહમા તો તેની સત્તા હમેશા હોય બકુશ અને કુશીલનો જન્મ અહિં હોય પણ તે ચારિત્ર પામ્યા પછી દેવાદિકના સહરણથી તેનો સદ્ભાવ અકર્મભૂમિમા પણ હોઈ શકે છે નિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકનિગ્રન્થનો સદ્ભાવ તો અકર્મભૂમિમા એ રીતે ઘટી શકે છે કે જે બકુશ કુશીલ ચારિત્રનું ત્યા સહરણ કર્યું હોય તે ચારિત્રી સહરણ પામ્યા પછી ત્યા નિર્ગ્રન્થ, સ્નાતક થાય તેને લઈને છે આરીતે પુલાક સીવાય બીજા બધા નિર્ગ્રન્થોનો સદ્ભાવ સહરણને લઈને સર્વકાળમા ઘટી શકે છે

समणीमवगयवेय परिहारपुलायमप्पमत्त च ।
चउद्दसपुव्वि आहारग च, न य कोइ सहरइ ॥

અર્થ—અવેદી સાધ્વી, પરિહારચારિત્રી, પુલાકનિર્ગ્રન્થ, અપ્રમત્તયતિ, ચૌદપુર્વી અને આહારકલબ્ધિવતનું કોઇ સહરણ કરતું નથી

૧૩–ગતિદ્વાર

ગતિ—જે અવસ્થામા આત્મા અમૂક પ્રકારના સુખદુખને ભોગવી શકે તેને ગતિ કહે છે અથવા સુખદુખના ઉપભોગમા નિયામક અવસ્થાવિશેષ તે ગતિ તે ગતિના પાચ પ્રકાર છે નરકગતિ તિર્યંચગતિ નરગતિ દેવગતિ અને મોક્ષગતિ તેમા પ્રથમની ચાર કર્મજન્ય છે અને છેલ્લી કર્મના સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારેજ જીવને થાય છે નરકગતિ ને રત્નપ્રભા શર્કરાપ્રભા વિગેરે ભેદે સાત પ્રકારે છે પૃથ્વીકાયથી માડીને તે સજ્ઞિપચેન્દ્રિયતિર્યંચપર્યન્તના સર્વજીવો તિર્યંચગતિમા ગણાય છે કર્મભૂમિ અકર્મભૂમિ અને અતરદ્વીપના સજ્ઞિમનુષ્યો અને સમુર્છિમમનુષ્યો મનુષ્યગતિમા ગણાય છે ભુવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એ ચારે ભેદવાળા દેવો દેવગતિમા ગણાય છે ઘાતિ અઘાતિરૂપ આઠે કર્મના ક્ષય થવાથી જીવને જે અનત અને અક્ષયસુખના ધામરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે મોક્ષગતિ છે

પાચ નિર્ગ્રંથો પૈકી કયા કયા નિર્ગ્રંથને કઇ કઇ ગતિ હોય તે કહે છે.

अतिमदुयवज्जाणं उववाओ जहन्नओ उ सोहम्मे
उक्कोसेण सो पुण, होइ पुलायस्स सहसारे ॥५५॥

अन्तिमद्विकवर्जाना, उपपातः जघन्यतस्तु सौधर्मे ।
उत्कृष्टेन स पुन भवति पुलाकस्य सहस्रारे ॥ ५५ ॥

અર્થ—છે લા બે નિર્ગ્રન્થને છોડીને બાકીના સર્વ નિર્ગ્રન્થો જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકે ઉપજે અને તેમા પુલાક ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રારમા ઉપજે

વિશેષાર્થ—પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક આ પાચ નિર્ગ્રન્થોમાથી પુલાક બકુશ અને કુશીલ જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકમા ઉપજે છે વળી તે ત્રણ ચારિત્રોમાથી પણ પુલાકનિર્ગ્રન્થ ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રારદેવલોક સુધી જઇ શકે છે

वउसपडिसेवयाण तु अच्चूएऽणुत्तरेसु सकसाए
अजहन्नाणुक्कोसेणणुत्तरेसु नियठस्स ॥ ५६ ॥

बकुशप्रतिसेवकाना तु, अच्युते अनुत्तरेषु सकषायस्य ।
अजघन्यानुत्कर्षेण, अनुत्तरेषु निर्ग्रन्थस्य ॥ ५६ ॥

અર્થ—બકુશનિર્ગ્રન્થ અને પ્રતિસેવનાકુશીલનિર્ગ્રન્થનું ઉત્કૃષ્ટથી ઉપજવુ અચ્યુત દેવલોકે હોય કષાયકુશીલનું ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તર દેવલોકમા ઉપજવુ હોય તેમજ નિર્ગ્રન્થનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને રીતે અનુત્તર દેવલોકમા જ ઉપજવુ હોય છે

વિશેષાર્થ—પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ એ ચારે જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકે જાય તેમાથી પણ પુલાકનિર્ગ્રન્થ ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રાર દેવલોકમા જાય છે, તે

વાત ઉપર કહી ગયા હવે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ ઉત્કૃષ્ટથી અચ્યુત દેવલોકે ઉપજે છે ને કષાયકુશીલ ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તર વિમાને ઉપજે અને નિર્ગ્રન્થ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને પ્રકારે અનુત્તરેજ ઉપજે છે

सिद्धीइ ण्हायगस्स उ, एए अविराहगा पुण हविज्जा
इंदा-सामाणिय-तायतीसगा लोगपाला वा ॥५७॥

सिद्धौ स्नातकस्य तु, एते अविराधका पुनः भवन्ति।
इन्द्रा' सामानिका त्रायस्त्रिंशका लोकपाला वा ॥५७॥

અર્થ—સ્નાતકનિર્ગ્રન્થ મોક્ષે જ જાય, (સ્નાતક સિવાયના) એ નિર્ગ્રન્થો અવિરાધક હોયતો ઇન્દ્ર સામાનિક ત્રાયસ્ત્રિંશ અથવા લોકપાળ થાય

વિશેષાર્થ—પાચ નિર્ગ્રન્થો પૈકી છેલ્લો સ્નાતકનિર્ગ્રન્થ મોક્ષે જ જાય કારણકે તે સ્નાતક તેરમે ચૌદમે ગુણઠાણે વર્તતા હોય છે અને તે કેવળી હોવાથી અવશ્ય મોક્ષે જ જાય આ સ્નાતક સિવાયના બાકીરહેલા ચાર નિર્ગ્રન્થો જો તેમણે ચારિત્ર વિરાધ્યું ન હોય તો તેઓ જે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા ઇન્દ્ર સામાનિક ત્રાયસ્ત્રિંશ કે લોકપાળ થાય એટલે મહર્દ્ધિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે

पलियपुहुत्त थोव, देवट्ठिइ अतदुयाविवज्जाणं
उक्कोसा सव्वेसिं, जा जम्मि उ होइ सुरलोए
दा० १३ ॥५८॥

पल्योपमपृथक्त्वम् स्तोका देवस्थिति अन्त्यद्विकविवर्जाना ।
उत्कृष्टा सर्वेषा या यस्मिन् तु भवति सुरलोके ॥ ५८ ॥

અર્થ-છેલ્લા બેને વર્જીને બાકીના નિર્ગ્રન્થોને જઘન્યથી પલ્યોપમપૃથક્ત્વ સ્થિતિ હોય, ને ઉત્કૃષ્ટથી સર્વને જેને જે દેવલોક કહ્યો હોય તેમા જેટલી સ્થિતિ હોય તેટલી તેઓને સ્થિતિ હોય.

વિશેષાર્થ-નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ બેને વર્જીને બાકીના ત્રણ પુલાક બકુશ અને કુશીલ જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકમા ઉપજે ત્યા જઘન્યથી પલ્યોપમપૃથક્ત્વપ્રમાણ સ્થિતિ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી જે દેવલોકમા ઉપજે ત્યા તે દેવલોકની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેટલી તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી નિર્ગ્રન્થ અનુત્તર વિમાનમા જ જાય છે અને સ્નાતક મોક્ષે જ જનારા હોય છે માટે તેઓની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વિગેરે ભેદથી સ્થિતિ કહી નથી

એટલે પુલાકનિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી પલ્યોપમપૃથક્ત્વ (બે થી નવ પલ્યોપમ) અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે બકુશનિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી પલ્યોપમપૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી બાવીશ સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે, તેજપ્રમાણે પ્રતિસેવના કુશીલને પણ હોય છે કષાયકુશીલને જઘન્યથી પલ્યોપમ પૃથક્ત્વની સ્થિતિ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે નિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમનીજ સ્થિતિ હોય છે સ્નાતકને મોક્ષગતિ હોય છે તેથી ત્યા અનતસ્થિતિ હોય છે

૧૪-સંયમદ્વાર

સયમ એટલે ચારિત્ર અને તેના શુદ્ધિના પ્રકર્ષ અને અપકર્ષે કરીને સ્થાનો પડે છે આ સ્થાનો અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે એટલે અસખ્યાતા લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશો થાય તેટલા સયમસ્થાનો છે

હવે આ અસખ્યાતા સયમસ્થાનોમા કોને કેટલા સ-યમસ્થાનો હોય તે કહે છે.—

पत्तेअमसखिज्जा, संजमठाणा हवंति हु चउण्हं
निग्गथसिणायाणं इक्क चिय सजमट्ठाण ॥५९॥

प्रत्येकमसख्यातानि सयमस्थानानि भवन्ति चतुर्णाम् ।
निर्ग्रन्थस्नातकाना एक किल सयमस्थान ॥ ५९ ॥

અર્થ-શરૂઆતના ચારમા પ્રત્યેકને અસખ્યાતા સયમસ્થાન હોય નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકને એકજ સયમસ્થાન હોય

વિશેષાર્થ-પુલાક બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાય કુશીલ એ પ્રત્યેકને અસખ્યાતા સયમસ્થાનો હોય છે નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકને એકજ સયમસ્થાન હોય છે કારણકે તેમને ઉપશમ તથા ક્ષપકરૂપ એકજ અધ્યવસાય છે બીજા અધ્યવસાયસ્થાનો નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકના કારણરૂપે નથી.

निग्गंथसिणायाण, तुल्लं इक्क च संजमट्ठाणं ।
पत्तेयमसखगुणा, पुलायबउसाण ते हुंति ॥६०॥

पडिसेवणाकसाइणं तहेव तत्तो असंखगुणिया य।
छण्ह पि य पत्तेयं, चारित्तियपज्जवाणंता ॥६१॥
दारं १४

निर्ग्रन्थस्नातकाना तुल्य एक सयमस्थान
मन्येकमसर येयगुणानि पुलाकबकुशाना तानि भवन्ति
प्रतिसेवनाकपायाना तथैव तत असङ्ख्येयगुणानि
पण्णामपि च प्रत्येक चारित्रिपर्यवा अनन्ता ।

અર્થ–નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકનું પરસ્પર તુ ય એટલે એકજ સયમસ્થાન હોય તેનાથી પુલાક અને બકુશ વિગેરે પ્રત્યેકના અસખ્યાતગુણા સયમ સ્થાને હોય ૬૦ તેનાથી પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કુષાયકુશીલ પ્રત્યેકના અસખ્યાતગુણા સયમસ્થાન હોય છે એરીતે એ છએના પ્રત્યેકચારિત્રના પર્યાયો અનતા હોય છે ૬૧

વિશેષાર્થ–નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકના સયમસ્થાન સૌથી થોડા અને પરસ્પર તુલ્ય હોય છે કારણકે આ બન્ને નિર્ગ્રન્થોને એકજ ઉત્કૃષ્ટ સયમસ્થાન હોય છે તેથી તેઓને તે પરસ્પર તુલ્યસ્થાન છે તેથી પુલાકનિર્ગ્રન્થ તથા બકુશનિર્ગ્રન્થ એ દરેકના અધ્યવસાયસ્થાનો અસખ્યાતગુણા હોય છે અને તેના કરતા પણ પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાયકુશીલ એ પ્રત્યેકના અધ્યવસાયસ્થાનો અસખ્યાતગુણા હોય છે અને એરીતે આ છએ નિર્ગ્રન્થોના પ્રત્યેકના ચારિત્રના પર્યાયો અનતા છે

૧૫ સંનિકર્ષદ્વાર

સન્નિકર્ષ–સનિકર્ષ એટલે પગ્મ્પર મયોગ પરસ્પરના ચરિત્રપર્યાયોની વિશુદ્ધિનું સમ હીન કે અધિક પણાનો વિચાર કરવો તેને સનિકર્ષ કહે છે આ સનિકર્ષના સ્વસ્થાનસનિકર્ષ અને પરસ્થાનમનિકર્ષ એરીતે બે પ્રકારો છે

સ્વજાતિની સાથે સ્વજાતિના પર્યાયોનું હીનાધિકપણુ વિચારવામા આવે તેને સ્વસ્થાનસનિકર્ષ કહે છે, અને ભિન્નજાતિની સાથે ભિન્નજાતિના પર્યાયોનું હિનાધિકપણું વિચારવામા આવે તેને પરસ્થાનમનિકર્ષ કહે છે જેમકે પુલાકનું પુલાકના પર્યાયોસાથે હિનાધિકપણું વિચારવુ તે સ્વસ્થાન અને પુલાકનું કષાયકુશીલાદિકની સાથે હીનાધિકપણુ વિચારવુ તે પરસ્થાન

હવે પાચે નિર્ગ્રન્થોમા સનિકર્ષ કઇ રીતે ઘટે છે તે દેખાડે છે.

सट्ठाण सन्निगासे पुलाओ पुलयस्स पज्जवेहि समो
हीणाहिओ छट्ठाणा, परट्ठाणकसाइणो एवं ॥६२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

स्वस्थानसन्निकर्षे पुलाकः पुलाकस्य पर्यवैः समः
हीनाधिक । षट्स्थानः परस्थानकषायिणः एव ॥ ६२ ॥

અર્થ–સ્વસ્થાન સનિકર્ષ–પુલાકને પુલાકના પર્યાયો સાથે

पडिसेवणाकसाइणं तहेव तत्तो असंखगुणिया य।
छण्ह पि य पत्तेय, चारित्तियपज्जवाणंता ॥६१॥
दारं १४

निर्ग्रन्थस्नातकाना तुल्य एकं सयमस्थान
प्रत्येकमसख्येयगुणानि पुलाकवकुशाना तानि भवन्ति
प्रतिसेवनाकषायाना तथैव तत असङ्ख्येयगुणानि
पण्णामपि च प्रत्येकं चारित्रपर्यवा अनन्ता ।

અર્થ-નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકનું પરસ્પર તુ ય એટલે એકજ સ યમસ્થાન હોય તેનાથી પુલાક અને બકુશ વિગેરે પ્રત્યેકના અસ ખ્યાતગુણા સ યમ સ્થાનો હોય ૬૦ તેનાથી પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કુષાયકુશીલ પ્રત્યેકના અસ ખ્યાતગુણા સ યમસ્થાન હોય છે એરીતે એ છએના પ્રત્યેકચારિત્રના પર્યાયો અન તા હોય છે ૬૧

વિશેષાર્થ-નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકના સ યમસ્થાન સૌથી થોડા અને પરસ્પર તુલ્ય હોય છે કારણકે આ બન્ને નિર્ગ્રન્થોને એકજ ઉત્કૃષ્ટ સ યમસ્થાન હોય છે તેથી તેઓને તે પરસ્પર તુ યસ્થાન છે તેથી પુલાકનિર્ગ્રન્થ તથા બકુશનિર્ગ્રન્થ એ દરેકના અધ્યવસાયસ્થાનો અસ ખ્યાતગુણા હોય છે અને તેના કરતા પણ પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાયકુશીલ એ પ્રત્યેકના અધ્યવસાય સ્થાનો અસ ખ્યાતગુણા હોય છે અને એરીતે આ છએ નિર્ગ્રન્થોના પ્રત્યેકના ચારિત્રના પર્યાયો અન તા છે

૧૦૦ ની રાશિવડે ૧૦૦૦૦ ની સંખ્યાને ભાગ આપીએ તો ૧૦૦ આવે, તે ૧૦૦ ની સંખ્યા અસત્કલ્પનાએ અનંત ભાગ બની, હવે આ અનંતભાગરૂપે આવેલ સોની સંખ્યા બીજા પુલાકમા પ્રથમપુલાક કરતા ઓછી હોવાથી તે અનંતભાગહીન કહેવાય છે

અસંખ્યાતભાગહીન–પ્રથમ પુલાકને અસત્ કલ્પનાએ ઉત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાનના પર્યાયો ૧૦૦૦૦ છે વાસ્તવિક રીતે લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ અસંખ્યાતું છે છતાપણ અહિ અસત્કલ્પનાએ આપણે તે અસંખ્યાતાને ૫૦ તરીક માનીએ હવે તે પચાસની સંખ્યાવડે ૧૦૦૦૦ ને ભાગ આપતા ૨૦૦ આવેછે તે બીજા પુલાકમા ૯૮૦૦ સંયમ સ્થાનના પર્યાયો હોવાથી ઓછા છે માટે બીજુ પુલાક પહેલા કરતા અસંખ્યાતભાગહીન છે

સંખ્યાતભાગહીન–ઉત્કૃષ્ટથી પ્રથમ પુલાકને ૧૦૦૦૦ સંયમસ્થાનના પર્યાયો છે અને જે બીજા પુલાકસાથે સંનિકર્ષ ઘટાવવાનો છે તેના સંયમસ્થાનપર્યાયો ૯૦૦૦ છે તેથી ૯૦૦૦ સંયમસ્થાનપર્યાયવાળુ પુલાક તે સંખ્યાતભાગહીન છે એટલે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાને અસત્કલ્પનાએ ૧૦ માનીએ અને તે દસની સંખ્યાવડે ૧૦૦૦૦ ને ભાગ આપીએ તો ૧૦૦૦ આવે આં આવેલ ૧૦૦૦ હજાર તે સંખ્યાત ભાગ છે અને તે ૧૦૦૦૦ સંયમસ્થાનવાળા પ્રથમ પુલાક કરતા બીજામા ૯૦૦૦ હોવાથી આ હજારરૂપ સંખ્યાત ભાગની હીનતા છે માટે સંખ્યાતભાગહીન છે

સરખો હીન અથવા અધિક એમ છ સ્થાન
પર સ્થાનમા કષાયકુશીલને પણ એમજ હોય

વિશેષાર્થ—પુલાકનો બીજા પુલાકસાથે તુલ્યવિશુદ્ધપ
યોગ હોય તો સમ સનિકર્ષ જાણવો અશુદ્ધ પ
યોગ હોયતો હીન. અને વિશુદ્ધતર પર્યાયોનો યોગ
અધિક સનિકર્ષ હોય છે, એટલે અમુકઅમુક
વિશુદ્ધિમા સરખા હોય તો સમ તેમજ એકથી
વિશુદ્ધિના પર્યાયો ઓછી વિશુદ્ધિવાળા હોય ત્યાં
અને જ્યારે એકથી બીજાના અધિક વિશુદ્ધિવાળા
હોય ત્યારે અધિક આ ત્રણ સનિકર્ષમા સમસનિકર્ષ
ભેદ નથી પરતુ હીન ને અધિક સનિકર્ષના દરકેના
પ્રકારે પડે છે તે આ પ્રમાણે છે

હીન સનિકર્ષના છ પ્રકાર છે-૧ અનતભાગ
અસખ્યાતભાગહીન ૩ સખ્યાતભાગહીન ૪ સખ્ય
હીન ૫ અસખ્યાતગુણહીન. ૬ અનતગુણહીન

અનતભાગહીન—અસત્કલ્પનાએ માનો કે
પુલાકને ઉત્કૃષ્ટથી અનતા હોવા છતા ૧૦૦૦૦ સયમ
પર્યાયો માનીએ તેમાથી જે બીજા પુલાકસાથે સનિકર્ષ
વાનો છે તેના સયમ સ્થાન પર્યાયો ૯૯૦૦ છે આથી
સયમસ્થાન પર્યાયો પહેલા કરતા ૧૦૦ સો ઓછા છે
બીજુ ૯૯૦૦ સયમસ્થાનપર્યાયોવાળુ પુલાક જે અનત
સનિકર્ષવાળુ છે એટલે વાસ્તવિક રીતેતો સર્વજી
અનતુ છે છતા પણ અહિં અસત્કલ્પનાએ તે
સો (૧૦૦) માનીએ અને હવે આ અનતાતરીકે માં

૧૦૦ની રાશિવડે ૧૦૦૦૦ ની સખ્યાને ભાગ આપીએ તો ૧૦૦ આવે, તે ૧૦૦ ની સખ્યા અસતકલ્પનાએ અનત ભાગ બની, હવે આ અનતભાગરૂપે આવેલ સોની સખ્યા બીજા પુલાકમા પ્રથમપુલાક કરતા ઓછી હોવાથી તે અન તભાગહીન કહેવાય છે

અસખ્યાતભાગહીન–પ્રથમ પુલાકને અસત્ કલ્પ નાએ ઉત્કૃષ્ટ સયમસ્થાનના પર્યાયો ૧૦૦૦૦ છે વાસ્તવિક રીતે લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ અસખ્યાતુ છે છતાપણ અહિ અસત્ કલ્પનાએ આપણે તે અસખ્યાતાને ૫૦ તરીકે માનીએ હવે તે પચાસની સખ્યાવડે ૧૦૦૦૦ ને ભાગ આપતા ૨૦૦ આવેછે તે બીજા પુલાકમા ૯૮૦૦ સયમ સ્થાનના પર્યાયો હોવાથી ઓછા છે માટે બીજુ પુલાક પહેલા કરતા અસખ્યાતભાગહીન છે

સખ્યાતભાગહીન–ઉત્કૃષ્ટથી પ્રથમ પુલાકને ૧૦૦૦૦ સયમસ્થાનના પર્યાયો છે અને જે બીજા પુલાકસાથે સનિકર્ષ ઘટાવવાનો છે તેના સયમસ્થાનપર્યાયો ૯૦૦૦ છે તેથી ૯૦૦૦ સયમસ્થાનપર્યાયવાળુ પુલાક તે સખ્યાતભાગહીન છે એટલે ઉત્કૃષ્ટ સખ્યા તાને અસતકલ્પનાએ ૧૦ માનીએ અને તે દસની સખ્યાવડે ૧૦૦૦૦ ને ભાગ આપીએ તો ૧૦૦૦ આવે આ આવેલ ૧૦૦૦ હજાર તે સખ્યાત ભાગ છે અને તે ૧૦૦૦૦ સયમસ્થાનવાળા પ્રથમ કરતા બીજામા ૯૦૦૦ હોવાથી આ હજારરૂપ સ ખ્યાતની હીનતા છે માટે સખ્યા

સખ્યાતગુણહીન-પ્રથમપુલાકના ૧૦૦૦૦ સયમસ્થાન પર્યાયો છે અને જે પુલાક સાથે સનિકર્ષ ઘટાવવાનો છે તેના સયમસ્થાનપર્યાયો ૧૦૦૦ છે આ હજાર ૧૦૦૦ સયમસ્થાન પર્યાયોવાળુ પુલાક પહેલા કરતા સખ્યાતગુણહીન છે કારણકે ૧૦ ની સખ્યાને અસતકલ્પનાએ આપણે ઉત્કૃષ્ટસખ્યાતુ માનીએ અને તે દસની રાશિવડે ૧૦૦૦ ને ગુણીએ તો ૧૦૦૦૦ થાય તેથી આ હજાર તે દશહજારથી સખ્યાત ગુણહીન છે તેથી બીજુ પુલાક તે પહેલા કરતા સખ્યાતગુણહીન છે

અસખ્યેયગુણહીન-પ્રથમ પુલાકના અસત્ કલ્પનાએ ૧૦૦૦૦ સયમસ્થાનપર્યાયો છે અને જે બીજા પુલાક સાથે સનિકર્ષ ઘટાવવાનો છે તેના સયમસ્થાનપર્યાયો ૨૦૦ છે આ ૨૦૦ સયમસ્થાનપર્યાયોવાળુ પુલાક તે પ્રથમ કરતા અસખ્યાતગુણહીન છે કારણકે અસત્ કલ્પનાએ લોકાકાશપ્રમાણ અસખ્યાતાને ૫૦ માની એ હવે આ પચાસરૂપ અસખ્યાતાની રાશિને બસો સાથે ગુણવામા આવે તો ૧૦૦૦૦ થાય તેથી આ બસોની રાશિ તે ૧૦૦૦૦ થી અસખ્યાતગુણહીન છે તેજપ્રમાણે આ બન્ને પુલાકમા છે માટે બીજુ પુલાક તે પહેલા પુલાક કરતા અસખ્યાતગુણહીન છે

અનતગુણહીન-પ્રથમ પુલાકના ૧૦૦૦૦ સયમસ્થાન પર્યાયો છે અને જે બીજા પુલાક સાથે સનિકર્ષ ઘટાવવાનો છે તેના સયમસ્થાનપર્યાયો ૧૦૦ છે

તેથી ૧૦૦ પર્યાયવાળું પુલાક તે અનંતગુણહીન છે કારણકે સર્વજીવપ્રમાણ અનંતાને અસત્કલ્પનાએ સો માનેલ છે તેથી તે રાશિવડે પ્રસ્તુત ૧૦૦ ની રાશિ સાથે ગુણવામા આવે તો ૧૦૦૦૦ થાય. તેથી આ સોની રાશી તે ૧૦૦૦૦ હજાર કરતા અનંતગુણ હીન છે અને આ બન્ને પુલાકમા પણ તેમ હોવાથી બીજુ તે પહેલા કરતા અનંતગુણહીન છે

અધિક સનિકર્ષના છ પ્રકાર છે—૧ અનંત ભાગ અધિક, ૨ અસંખ્યાતભાગ અધિક, ૩ સંખ્યા ભાગ અધિક ૪ સંખ્યાતગુણ અધિક, ૫ અસંખ્યાત ગુણ અધિક, ૬ અનંતગુણ અધિક

પહેલા પુલાકના અસત્કલ્પનાએ ૧૦૦૦૦ સંયમ સ્થાનપર્યાયો હોય અને બીજાના ૯૯૦૦ પર્યાયો હોય. તો તે બીજા કરતા પહેલો તે અનંતભાગ અધિક અને જો બીજાના ૯૮૦૦ સંયમસ્થાનપર્યાયો હોય તો પહેલો બીજા કરતા અસંખ્યાતભાગ અધિક અને જો બીજાના ૯૦૦૦ હોય તો પહેલો બીજા કરતા સંખ્યાતભાગ અધિક, બીજાના જો ૧૦૦૦ સંયમ સ્થાનપર્યાયો હોયતો પહેલો બીજા કરતા સંખ્યાત ગુણ અધિક અને જો બીજાના ૨૦૦ સંયમસ્થાન પર્યાયો હોય તો પહેલો બીજા કરતા અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધ, અને જો બીજાના ૧૦૦ સંયમસ્થાનપર્યાયો હોય તો પહેલો બીજા કરતા અનંતગુણ ૨ હોય છે આ રીતે પુલાકનો સ્વસ્થાનમા હીનાધિકપણામા વિચાર

કરતા છ છ ભેદ અને સમાનતામા એકે ભેદ નથી

પુલાકનો પરસ્થાન સંનિકર્ષ સબધી વિચાર કરતા કષાયકુશીલની અપેક્ષાએ પુલાક સમ હીન અને અધિક એ રીતે ત્રણ પ્રકારે હોય પરતુ તેમા હીન અધિકના છ સ્થાન વડે પુનાક તથા કષાય-કુશીલના સર્વજઘન્ય સયમસ્થાનક શરૂઆતથી મ ડાય તેમા અસખ્યાતાઅસખ્યાતાસ્થાનક સરખા હોય પછી પુલાક તેવાપ્રકારના હીનપરિણામે રહી જાય અને કષાયકુશીલ વિશુદ્ધપરિણામે વધતો વધતો અસખ્યાતાસ્થાન આગળ વધે પછી તે કષાયકુશીલ પ્રતિસેવનાકુશીલ અને બકુશ અસખ્યાતાસ્થાન સાથે ચાલે એટલે તે ત્રણે જણા સરખી વીશુદ્ધિએ વર્તે ત્યારપછી બકુશ વિશિષ્ટ વિશુદ્ધિએ વધી શકતો ન હોવાથી પાછળ રહી જાય. અને પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલ અસખ્યાતાસ્થાન આગળ સાથે ચાલે ત્યારબાદ પ્રતિસેવનાકુશીલ રહી જાય પછી કેવળકષાયકુશીલ અસખ્યાતાસ્થાન આગળ ચાલે અને તેના પણ છેલ્લા સયમસ્થાન પછી આગળ ઉત્કૃષ્ટ સયમ સ્થાન આવે છે કે જે આ સયમસ્થાનને નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ બે જણ પામે છે

बउसासेविनियठगणहायाण हुज्जाणंतगुणहीणो
बउसो सठाणसेवगकसाइण तुल्लग छठाणो६३

बकुशासेविनिर्ग्रन्थस्नातकेभ्य भवति अणतगुणहीन

त्कुशः स्वस्थानसेवककपायिणा तुल्यकः पद्स्थानः ॥६३॥

અર્થ—પુલાક બકુશથી, પ્રતિસેવાકુશીલથી, નિગ્રન્થથી અને સ્નાતકથી અનતગુણહીન હોય બકુશસ્વસ્થાન, પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાય કુશીલની અપેક્ષાએ તુલ્ય તથા છ સ્થાન હીનાધિક હોય

વિશેષાર્થ—પુલાક બકુશથી પ્રતિસેવાકુશીલથી અને નિર્ગ્રન્થથી તથા સ્નાતકથી અનતગુણહીનવિશુદ્ધિ વાળો હોય છે આ રીતે પુલાકનો પરસ્થાન સનિકર્ષ થયો

બકુશનો સ્વસ્થાન પરસ્થાન સનિકર્ષ જણાવે છે—એક બકુશ બીજા બકુશથી વિશુદ્ધિએ સરખો હોય હીન અને અધિકપણુ હોય તેમા હીનાધિક છઠ્ઠાણુ વડીયા હોય સ્વસ્થાનની પેઠે પરસ્થાનમા પણ પ્રતિસેવનાકુશીલ તથા કષાય કુશીલની અપેક્ષાએ સરખી તથા પટ્સ્થાન હીનાધિક વિશુદ્ધિ જાણવી

एवं सेविकासाई नेया निग्गंथण्हायगा य पुणो
तुल्ला इयराण पुण, अहिया तेऽणंतगुणिएणं ६४

एव सेविकपायिणौ ज्ञेयौ निर्ग्रन्थस्नातकौ च पुनः
तुल्यौ इतरेभ्यः पुनः, अधिकौ तौ अनन्तगुणितेन ॥ ६४ ॥

અર્થ—એજપ્રમાણે પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ જાણવા અને નિર્ગ્રન્થ સ્નાતક પરસ્પર તુલ્ય જાણવા બીજા કરતા તે બે અનતગુણઅધિક જાણવા

વિશેષાર્થ-એ પ્રમાણે બકુશની પેઠે પ્રતિસેવાકુશીલનુ

તથા કષાયકુશીલનું પણ જાણવું પરંતુ તેમા એટલી વિશેષતા છે કે બકુશ કુશીલથી અધિક ન હોય અને કષાયકુશીલ પરસ્પર છસ્થાનવડીએ હોય છે નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક પરસ્પર તુલ્ય છે તેથી હિનાધિકપણું નથી અને તે બે પ્રથમના ચાર કરતા અનંતગુણ અનંતગુણ અધિક વિશુદ્ધિએ વર્તતા હોય છે

આપણે ઉપર સામાન્ય રીતે પાંચે નિર્ગ્રન્થનો સ્વસ્થાન અને પરસ્થાન સંનિકર્ષ છૂટો છુટો જોઇ ગયા હવે અહિ ભગવતીજી પ્રમાણે ગાથા કરતા કેટલીક વિશેષતા હોવાથી દેખાડીએ છીએ—

પુલાક અન્ય પુલાક સાથે સમ હીન અધિક એમ ત્રણ પ્રકારે હોય તેમા પણ હીન અધિક ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે (સ્વસંનિકર્ષ) પુલાક બકુશથી પ્રતિસેવાકુશીલથી નિર્ગ્રન્થથી અને સ્નાતકથી અનંતગુણ હીનજ વિશુદ્ધિએ હોય તેમજ પુલાક કષાયકુશીલથી સમહીન અધિક એમ ત્રણ પ્રકારે હોય તેમા હીન અધિક ષટ્સ્થાનપતિત હોય છે (પરસ્થાનસંનિકર્ષ)

બકુશ અન્ય બકુશ સાથે વિશુદ્ધિએ સમહીન અને અધિક એ રીતે ત્રણ પ્રકારે હોય છે, તેમા હીન ષટ્સ્થાનપતિત છે (સ્વસ્થાનસંનિકર્ષ)

બકુશ તે પુલાક કરતા હીન ન હોય સમ વિશુદ્ધ પણ ન હોય પરંતુ અનંતગુણ અધિક હોય બકુશ પ્રતિસેવનાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ કરતા

હીન હોય અને તે પણ ષટ્સ્થાન પતિત હોય બકુશ તે અન્ય નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક કરતા અધિક ન હોય તુલ્ય ન હોય પરતુ અનતગુણુહીન હોય (પરસ્થાન સનિકર્ષ)

પ્રતિસેવનાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ બકુશ પ્રમાણે જાણવો પણ વિશેષમા આપણે પ્રથમ બકુશ વખતે બકુશને પુલાક કરતા અધિક વિશુદ્ધિવાળોજ માનેલ છે પરતુ સમ કે હીન નથી માનેલ તેમ અહિ કષાય કુશીલ સાથે પુલાકને ઘટાવવુ હોય તો તે પુલાક ષટ્સ્થાન પતિત હીનાધિક તેમજ સમ વિશુદ્ધિ વાળા જાણવા નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક પરસ્પર સ્વસ્થા નમા તુલ્ય અને બીજા ચાર કરતા અનતગુણ વિશુદ્ધ છે

सकपायपुलायाण समा जहन्नाउ पज्जया थोवा
तेहितोऽणंतगुणा उक्कोसा ते पुलायस्स॥ ६५ ॥

सकपाय पुलाकाना समाः जघन्यत पर्यायाः स्तोकाः
तेभ्य अणतगुणा उत्कृष्टास्ते पुलाकस्य ६५

અર્થ–કષાયકુશીલ અને પુલાકના જઘન્યપર્યાયો થોડા છે અને પરસ્પર સરખા છે તે કરતા પુલાકના ઉત્કૃષ્ટ પર્યાયો અનતગુણ છે

वउसपडिसेवगाणं समा जहन्ना तहाणंतगुणा
वउसासेविकसाइणुक्कोसाणतगा कमसो ॥ ६६ ॥

सकषाय पुनचर्तुष्वपि त्रिषु द्वयोः वा एकस्मिन् च लोभे
क्षीणोपशातकषायो निर्ग्रंथ स्नातकोऽकषाय द्वार १८।६९।

અર્થ—આ સર્વ નિર્ગ્રન્થો મન વચન અને કાયયોગ વાળા હોય પરતુ સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ અયોગીપણ હોઇ શકે છે સર્વે નિર્ગ્રન્થો બન્ને પ્રકારના ઉપયોગવાળા હોય છે પ્રથમના ત્રણ નિર્ગ્રન્થ ચારે કષાયવત હોય ૬૮

વળી સકષાયકુશીલને ચાર, ત્રણ બે અને એક કષાય હોય ક્ષીણકષાયનિર્ગ્રન્થ અને ઉપશાતકષાય નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક અકષાયીજ હોયછે ૬૯

વિશેષાર્થ—મિથ્યાત્વ ગુણઠાણાથી લઇને તેરમા સયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક સુધીના સર્વ જીવોને મન વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગ હોય છે તેથી પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રથ અને સ્નાતક એ પાચે નિર્ગ્રથોને સર્વદા ત્રણે યોગ હોય પરતુ પાચ નિર્ગ્રન્થો પૈકીમાથી છેલા સ્નાતક નિર્ગ્રન્થના સયોગીકેવળીસ્નાતક અને અયોગી કેવળી સ્નાતક એ રીતે બે ભેદ છે તેમા સયોગીકેવળીસ્નાતક તેરમે ગુણઠાણે વર્તતા હોવાથી ત્રણે યોગવાળા હોય અને અયોગી કેવળી સ્નાતક ચૌદમે ગુણઠાણે વર્તતા હોવાથી અયોગી હોય છે આરીતે કેવળ સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ સયોગી પણ હોય અને અયોગી પણ હોય બાકીના સર્વ નિર્ગ્રન્થો સયોગીજ હોય

૧૭—ઉપયોગદ્વાર

ઉપયોગ-વસ્તુતત્ત્વના જ્ઞાનપ્રત્યે જેનાવડે જીવ વ્યાપાર કરે તેને ઉપયોગ કહે છે અને તે ઉપયોગ જીવનું સ્વરૂપ છે આ ઉપયોગના સાકાર અને નિરાકાર એરીતે બે ભેદ છે તેમા સાકાર ઉપયોગ તેને કહેવામા આવે છે કે જેમા વસ્તુ પ્રતિનિયત–ચોક્કસ વિશેષપણે જાણી શકાય અને અનાકાર ઉપયોગ તેને કહી શકાય કે જેમા વસ્તુનો સામાન્યમાત્ર બોધ થાય આ સાકાર ઉપયોગના પાચજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ રીતે આઠ ભેદ અને અનાકારના ચાર દર્શનને લઇને ચાર ભેદ પડે છે

પુલાક બકુશ કુશીલ નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ પાચે નિર્ગ્રન્થોને જ્ઞાન અને દર્શન બન્ને ઉપયોગ હોય છે માટે તે સાકાર-નિરાકાર બન્ને ઉપયોગવત છે

सकपाय· पुनचर्तुष्वपि त्रिषु द्वयो· वा एकस्मि
क्षीणोपशातकपायो निर्ग्रंथ स्नातकोऽकपाय

અર્થ—આ સર્વ નિર્ગ્રન્થો મન વચન અને
હોય પરતુ સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ અયોગી
છે સર્વે નિર્ગ્રન્થો બન્ને પ્રકારના ઉપર
છે પ્રથમના ત્રણ નિર્ગ્રન્થ ચારે કષાય
વળી સકષાયકુશીલને ચાર, ત્રણ
કષાય હોય ક્ષીણકષાયનિર્ગ્રન્થ અને
નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક અકષાયીજ હો

વિશપાર્થ—મિથ્યાત્વ ગુણઠાણાથી લઇને તે
કેવળી ગુણસ્થાનક સુધીના સર્વ જીવો
અને કાયા એ ત્રણે યોગ હોય છે
બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ,
સ્નાતક એ પાચે નિર્ગ્રથોને સર્વદા ત્ર
પરતુ પાચ નિર્ગ્રન્થો પૈકીમાથી
નિર્ગ્રન્થના સયોગીકેવળીસ્નાતક અને અ
સ્નાતક એ રીતે બે ભેદ છે તેમા સયોગી
તેરમે ગુણઠાણે વર્તતા હોવાથી ત્રણે
અને અયોગી કેવળી સ્નાતક ચૌદમે
હોવાથી અયોગી હોય છે
નિર્ગ્રન્થ સયોગી પણ હોય
બાકીના સર્વ નિગ્રન્થો સયોગી

તેઓનો સ જ્વલનના ચાર–ત્રણ–બે અને એક ભેદ હોય છે કારણકે તેણે શ્રેણિમાંડી હોય પણ જ્યા સુધી સ જ્વલન ક્રોધ ઉપશમાવ્યો કે ક્ષય કર્યો ન હોય ત્યા સુધી ચારે ભેદ હોય જ્યારે તે શ્રેણીએ વર્તતા ક્રોધને ઉપશમાવે કે ક્ષય કરે ત્યારે તેને સ જ્વલનના ત્રણ ભેદ ઘટી શકે છે જ્યારે સ જ્વલન માનને ઉપશમાવે કે ક્ષય કરે ત્યારે સ જ્વલનના બે ભેદ ઘટી શકે છે અને જ્યારે તે સ જ્વલન માયાને ઉપશમાવે કે ક્ષય કરે ત્યારે તેને સ જ્વલનનો એક ભેદ હોય છે અને જ્યાસુધી આ એકપણ ભેદ હોય ત્યા સુધી તે સકષાયકુશીલ કહેવાય છે જ્યારે સ જ્વલન લોભનો ઉપશમ કે ક્ષય કરી અગીયારમા ઉપશાતમોહ ગુણઠાણાને અથવા ક્ષીણ મોહગુણઠાણાને પામે ત્યારે તે સકષાયકુશીલ નિગ્ર ન્થ ભેદ ઘટી શકતો નથી પર તુ ત્યારે તેને નિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રથ ભેદ ઘટે છે માટે નિર્ગ્રથનિર્ગ્રન્થ ઉપશાતકષાયી કે ક્ષીણકષાયી હોય અને સ્નાતક કષાય રહિતજ હોય છે

૧૮—કષાય દ્વાર

કષાય—જે સંસારને વધારે તેને કષાય કહે છે આ કષાયના અનંતાનુબન્ધિ, અપ્રત્યાખ્યાનીય, પ્રત્યાખ્યાનીય અને સંજ્વલન એ ચાર ભેદ છે તેમા પ્રથમના ત્રણ કષાયનુ આ નિર્ગ્રન્થમા પ્રયોજન નથી કારણકે જો તે ત્રણમાથી કોઇ એકનો પણ જો સદ્ભાવ હોયતો એ કે નિર્ગ્રંથનો ભેદ નિર્ગ્રન્થ તરીકે ન ઘટી શકે કારણકે અનંતાનુબંધી સમ્યક્ત્વનો ઘાતક છે અને જો સમ્યક્ત્વ ન હોયતો નિર્ગ્રન્થ કેમ કહી શકાય, અપ્રત્યાખ્યાનીય દેશવિરતિનો ઘાતક છે અહિં તો સવ નિર્ગ્રન્થના ભેદો સર્વવિરતિ છે પ્રત્યાખ્યાનીય સર્વવિરતિનો ઘાતક છે પણ અહિં તો સર્વનિર્ગ્રન્થના ભેદો સર્વવિરતિ છે એટલે તે પણ ન હોઇ શકે પરંતુ સંજ્વલન કષાયનુ જ અહિં કષાય દ્વારમા પ્રયોજન છે કારણકે સર્વવિરતિમા જે કાઇ અતિચારો લાગે છે તે સંજ્વલન કષાયના ઉદયદ્વારા થાય છે

પુલાક બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ એ ત્રણને સંજ્વલન ક્રોધ માન, માયા અને લોભ ચારે ભેદો હોયછે કારણકે આ ચારે નો સદ્ભાવ સુક્ષ્મસંપરાય સુધી માનવામા આવેલ છે કષાયકુશીલને આ ચારે કષાય પણ હોય તેમજ જે જીવો ઉપશમશ્રેણીમા કે ક્ષપકશ્રેણીમા વર્તતા કષાયકુશીલપણાને પામે

તેઓનો સંજ્વલનના ચાર-ત્રણ-બે અને એક ભેદ હોય છે કારણકે તેણે શ્રેણિમાડી હોય પણ જ્યા સુધી સંજ્વલન ક્રોધ ઉપશમાવ્યો કે ક્ષય કર્યો ન હોય ત્યા સુધી ચારે ભેદ હોય જ્યારે તે શ્રેણીએ વર્તતા ક્રોધને ઉપશમાવે કે ક્ષય કરે ત્યારે તેને સંજ્વલનના ત્રણ ભેદ ઘટી શકે છે જ્યારે સંજ્વલન માનને ઉપશમાવે કે ક્ષય કરે ત્યારે સંજ્વલનના બે ભેદ ઘટી શકે છે અને જ્યારે તે સંજ્વલન માયાને ઉપશમાવે કે ક્ષય કરે ત્યારે તેને સંજ્વલનનો એક ભેદ હોય છે અને જ્યાસુધી આ એકપણ ભેદ હોય ત્યા સુધી તે સકષાયકુશીલ કહેવાય છે જ્યારે સંજ્વલન લોભનો ઉપશમ કે ક્ષય કરી અગીયારમા ઉપશાતમોહ ગુણઠાણાને અથવા ક્ષીણમોહગુણઠાણાને પામે ત્યારે તે સકષાયકુશીલ નિગ્રન્થ ભેદ ઘટી શકતો નથી પરંતુ ત્યારે તેને નિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રંથ ભેદ ઘટે છે માટે નિર્ગ્રંથનિર્ગ્રન્થ ઉપશાતકષાયી કે ક્ષીણકષાયી હોય અને સ્નાતક કષાય રહિતજ હોય છે

૧૯ લેશ્યાદ્વાર

લેશ્યા–વિશિષ્ટ પુદ્ગલોના સબધથી જીવને શુભાશુભ પરિણામ થાય તેને લેશ્યા કહે છે, જ્યારે જીવને તીવ્ર કષાયયુક્ત પરિણામ હોય છે ત્યારે કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યા હોય છે અને જ્યારે કષાયની મન્દતા કે કષાયનો અભાવ હોય છે ત્યારે તેજો વિગેરે શુભ લેશ્યા હોય છે તે લેશ્યાના કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા કાપોત લેશ્યા તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા એમ છ ભેદ છે તેમા પ્રથમની ત્રણ અશુભ છે અને બાકીની ત્રણ શુભ છે કૃષ્ણલેશ્યા તીવ્ર અશુભ પરિણામવાળી છે અને નીલ કાપોત લેશ્યા તેથી કાંઈ ઓછા અનુભપરિણામવાળી હોય છે તેજોલેશ્યા શુભ પરિણામવાળી છે અને પદ્મ શુક્લ તેથી વધારે ઉત્તરોત્તર શુભ પરિણામવાળી છે

નિર્ગ્રન્થોને વિષે લેશ્યા કહે છે

आइतिय सुहलेस, कसायव छसु वि छट्टिइ नियठो।
ण्हाओ य परमसुक्को लेसाइओ व्व हुज्जाहि
दारं १९ ॥७०॥

સસ્કૃત અનુવાદ

आदित्रिकं शुभलेश्य कषायवान् षट्स्वपि षष्ठ्या निर्ग्रन्थ
स्नातकश्च परमशुक्लो, लेश्यातीता वा भवति हि ॥७०॥ द्वार १९

અર્થ-પ્રથમના ત્રણને શુભ લેશ્યા, કષાયકુશીલને છએ લેશ્યા નિર્ગ્રંથને છઠ્ઠી લેશ્યા, સ્નાતકને પરમશુકલલેશ્યા અથવા લેશ્યાતીત હોય.

વિશેષાર્થ-પુલાક બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને તેજો પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા એ ત્રણ શુભ લેશ્યા હોય કષાય કુશીલને છએ લેશ્યા હોય નિર્ગ્રન્થને છઠ્ઠી શુકલ લેશ્યાજ હોય અને સ્નાતકના બે ભેદો પૈકી સયોગીસ્નાતક નિર્ગ્રન્થને પરમશુકલલેશ્યા હોય અને અયોગી સ્નાતક નિર્ગ્રંથને એકે લેશ્યા ન હોવાથી લેશ્યાતીત અલેશ્યી કહેવાય છે

૨૦ પરિણામદ્વાર

પરિણામ-અધ્યવસાય ભાવ વિગેરે તેના પર્યાયવાચક શબ્દ છે આ પરિણામના ત્રણ ભેદ છે વર્દ્ધમાન હીયમાન અને અવસ્થિત જે વિશુદ્ધિમા જીવ વર્તતો હોય તેનાથી ઉત્તરોત્તર વધુને વધુ વિશુદ્ધ પરિણામ જીવને થાય તે વર્દ્ધમાન પરિણામ જે વિશુદ્ધિમા જીવ વર્તતો હોય તેનાથી ઉત્તરોત્તર જીવ હીન હીન પરિણામને પ્રાપ્ત કરે તેને હીયમાનપરિણામ કહે છે જે વિશુદ્ધિમા જીવ વર્તતો હોય તેવીને તેવી વિશુદ્ધિમા જીવ વર્તે તેને અવસ્થિતપરિણામ કહે છે

નિર્ગ્રન્થોને વિષે વર્દ્ધમાન વિગેરે પરિણામ કહે છે—

वड्ढंतहीयमाणयवट्ठिय परिणामयाकसायंता
नो हीयमाणभावा निग्गंथ सिणायया हुंति ॥७१॥

સસ્કૃત અનુવાદ

वर्द्धमानहीयमानावस्थितपरिणामकाः कषायान्ता
न हीयमानभावा निर्ग्रन्थस्नातका भवन्ति ॥ ७१ ॥

અર્થ—કષાયકુશીલસુધીના વધતા ઘટતા અને અવસ્થિત પરિણામી હોય છે નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક હીયમાન પરિણામ વિના બે પરિણામવાળા હોય છે

વિશેષાર્થ—પુલાક બકુશ પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાય

કુશીલ આ ચારે નિર્ગ્રંથ વર્દ્ધમાનપરિણામી હોય હીયમાનપરિણામી હોય અને અવસ્થિતપરિણામી હોય નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક હીયમાનપરિણામે ન હોય પરતુ વર્દ્ધમાનપરિણામે અથવા અવસ્થિત પરિણામે હોય કારણકે પ્રથમના ચાર ચારિત્રો તે તે ચારિત્રને યોગ્ય અધ્યવસાયમા ઘટતા પરિણામે પણ હોય વધતા પરિણામે પણ હોય અને તેના તે પરિણામમા પણ હોય છે કેમકે તે નિર્ગ્રન્થો પ્રમત્ત અપ્રમત્તાદિકમા પણ લાભી શકે છે અને તે પ્રમત્ત અપ્રમત્તમા ઘણીએ વાર પરાવર્તન થઇ શકે છે નિર્ગ્રન્થને હીયમાન પરિણામ તેટલા માટે ન હોઈ શકે કે નિર્ગ્રંથનો જ્યારે હીનપરિણામ થાય છે ત્યારે તે અવશ્ય શ્રેણીથી પડે છે અને જ્યારે તે શ્રેણીથી પડે ત્યારે તે કષાયકુશીલ બને છે તેથી નિર્ગ્રંથપણામા હીયમાન પરિણામ નથી અને સ્નાતકને હાનિનો અભાવ હોવાથી હીયમાન પરિણામ ન હોય

હવે ચાર નિર્ગ્રંથોમા અવસ્થિતાદિ પરિણામના કાળનુ નિરૂપણ—

समयावट्ठियभावो जहन्न इयरो उ सत्तसमयाओ
समयतमुहुत्ताइं सेसाओ आइमचउण्हं ॥७२॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

समयावस्थितभावो जघन्यः इतरस्तु सप्तसमयान्
समयान्तर्मुहूर्तानि शेषौ आदिमचतुर्णाम् ॥ ७२ ॥

અર્થ-પ્રથમના ચારને જઘન્યથી એક સમયનો અવસ્થિત

ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમયનો અવસ્થિત ભાવ હોય છે બાકીના ભાવ જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત છે

વિશેષાર્થ–પુલાક બકુશ પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાય કુશીલ આ ચારને અવસ્થિતભાવ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમયનો હોય છે બાકીના બે વર્દ્ધમાન અને હીયમાનપરિણામ આ ચારે નિર્ગ્રંથને જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત હોય છે તેમા બકુશ પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલને એક સમય વર્દ્ધમાનપરિણામ કષાય વિશેષની બાધાથી અને મરણથી એ બન્ને રીતે ઘટી શકે છે અને તે એ રીતે કે આ ત્રણ નિર્ગ્રંથ જ્યારે વર્દ્ધમાનપરિણામે થાય કે તરતજ કાળ ધર્મ પામે ત્યારે તે વર્દ્ધમાનપરિણામ અટકી જાય છે તે વખતે એક સમય વર્દ્ધમાનપરિણામ ઘટી શકે છે અથવા કષાયવિશેષથી સમય ઘટી શકે છે અને વધારેમા વધારે વર્દ્ધમાનપરિણામ તો અન્તર્મુહૂર્ત પણ સભવે પરતુ પુલાકનિર્ગ્રન્થનુ મરણ પુલાકનિર્ગ્રંથપણામા થતુ નથી કારણકે જ્યારે તે કાળધર્મ પામે છે ત્યારે તે કષાયકુશીલાદિ નિર્ગ્રંથના પરિણામે પરિણમે છે તેથી તેને જઘન્યથી એક સમય વર્દ્ધમાનપરિણામ મરણથી ન ઘટે પરતુ કેવળ કષાયવિશેષની બાધાથીજ ઘટી શકે છે

निग्गंथतमुहुत्त, दुहावि भावो पवड्ढमाणो उ
समयं जहन्नवड्ढिय, अतमुहुत्त च उक्कोसो ॥७३॥

સસ્કૃત અનુવાદ.

निर्ग्रंथान्तर्मुहूर्त द्विधापि भावो मवर्द्धमानस्तु
समय जघन्यमवस्थित•, अन्तर्मुहूर्त च उत्कृष्टः ॥७३॥

અર્થ—નિર્ગ્રંથને પ્રવર્દ્ધમાન ભાવ બન્ને પ્રકારે અતમુહૂર્ત અવસ્થિત જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અતમુર્હૂર્ત હોય છે

વિશેષાર્થ—નિર્ગ્રન્થનિર્ગ્રન્થને પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામ અતર્મુહૂર્ત હોય છે અને અવસ્થિત પરિણામ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત છે આપણે પ્રથમ કહી ગયા છીએ કે ઉપશાન્ત મોહ અને ક્ષીણમોહ ગુણઠાણાવાળા નિર્ગ્રન્થ છે અને તેને હીયમાન પરિણામ નથી હોતો કેવળ પ્રવર્દ્ધમાન અને અવસ્થિત પરિણામજ હોય છે તેમા પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામ બન્ને પ્રકારે અતર્મુહૂર્ત છે કારણકે કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી તે નિગ્રન્થ સ્નાતક પરિણામ પામનાર છે તેથી નિર્ગ્રન્થનો અતર્મુહૂર્તે પ્રવર્દ્ધમાનપરિણામ બધ પડે છે અને અવસ્થિત પરિણામમા સમય ત્યારે જ ઘટે કે અગીઆરમા ગુણ ઠાણે વર્તનાર કાળધર્મ પામી શ્રેણીથી પડે

સ્નાતક નિર્ગ્રથ સબધી અવસ્થિતાદિ પરિણામનુ કાળ નિરૂપણ—

ण्हायस्स वड्ढमाणो अंतमुहुत्त दुहावि परिणामो
एव अवट्ठिओ वि हु उक्कोसो पुव्वकोडूणो ॥७४॥

સસ્કૃત અનુવાદ

स्नातकस्य प्रवर्द्धमान अन्तर्मुहूर्त द्विधाऽपि परिणाम
एव अवस्थितोऽपि हु उत्कृष्टः पूर्वकोटयुन ॥७४॥

અર્થ–સ્નાતકનો પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ બન્ને પ્રકારે અન્તર્મુહૂર્તનો અને અવસ્થિત પરિણામ જઘન્યથી અ તર્મુહૂત ને ઉત્કૃષ્ટથી કઈક ન્યૂન પૂર્વક્રોડ વર્ષનો હોય છે

વિશેષાર્થ—સ્નાતકનો પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ બન્ને પ્રકારે અ તર્મુહૂર્ત અને તે શૈલેશી કરણ કરવા વખતે હોય છે સ્નાતકનો અવસ્થિતપરિણામ જઘન્યથી અ તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોઉણ પૂર્વક્રોડ વર્ષનો હોયછે જે જીવ કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી અન્તર્મુહૂર્ત અવસ્થિતપરિણામમા રહી આયુષ્ય ઓછુ હોયતો તરતજ શૈલેશીકરણ કરે તેને લઇને અવસ્થિત પરિણામ જઘન્યથી અ તર્મુહૂર્ત અને ઉ કૃષ્ટ પરિણામ તો તેને ઘટી શકે કે જે જીવ પૂર્વક્રોડના આયુષ્યવાળો હોય ને તે ઓછામા ઓછા નવ વર્ષે કેવળજ્ઞાન પામેલ હોય તો આ કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી નવ વર્ષ ન્યુન પૂર્વક્રોડ વર્ષ સુધી શૈલેશીકરણ જ્યા સુધી ન કરે ત્યાસુધી અવસ્થિત પરિણામમા રહે તેને લઇને ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થિત પરિણામ દેશોઉણ પૂર્વક્રોડ વર્ષનો હોય છે

૨૧—બંધદ્વાર

મિથ્યાત્વાદિક હેતુઓ દ્વારા એ જીવવડે કરાય તે કર્મ, અને તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના પુદ્‌ગલોનો આત્માની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે સબધ થવો તેને બધ કહે છે રાગદ્વેષાદિકષાયસહિત જીવ રાગદ્વેષ વિગેરે, નિમિત્તદ્વારા કર્મને યોગ્ય પુદ્‌ગલો ગ્રહણ કરે છે અને તે પુદ્‌ગલો જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણમે છે તેને બધ કહે છે અને તે બન્ધના પ્રકૃતિબન્ધ, સ્થિતિબન્ધ, રસબન્ધ અને પ્રદેશબન્ધ એ રીતે ચાર ભેદ પડે છે કર્મના ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવને પ્રકૃતિબન્ધ કહે છે આત્માની સાથે કર્મનો અમુકકાળ સુધી મર્યાદિત સબધ તે સ્થિતિબન્ધ રસ એટલે કર્મમા જ્ઞાનાદિ ગુણને ઘાત કરવાનુ સામર્થ્ય તેમજ શુભાશુભ રૂપ ફળ આપવાનુ સામર્થ્ય તે રસબધ અને આત્માની સાથે કર્મના પુદ્‌ગલોનો ક્ષીરનીરની પેઠે સબધ થવો તેને પ્રદેશબધ કહે છે

હવે તે કર્મના મુળ ભેદો આઠ અને ઉત્તર ભેદો એકસો અઠ્ઠાવન ગણાવેલા છે ૧ જ્ઞાનાવરણીય ૨ દર્શનાવરણીય ૩ વેદનીય ૪ મોહનીય ૫ આયુષ્ય ૬ નામ ૭ ગોત્ર ૮ અતરાય એ આઠ મુળ ભેદ છે અને જ્ઞાનાવરણીય વીગેરેના પાચ નવ વિગેરે ભેદો પડતા એકસો અઠ્ઠાવન ભેદો પડી શકે છે

હવે આ પાચ નિર્ગ્રન્થોમા કયા કયા નિર્ગ્રન્થોને કેટલા કર્મને બધ હોય તે જણાવે છે

वंधइ सत्त पुलाओ, कम्मपयडीओ आउवज्जाओ
वउसासेवी सत्तठ्ठ, कसाई सत्त अट्ठ छ वा ७५
मोहाउवज्जिआ छ उ, निग्गथो वेयणियमेविक्क
ण्हाओ अ सायवेयं, बन्धइ वन्धेण रहिओ वा
दारं।२१।७६

बध्नाति सप्त पुलाक, कर्मप्रकृतीः आयुर्वर्ज्जा
बकुशासेवी सप्ताष्टौ, कषायी सप्ताष्टौ षड् वा
मोहायुर्वर्ज्जिता षद् तु निर्ग्रन्थ वेदनीयमेवैक
स्नातकश्च सातवेद बध्नाति बन्धेन रहितो वा द्वार २१॥७६॥

અર્થ–પુલાકનિર્ગ્રન્થ આયુષ્ય વર્જીને સાત કર્મપ્રકૃતિ બાધે બકુશ તથા પ્રતિસેવાકુશીલ સાત આઠ પ્રકૃતિ બાધે અને કષાયકુશીલ સાત આઠ અથવા છ કર્મપ્રકૃતિ બાધે ॥ ૭૫ ॥
મોહનીય અને આયુ વર્જિને છનો બધ, નિર્ગ્રન્થ એક વેદનીયજ બાધે અને સ્નાતક સાતાવેદનીય અથવા સર્વથા અબધક હોયછે ૭૬

વિશેષાર્થ–પુલાક નિર્ગ્રન્થ આઠ કર્મમાથી આયુષ્ય કર્મ વિના સાતકર્મ બાધે કારણકે પુલાક નિર્ગ્રન્થને આયુ બધ યોગ્ય અધ્યવસાયસ્થાનક નથી બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલનિર્ગ્રન્થ સાત અથવા આઠ કર્મને બાધે છે જયારે આયુષ્યને બાધે ત્યારે આઠ કર્મ

બાધે અને તે બધાયા પછી અથવા આયુષ્ય ન બાધતો હોય ત્યારે સાત કર્મ બધે કષાયકુશીલ આયુષ્ય સાથે આઠ કર્મ બાધે આયુષ્યનો બધ ન કરે ત્યારે સાત કર્મ બાધે, અને સુક્ષ્મસપરાય ગુણઠાણે વર્તતા તે આયુષ્ય અને મોહનીયવિના છ કર્મ પણ બાધે એ રીતે કષાયકુશીલ ત્રણ પ્રકારે બધ કરે છે નિર્ગ્રન્થના બન્ને ભેદોમા એક વેદનીય કર્મજ બાધે છે અને તે પણ શાતા વેદનીયજ બાધે છે સ્નાતક નિર્ગ્રન્થના સયોગી અયોગી એ બે ભેદ છે તેમા સયોગીએ એક શાતાવેદનીય કર્મ બાધે છે અને અયોગી ગુણઠાણે સર્વથા બધનો અભાવ હોય છે

૨૨—વેદ-ઉદયદ્વાર

આત્માની સાથે લાગેલા અને ઉદય સમયને પ્રાપ્ત થયેલા શુભાશુભ કર્મ પુદ્ગલોનો વિપાક–શુભાશુભ ફળનો અનુભવ થાય તેને ઉદય કહે છે

કયા કયા નિર્ગ્રન્થને કેટલા કર્મનો ઉદય હોય તે કહે છે

वेयति अट्ठ चउरो, निग्गंथो सत्त मोहवज्जाओ
ण्हाओ घाइविवज्जे, चउरो वेएइ कम्मंसो ॥७७॥

वेदयन्ति अष्टौ चत्वार निर्ग्रन्थ सप्त मोहवर्ज्जाः
स्नातः घातिवर्जाश्च, चतुर वेदयति कर्मांशान् ॥७७॥

અર્થ-ચાર નિર્ગ્રન્થ આઠકર્મ વેદે, નિર્ગ્રન્થનિર્ગ્રન્થ મોહનીય વર્જીને સાત કમ વેદે, સ્નાતકનિર્ગ્રન્થ ઘાતી કર્મ વર્જીને ચાર કર્મ વેદે છે

વિશેષાર્થ-પુનાક બકુશ તથા બને પ્રકારના કુશીલ એ ચારે નિર્ગ્રન્થ આઠે કર્મ વેદે છે પહેલેથી દશ ગુણ ઠાણા સુધી આઠે કર્મનો ઉદય હોવાથી ત્યા આઠે કર્મનો ઉદય હોય નિગ્રન્થને મોહનીય વિના સાત કર્મનો ઉદય હોય કારણકે આ નિગ્રન્થ ચારિત્ર અગિઆરમા બારમા ગુણઠાણે હોય છે અને ત્યા સાતકર્મનોઉદય હોવાથી આ નિર્ગ્રન્થને સાત કર્મનો ઉદય હોય છે સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ તેરમા ચૌદમા ગુણઠાણા વાળા જીવો હોય છે અને તે ગુણઠાણે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અ તરાય એ ચાર ઘાતી કર્મ વર્જીને બાકીના વેદનીય આયુષ્ય નામ અને ગોત્રનો ઉદય હોય છે

ર૩-કર્મોદીરણદ્વાર

કોઇપણ કર્મ બધાયા પછી જ્યા સુધી તેનો અબાધા કાળ પુરો ન થાય ત્યાસુધી તેનો ઉદય થતો નથી ઉદય થયા પછી બધા કર્મપુદ્ગલો એક સાથે ઉદયમા આવતા નથી, પણ ક્રમશ ઉદયમા આવે છે ઉદય સમયથી માડીને એક આવલિકા કાળની અદર ઉદયમા આવવા યોગ્ય પુદ્ગલો ઉદય સમયને પ્રાપ્ત થયેલા કહેવાય છે અને આ ક્રમશ ઉદયમા આવતા કર્મપુદ્ગલોમા ઉદય સમયને અપ્રાપ્ત કર્મ

પુદ્ગલોના શુભાશુભ ફળનો પ્રય ન વિશેષથી પ્રથમજ અનુભવ કરવો તેને ઉદીરણા કહે છે

કયા કયા નિર્ગ્રંથને કેટલા કર્મની ઉદીરણા હોય તે કહે છે.

वेयणीयाउयवज्जा, पयडीओ उदीरए छ उ पुलाओ
वउसासेवी सत्तट्ठ, छच्च सत्ताउवज्जाओ ॥ ७८ ॥
सकसाओ एआओ, पंच य वेयाउ मोहवज्जाओ
एव पंच नियंठो, दुन्नि य नाम च गुत्त च ॥७९॥

वेदनीयायुर्वर्ज्जा' प्रकृती॰ उदीरयति पट तु पुलाक
बकुशासेवी सप्ताष्टौ, पट् च सप्तायुर्वर्ज्जा॰ ॥ ७८ ॥
सकषाय' एता॰ पञ्चश्च वेदायुर्मोहवर्ज्जा'
एव पञ्च निर्ग्रन्थो द्वे च नाम गोत्र च ॥७९॥

અર્થ–પુલાકનિર્ગ્રન્થ વેદનીય અને આયુષ્ય વર્જીને છ કર્મની ઉદીરણા કરે છે, બકુશ અને પ્રતિસેવાકુશીલ નિર્ગ્રન્થ સાત આઠ અને છ કર્મની ઉદીરણા કરે, કષાયકુશીલને સાતની ઉદીરણા જ્યારે તે આયુષ્ય વિના હોય ત્યારે થટે અને વેદનીય આયુષ્ય વિના હોય ત્યારે છની ઉદીરણા હોય પુરેપુરા કર્મની ઉદીરણા હોય ત્યારે આઠની ઉદીરણા અને વેદનીય આયુષ્ય અને મોહનીય વર્જીને એ પાચ કર્મની ઉદીરણા કરે. એ પ્રમાણે નિર્ગ્રંથને પણ પાચની તથા નામ ગોત્ર એ બે કર્મની ઉદીરણા હોય

વિશેષાર્થ–પુલાક વેદનીય અને આયુષ્યવિના છ કર્મની ઉદીરણા કરે, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ

કર્મની, આઠ કર્મની અને છ કર્મની ઉદીરણા કરે સર્વ કર્મની ઉદીરણા હોય ત્યારે આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય આયુષ્ય વિના હોય ત્યારે સાતની ઉદીરણા હોય અને મોહનીય આયુષ્ય વિના છની ઉદીરણા હોય. કષાય કુશીલને આયુવિના સાત કર્મની, પુરેપુરા કર્મની ઉદીરણા હોય ત્યારે આઠની ઉદીરણા, વેદનીય અને આયુષ્ય વિના છની ઉદીરણા તેમજ વેદનીય આયુષ્ય અને મોહનીય વિના પાચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે નિર્ગ્રંથમા ઉપશામક નિર્ગ્રંથને પાચની ઉદીરણા હોય અને ક્ષપક નિર્ગ્રન્થને નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મનીજ ઉદીરણા હોય કારણકે જ્યારે બારમા ગુણઠાણે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અ તરાયનો ક્ષય કરે ત્યારે બારમા ગુણઠાણે છેલ્લી આવલિકાએ એ ત્રણ કર્મનો ઉદય હોય પણ ઉદીરણા ન હોય તેથી તેને બે કર્મની ઉદીરણા છે

ण्हाओ एव दुन्नि उदीरणाए वज्जिओ व सो होइ
चइऊण पुलायत्त, होइ कसाई अविरओ वा ॥८०॥

स्नात एव द्वे, उदीरणया वर्जितश्च स भवति
त्यक्त्वा पुलाकत्व, भवति कषायी अविरतो वा ८०

અર્થ—સ્નાતકને પણ એ બે કર્મની ઉદીરણા તેમજ ઉદીરણા રહિત પણ હોય છે પુલાકપણું તજીને કષાયકુશીલ તથા અવિરતિ થાય

વિશેષાર્થ—સ્નાતક તેરમા ચૌદમા ગુણઠાણાવાળા હોય છે તેરમા ગુણઠાણાવાળા સ્નાતકને નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની ઉદીરણા હોય છે અને ચૌદમા ગુણઠાણાવાળા અનુદીરક હોય છે

૨૪-ઉપસંપજ્જહનદ્વાર

જે નિર્ગ્રન્થ પોતાની અવસ્થાને છોડીને બીજી અવસ્થાને પામે તેને ઉપસંપજ્જહન કહે છે આ પણ બે પ્રકારે થઇ શકે છે એક તો જે અવસ્થામા પોતે હોય તે કરતા વિશુદ્ધઅવસ્થા પામતા તે પોતાની વર્તમાન અવસ્થાને છોડે છે અથવા પોતે જે અવસ્થામા હોય તેથી ઉતરતા દરજ્જાની અવસ્થા પામતા પણ જીવ પોતાની મૂળ અવસ્થાને છોડે છે

હવે પાચ નિર્ગ્રન્થોમા ઉપસંપજ્જહન કહે છે.

જેમ પુલાકનિર્ગ્રન્થ પોતાની પુલાકપણાની અવસ્થાને છોડીને વિશુદ્ધિ એ વર્તતા કષાયકુશીલ નિર્ગ્રન્થ થાય છે કારણકે પુલાકના સરખા સંયમસ્થાનો કષાયકુશીલમા સભવી શકે છે તેમજ તે પુલાક નિર્ગ્રન્થ ચ્યવીને દેવપણામા અવિરતિ પણ થાય છે આ રીતે પુલાકને બે પ્રકારે ઉપસંપજ્જહન ઘટી શકે છે

वउसत्तचुओ सेवी, कसायवं अविरओ व सड्ढो वा
सेवित्तचुओ वउसो, कसाइ सड्ढो अविरओ वा ॥८१॥

वकुशत्वात् च्युतः सेवी कषायवानविरतो वा श्राद्धो वा
सेवित्वाच्च्युत' वकुशः, कषायी श्राद्ध अविरतो वा ॥८१॥

અર્થ-બકુશપણુ તજીને પ્રતિસેવાકુશીલ, કષાયકુશીલ, અવિરતિ તેમજ દેશવિરતિ થાય પ્રતિસેવાકુશીલથી
... બકુશ, કષાયકુશીલ શ્રાવક અથવા અવિ...

વિશેષાર્થ-બકુશનિર્ગ્રન્થ બકુશનિર્ગ્રન્થપણું છોડીને પ્રતિ-
સેવાકુશીલ કે કસાયકુશીલ થાય તેમજ ત્યાંથી તે જીવ
મંદ પરિણામે વર્તતા દેશવિરતિ કે અવિરતિને પણ
પામે છે પ્રતિસેવાકુશીલનિર્ગ્રન્થ પોતાની અવસ્થાને
છોડી બકુશ તેમજ કસાયકુશીલનિર્ગ્રન્થ થાય છે
અને તે જીવ જો મંદ અધ્યવસાયે વર્તતો હોય તો
શ્રાવક કે અવિરતિ પણ બને છે

सकसाओ पुण पुलाओ, वउसो पडिसेवगो नियठो वा
सड्ढो असजओ वा, हविज्ज चइउ कसाइत्त ॥८२॥

सकषाय॰ पुन॰ पुलाक॰ बकुश प्रतिसेवक निर्ग्रन्थो वा
श्राद्धो सयनो वा भवति च्युत्वा कषायित्व ॥ ८२ ॥

અર્થ-કષાયકુશીલ કષાયકુશીલથી પુલાક થાય બકુશ થાય,
પ્રતિસેવાકુશીલ અથવા નિર્ગ્રંથ થાય. અથવા કષાય
કુશીલ કસાયકુશીલપણાને તજીને શ્રાવક કે અવિરતિ
પણ થાય છે

વિશેષાર્થ-કષાયશીલનિર્ગ્રન્થ કષાયકુશીલપણાથી પુલાક
બકુશ પ્રતિસેવાકુશીલ અથવા નિર્ગ્રન્થનિર્ગ્રંથ થાય
છે હવે જો તે અતિમંદઅધ્યવસાયે વર્તતો હોય
તો શ્રાવક અથવા અવિરતિ પણ થઈ શકે છે

निग्गथत्त चुओ पुण, सकसाइ सिणायगो अविरओ वा
ण्हाओ चइय सिणायत्तण तु सिद्धो हविज्ज त्ति ॥८३॥

दार । २४ ।

निर्ग्रन्थत्वात् च्युत पुनः, सकषायी स्नातक अविरतो वा।
स्नात' च्युत्वा स्नातकत्व तु सिद्धो भवति इति ॥८३॥द्वार२४॥

અર્થ–નિગ્ર થ નિર્ગ્રંથપણુ મુકીને વળી કષાયકુશીલ થાય સ્નાતક થાય અથવા અવિરતિ થાય સ્નાતક સ્નાતકપણુ મુકીને મોક્ષેજ જાય

વિશેષાર્થ–નિર્ગ્રંથના ઉપશામક અને ક્ષપક એ બે ભેદ છે તેમા બારમા ગુણઠાણાથી જે જીવો તેરમે ગુણઠાણે જાય છે તેને નિર્ગ્રન્થથી સ્નાતક થયેલા કહેવાય છે ને ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ તો શ્રેણીથી અવશ્યમેવ પડે છે અને તે પણ કાળક્ષયે અથવા આયુષ્યક્ષયે એ રીતે બે પ્રકારે પડે છે તેમા જે કાળક્ષયે શ્રેણીથી પડે છે તે સકષાયકુશીલ પામે છે ને જે ભવક્ષયે પડે છે તે દેવપણામા જરૂરથી અવિરત થાય છે પણ દેશવિરતિ થતો નથી કારણકે દેવપણામા દેશવિરતિનો અભાવ છે

આ સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ તો તેરમા ચૌદમા ગુણઠાણાના જીવોને કહેવામા આવે છે અને તે તો અવશ્ય મોક્ષેજ જાય છે

૨૫ સંજ્ઞાદ્વાર

સંજ્ઞા—અહાર–ભય–પરિગ્રહ–મૈથુન–ક્રોધ–માન–માયા–લોભ–લોક અને ઓઘ એમ દશ પ્રકારે સંજ્ઞા હોય છે વારવાર અભ્યાસથી જીવોની જે વસ્તુમા સ્હેજે પ્રવૃત્તિ થાય તેને સંજ્ઞા કહે છે

હવે કયા કયા નિર્ગ્રન્થને સન્ના હોય અને
કોને કોને ન હોય તે અને આહાર કહે છે

णहायनियठपुलाया, नो उवउत्ता हवंति सन्नासु
सेसा दुहावि हुज्जा (दार२५) ण्हाओ दुह सेसगा-
हारा ॥ ८४ ॥ द्वार २६ ॥

स्नातकनिर्गन्थपुलाका नो उपयुक्ता भवन्ति सञ्ज्ञासु शेषा द्विधापि
भवन्ति (द्वार २५) स्नातः द्विधा शेषका आहारा ॥८४॥द्वार२६

અર્થ–સ્નાતક નિર્ગ્રન્થ અને પુલાક સન્નામા ઉપયુક્ત ન
હોય અને બાકીના નિગ્રન્થો બન્ને પ્રકારે હોય
સ્નાતક આહારી અણહારી બન્ને પ્રકારના હોય અને
બાકીના આહારીજ હોય

વિશેષાર્થ–સ્નાતક, નિર્ગ્રન્થ અને પુલાક આ ત્રણે નિર્ગ્રન્થો
સન્નાને વિષે ઉપયોગવાળા નથી હોતા કારણકે મુખ્ય
જ્ઞાનોપયોગમાજ તેઓ નિરતર વર્તનારા હોવાથી
તેઓને આહારાદિકની અભિલાષા ન હોય અને
બાકીના બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, અને કષાયકુશીલ
તે પણ કોઇકવાર આહારાદિ સન્નામા ઉપયોગવાળા
પણ હોય અને કોઇકવાર જ્ઞાનાદિઉપયોગમા વર્તતા
હોય ત્યારે આહારાદિ સન્નામા વર્તતા ન પણ હોઇ
શકે એટલે સન્નાવાળા પણ હોય અને ન પણ હોય

૨૬–આહારદ્વાર

આહાર ત્રણ પ્રકારના છે ઓજાહાર લોમાહાર અને કવલાહાર જીવ ઉત્પન્ન થતા જે આહાર ગ્રહણ કરે છે તે ઓજાહાર રૂવાટાદ્વારા જે આહાર ગ્રહણ કરે છે તે લોમાહાર, અને મુખમા કોળીઆદ્વારા જે આહાર ગ્રહણ કરે છે તેને કવલાહાર કહે છે

હવે તે પાચ નિર્ગ્રન્થોમા આહારની ઘટના કરે છે સ્નાતક આહારી પણ હોય અને અણુહારી પણ હોય છે, કારણકે સયોગીગુણઠાણાવાળા જીવો કેવળી સમુદ્દઘાતમા તીજા ચોથા અને પાચમા સમયમા અણુહારી હોય છે અને બાકીના વખતે તે આહારી હોય છે, તેમજ અયોગી ગુણઠાણાવાળા જીવો અણુહારીજ હોય છે આથી સ્નાતક આહારી અણુહારી એ રીતે બન્ને પ્રકારના હોય છે અને બાકીના પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રન્થ એ પાચે આહારીજ હોય અણુહારી ન હોય કારણકે અણુહારી અવસ્થા ઉપર કહેલ કેવળીસમુદ્દઘાત અવસ્થામા તેમજ ભવાતરે જતા વક્રગતિએજ હોય છે તેથી આ નિર્ગ્રન્થોમા કેવળી સમુદ્દઘાત નથી તેમજ વક્રગતિ પણ સભવતી નથી તેથી આ નિર્ગ્રથો આહારીજ હોય છે અણુહારી નથી હોતા

૨૭—ભવદ્વાર

ભવ એટલે સંસાર ચાર ગતિમાં પર્યટન કરવું તે
ભવ કહે છે

पचन्नि य जहन्नेण, एगभवुक्कोसओ कमेणेव
पुलयस्स तिन्नि नियंठ,तु अट्ठ तिन्नेव इक्को य ॥

पञ्चापि च जघन्येन एकभवोत्कर्षतः क्रमेणैव
पुलाकस्य त्रय त्रयाणां तु, अष्टौ त्रय एव एकश्च ।८५।द्वार

અર્થ—પાંચે નિર્ગ્રંથ જઘન્યથી એક ભવમાં અને ઉત્કૃષ્ટ
અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે-પુલાકને ત્રણ, ત્રણને આ
ત્રણ અને એક છે

વિશેષાર્થ-પુલાક બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્ના
એ પાંચે નિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી એક ભવ હોય. એ
એ ચારિત્ર પામ્યા પછી એકજ ભવમાં પણ સિ
ગતિને પામી શકે છે ઉત્કૃષ્ટથી પુલાકને ત્રણ ભ
બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલને ઉત્કૃષ
આઠ ભવ, નિર્ગ્રન્થને ત્રણ ભવ અને સ્નાતકને
ભવ જઘન્યથી પુલાકાદિક નિર્ગ્રંથને એક ભવ ગ્રહણ
વાનો હેતુ એ છે કે તે ભવમાં પુલાક થઈને કષ
કુશીલાદિ બીજા સંયમોને એ [illegible]

૨૮ આકર્ષદ્વાર

જે અવસ્થામા વર્તતો હોય તે અવસ્થા મુકીને ફરી તે અવસ્થા પામે તેને આકર્ષ કહે છે અને તે આકર્ષના પણ બે પ્રકાર છે ૧-એક ભવ આશ્રયીને ૨-ઘણાભવ આશ્રયીને

હવે નિર્ગ્રન્થોને વિષે આકર્ષ કહે છે.

इक्को य जहन्नेण, आगरिसुक्कोसओ कमेणेव
पुलयस्स तिन्नि तिण्ह,सयग्गसो दुन्नि इक्को य।८६।

एकश्च जघन्येन आकर्षोत्कृष्टत क्रमेणैव
पुलाकस्य त्रिणि त्रयाणां शतपृथक्त्व द्वे एकश्च ॥ ८६ ॥

અર્થ-જઘન્યથી એક આકર્ષ હોય, ઉત્કૃષ્ટથી અનુક્રમે આ પ્રમાણે હોય છે-પુલાકને ત્રણ, ત્રણને શતપૃથક્ત્વ, બે અને એક હોય

વિશેષાર્થ-પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક એ છએ નિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી એક આકર્ષ હોય છે એટલે તે નિર્ગ્રન્થ પોતાની અવસ્થામા એકજવાર આવીને તેજ ભવમા સિદ્ધિ ગતિએ જાય છે તેને લઇને એક આકર્ષ ઉત્કૃષ્ટથી પુલાકને તેજ ભવને આશ્રયીને ત્રણ આકર્ષ હોય છે બકુશ પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલ એ ત્રણને શતપૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય છે નિર્ગ્રન્થને માત્ર બેજ આકર્ષ હોય છે કારણકે તે જીવ એક

ભવમા બેજ વાર શ્રેણી કરે છે સ્નાતકને એકજ આકર્
હોય છે કારણકે તેને તે ચારિત્ર છોડયા પછી ફરી
વારવાર તેને પામવાનુ હોતુ નથી કારણકે તે જ્યાં
ચારિત્ર છોડે ત્યારે સિધો મોક્ષમા જ જાય છે તે
પડવા વિગેરેનુ હોતુ નથી

नाणभवे आगरिसा, हुति जहन्नेण दोन्नि पच

उक्कोसओ कमेण, सत्त हवंति पुलायस्स ॥ ८७

नानाभवेषु आकर्षा भवन्ति जघन्येन द्वौ पंचाना

उत्कर्षेत क्रमेण सप्त भवन्ति पुलाकस्य ॥ ८७ ॥

अर्थ–નાનાભવ આશ્રયીને પાચને જઘન્યથી બે આ
હોય અને ઉત્કૃષ્ટપણે અનુક્રમે પુલાકને સાત
કર્ષ હોય છે

વિશેષાર્થ–હવે નાનાભવ આશ્રયીને આકર્ષ કહે છે
ન્યથી સ્નાતક સિવાય બાકીના પાચ નિર્ગ્રન્થને
આકર્ષ હોય છે એક તે ભવમા અને બીજો
ભવમા હોય છે તથા પુલાકને ઉત્કૃષ્ટથી સાત આ
હોય છે પુલાકને પ્રથમના ભવમા ત્રણ આકર્ષ
બીજા ભવમા એક આકર્ષ અને ત્રીજા ભવમા
આકર્ષ એમ સાત આકર્ષ પુલાકને ઉત્કૃષ્ટથી હોય

सहसग्गसो उ तिण्ह, पच नियंठस्स ण्हायए

अतमुहुत्त कालो, होइ दुहावी पुलायस्स ॥ ८

सहस्रपृथक्त्व तु त्रयाणाम् पञ्च निर्ग्रन्थस्य स्नातस्य न

अन्तमुहूर्ते काल भवति द्विधाऽपि पुलाकस्य ॥ ८८ ॥

અર્થ–ત્રણને સહસ્રપૃથક્ત્વ, નિર્ગ્રન્થને પાચ આકર્ષ અને સ્નાતકને આકર્ષ નથી પુલાકને બન્ને પ્રકારે અત ર્મુહૂર્ત કાળ હોય છે

વિશેષાર્થ–બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ એ ત્રણને સહસ્રપૃથક્ત્વ આકર્ષ નાનાભવ આશ્રયીને હોય છે આ નિર્ગ્રન્થોને આઠ ભવ હોય છે અને એક ભવમા વધુમા વધુ ૯૦૦ આકર્ષ હોય છે તેથી તેને આઠે ગુણતા ૭૨૦૦ આકર્ષ થાય છે નિર્ગ્રન્થને નાના ભવ આશ્રયીને પાચ આકર્ષ હોય છે આ નિર્ગ્રન્થને ત્રણ ભવ હોય છે તેમા પ્રથમ ભવમા બે આકર્ષ બીજા ભવમા બે અને ત્રીજામા ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ થઈ મોક્ષે જાય એ રીતે પાચ આકર્ષ હોય છે સ્નાતકને નાના ભવ આશ્રયી આકષ નથી કારણકે તે તો તેજ ભવમા મોક્ષે જાય છે

૨૯–કાળદ્વાર

કાળ–સ્થિતિ–મર્યાદા નવીન વસ્તુને જુની કરે તેને કાળ કહે છે અને તે કાળ વર્તના પરિણામ વિગેરે રૂપે છે પુલાકને જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી અતર્મુહૂર્તનો કાળ જાણવો કારણકે પુલાક પુલાકપણે વર્તતા મરણ પામે નહિ

चउसासेवि कसायी जहन्नओ समयामियरओ कोडी
समय होइ नियंठो, अतमुहुत्तं तु उक्कोसो॥८९॥

रतुज्ञासेविरुपायिणा, जघन्यत समयम् इतरत कोटि
समय भवति निर्ग्रन्थ अन्तर्मुहूर्त तूत्कर्ष ॥ ८९ ॥

અર્થ-બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી હોય, નિર્ગ્રન્થનો કાળ જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત હોયછે

વિશેષાર્થ-બકુશ પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ એ ત્રણનો જઘન્યથી કાળ સમયનો હોય છે કારણકે એ ત્રણે ચરિત્ર લીધા પછી એક સમયમા મરણ પામે તેને આશ્રયીને તે જઘન્યકાળ ઘટી શકે છે તથા ઉત્કૃષ્ટથી આ ત્રણે નિર્ગ્રન્થના કાળ દેશેઉણ પૂર્વક્રોડ વર્ષનો હોય છે કારણકે ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ તેટલોજ છે તેમજ નિગ્રન્થને જઘન્યથી એક સમય હોય છે કારણકે જે જીવો અગિઆરમા ગુણઠાણે આવી એક સમયમા તે ગુણઠાણાથી પડી દેવાદિકમા જાય તેને લઈને જઘન્ય કાળ ઘટે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત કાળ હોય છે કારણકે આ અગિઆરમા બારમા ગુણઠાણાનો કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત છે

ण्हाओ अतमुहुत्त, जहन्नओ इयरओ अ पुव्वाण
देसूणा कोडी खलु बउसाई हुति सव्वद्ध ॥९०॥

स्नात अन्तर्मुहूर्त जघन्यत. इतरतश्च पूर्वाणा
देशोना कोटि खलु बकुशादय भवन्ति सर्वकाल ॥ ९० ॥

અર્થ-સ્નાતક જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશેઉણ પૂર્વક્રોડ સુધી હોય, અને બકુશાદિ સર્વકાળ હોય.

विशेपार्थ-स्नातक जघन्यथी अन्तर्मुहूर्त होय कारणके जे अ तगडकेवली छे तेओनो एटलोज काळ होय छे अने उत्कृष्टथी देशेन्यून पूर्वक्रोड वर्ष होय कारणके केवली अवस्थानो उत्कृष्ट तेटलोज काळ होय छे

हवे नाना जीव आश्रयीने काळ कहे छे-

बकुश प्रतिसेवाकुशील कषायकुशील अने स्नातक सर्वकाळ होय कारणके महाविदेहमा ते सर्वदा होय छे

निग्गथा य पुलाया, इक्क समय जहन्नओ हुति
उक्कोसेणं पुण ते, अन्तमुहुत्तं चिय हवंति ॥९१॥

निर्ग्रन्थाश्च पुलाकाः, एकं समय जघन्यत. भवन्ति
उत्कर्षेण पुनस्ते, अन्तर्मुहूर्तं किल भवन्ति ॥९१॥

अर्थ-निर्ग्रन्थ अने पुलाक जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी निश्चे अन्तर्मुहूर्त होय छे

विशेपार्थ-निर्ग्रन्थ अने पुलाकने जघन्यथी एक समय काळ जाणवो अने उत्कृष्टथी अतर्मुहूर्त होय छे जे एकनो अन्तर्मुहूर्त काळ होय तेहने समये बीजो पुलाकपणुं पामे एम एक समये बेनो जघन्यथी सद्भाव होय अने तेथी उत्कृष्टथी ते निर्ग्रन्थ तथा पुलाक अन्तर्मुहूर्त होय पण आमा विशेषता एटली समजवी के जे एकनी स्थितिनु अतर्मुहूर्त होय तेना करता घणानी स्थितिनु अतर्मुहूर्त मोटु होय छे

૩૦—અંતરદ્વાર

અંતર એક અવસ્થા પામ્યા પછી તે અવસ્થાને ફરી પામતા વચ્ચે જેટલો કાળ રહે તેને અંતર કહે છે

હવે પાંચ નિર્ગ્રન્થોમાં અંતર જણાવે છે.

अतोमुहुत्तमेसि जहन्नओ अन्तरं तु पचण्हं
उक्कोसेण अवड्ढं पुग्गलपरियट्टदेसूण ॥ ९२ ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमेषा जघन्यत अन्तर तु पञ्चाना
उत्कर्षेण अपार्द्धं पुद्गलपरावर्तदेशोन ॥ ९२ ॥

અર્થ—એ પાંચનું જઘન્ય અંતર અન્તર્મુહૂર્તનું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશેન્યુન અર્ધપુગદ્દલપરાવર્ત છે

વિશેષાર્થ—પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રન્થ એ પાંચેનું જઘન્ય અંતર એક જીવની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનું છે એટલે એક પુલાક પોતાની પુલાક અવસ્થાને છોડીને ફરી તે અવસ્થાને પામે તો જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તે પામી શકે તેવીજ રીતે બકુશાદિકને પણ જઘન્યથી તે અવસ્થાને પામતા અન્તર્મુહૂર્ત લાગે અને ઉત્કૃષ્ટથી આ પાંચે નિર્ગ્રન્થોને દેશેન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલુ અંતર જાણવું કારણકે આ પાંચે નિર્ગ્રન્થોમાથી કોઇ પણ નિર્ગ્રન્થઅવસ્થા સમ્યક્ત્વ વિના તો ન જ હોઈ શકે અને એક વખત સમ્યક્ત્વ પામેલો જરૂરથી દેશેન્યુન

અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તે મોક્ષે જાયજ અને જ્યારે તે જીવ મોક્ષે જાય ત્યારે વધારેમા વધારે તેટલા કાળે પોતાની પૂર્વની ફરી નિર્ગ્રન્થ અવસ્થાનો સ્પર્શ કરેજ છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશેન્યુન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જાણવું

ण्हायस्स अन्तर नो, समयं तु जहन्नओ पुलायाणं
संखिज्जगवासाई उक्कोसगमतरं तेसिं ॥ ९३ ॥

स्नातकस्य अन्तर नास्ति, समय तु जघन्यत पुलाकाना
सख्यातक्वर्षाणि उत्कृष्टकमन्तरं तेषा ॥ ९३ ॥

અર્થ–સ્નાતકને અ તર નથી પુલાકને જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી સ ખ્યાતાવર્ષનુ અ તર હોય

વિશેષાર્થ–સ્નાતકને પોતાનુ ચારિત્ર છોડયા પછી તે ચારિત્ર પામવારૂપ અવસ્થા ન હોવાથી અ તર પણ નથી કારણકે સ્નાતક તો અવશ્ય મોક્ષેજ જાય

હવે સર્વ જીવની અપેક્ષાએ અ તર કહે છે–એક જીવ પુલાકપણું પામ્યા પછી વચમા એક સમય ગયા પછી વળી બીજો કોઇ જીવ પુલાકપણું પામે તે અપેક્ષા એ જઘ ન્યથી પુલાકને એક સમયનું અ તર હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પુલાકપણુ પામ્યા પછી બીજો કોઇ ન પામે તેવો વખત વધારેમા વધારે સ ખ્યાતા વર્ષ હોઇ શકે છે, તેથી પુલાકનું ઉત્કૃષ્ટ અ તર સ ખ્યાતા વર્ષોનું હોય છે

निग्गंथाणं समयं, उक्कोसं, अन्तरं तु छम्मासा ।
सेसाणं तु चउण्ह नो चेव य अन्तरं अत्थि ॥९४॥
दारं ॥ ३० ॥

निर्ग्रन्थाना समय, उत्कृष्ट अन्तर तु पण्मासाः
शेषाणां तु चतुर्णां, न चैव चान्तर अस्ति द्वार ३० ॥९४॥

અર્થ-નિર્ગ્રન્થોને જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ મહિનાનું અતર હોય છે અને બાકીના ચાર જણને બિલકુલ અતર નથી

વિશેષાર્થ-નિર્ગ્રન્થને જઘન્યથી એક સમયનું અતર અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસનું અતર હોય બાકીના બકુશ પ્રતિસેવાકુશીલ કષાયકુશીલ તથા સ્નાતકને અતર નથી કારણકે મહાવિદેહમા તે નિર્ગ્રન્થોની હમેશા સત્તા હોય છે

૩૧ સમુદ્ઘાતદ્વાર

સમુદ્ઘાત-ત લીનપણાએ કર્મપ્રદેશોનો પ્રબળતાએ જેમા ઘાત થાય તેને સમુદ્ઘાત કહે છે આ સમુદ્ઘાતમા આત્માનો પ્રયત્ન અને અધિક કર્મની ઉદીરણા એ મુખ્ય વસ્તુ છે અને આ સમુદ્ઘાત સાત પ્રકારે છે

વેદનાસમુદ્ઘાત—અશાતાવેદનીયની વેદનાવડે આકુલ વ્યાકુલ બનેલ જીવ આત્મપ્રદેશોદ્વારા શરીરના પોલાણ ભાગને પુરી પ્રબળઉદીરણાકરણવડે ઉદયમા લાવી ઘણા કર્મોનો નાશ કરે તેને વેદનાસમુદ્ઘાત કહે છે

કષાયસમુદ્ઘાત—કષાયવડે આકુળવ્યાકુળ બનેલ જીવ આત્મપ્રદેશોદ્વારા શરીરના પોલાણ ભાગને પુરી પ્રબળ ઉદીરણાવડે કષાયમોહનીયના ઘણા કર્મોને ઉદયમા લાવી નાશ કરે તે કષાયસમુદ્ઘાત

મરણસમુદ્ઘાત–મરણાન્ત સમયે વ્યાકુળ બનેલ જીવ મરણથી અતર્મુહૂર્ત પહેલા પોતાના આત્મપ્રદેશોને ઉત્પત્તિસ્થાન સુધી લબાવી પ્રબલઉદીરણાકરણવડે આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્ગલોને ઉદયમા લાવી ક્ષય કરે તે મરણસમુદ્ઘાત

વૈક્રિયસમુદ્ઘાત—વૈક્રિયલબ્ધિવત પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢી પૂર્વોપાર્જિત વૈક્રિયનામકર્મના ઘણા પ્રદેશો ને ઉદીરણાકરણવડે ઉદયમા લાવી વિનાશ કરવા સાથે રચવા ધારેલ વૈક્રિયશરીર યોગ્ય વૈક્રિયપુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિયશરીર બનાવે તેને વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કહે છે

તૈજસસમુદ્ઘાત—તૈજસલબ્ધિવત આત્મા તેજો અથવા શીતલેશ્યા મુકતી વખતે તલ્લીનપણાથી ઉદીરણાદ્વારા ઘણા તૈજસકર્મોને ઉદયમા લાવી ક્ષય કરે તેને તૈજસ સમુદ્ઘાત કહે છે

આહારકસમુદ્ઘાત—ચૌદપૂર્વધર મુનિ તીર્થંકરભગવાનની ઋદ્ધિ જોવામાટે અથવા કોઇ ઉત્પન્ન થયેલ શકાનો પ્રત્યુત્તર મેળવવામાટે શુભ્ર આહારકશરીર બનાવે છે અને જે તીર્થંકર ભગવાનની પાસે મોકલી પોતાનો સશય ટાળે છે આ આહારકશરીર બનાવતી વખતે પ્રબલતાએ ઉદીરણાકરણવડે ઉદયમા લાવી ઘણા આહારક પુદ્ગલોનો અકાળે ક્ષય કરવામા આવે તેને આહારકસમુદ્ઘાત કહે છે

કેવલીસમુદ્ઘાત–જે કેવળી ભગવતોને નામ–ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ આયુષ્ય કરતા વધારે

રોય તેઓને તે સ્થિતિ આયુષ્યસરખી કરવામાટે આ
સમુદ્ઘાત કરવાની જરૂર પડે છે આ સમુદ્ઘાતનો કાળ
આઠ સમયનો છે ને તેમા આત્મપ્રદેશોને લોકાકાશ
પ્રમાણ વિસ્તારી આ ત્રણ કર્મના ઘણા પુદ્ગલોનો
અપવર્તનાદ્વારા પ્રબળપણે ક્ષય કરવામા આવે છે

આના છ સમુદ્ઘાતનો કાળ અન્તર્મુહૂર્ત છે અને
કેવળીસમુદ્ઘાતનો કાળ આઠ સમયનો છે

કયા નિર્ગ્રન્થોને કેટલા સમુદ્ઘાત હોય તે કહેછે

वेयणकसायमरणे तिन्नि पुलायस्स हुंति समुग्घाया
पचासेवगवउसे, वेउव्वियतेयगेहि सह ॥ ९५ ॥
आहारएण सहिया कसाइणो छ न्नियठए नत्थि
केवलियसमुग्घाओ, इक्कोवि य होइ ण्हायस्स
॥ दार ३१ ॥ ९६ ॥

वेदनाकषायमरणा॰ त्रय पुलाकस्य, भवन्ति समुद्घाताः
पञ्च आसेवकवकुशयो , वैक्रियतैजसाभ्या सह ॥ ९५ ॥
आहारकेन सहिता कषायिण षट् निर्ग्रन्थस्य नास्ति
कैवल्किसमुद्घात एकोऽपि च भवति स्नातस्य । द्वार ३१।९६

અર્થ-પુલાકને વેદના કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્
ઘાત હોય છે પ્રતિસેવકુશીલ તથા બકુશને વૈક્રિય
અને તૈજસ સાથે પાચ સમુદ્ઘાત હોય છે
તથા કષાયકુશીલને આહારક સાથે છ સમુદ્ઘાત હોય
છે નિર્ગ્રન્થને સમુદ્ઘાત નથી તથા સ્નાતકને એક

કેવળી સમુદ્ઘાત હોય છે

વિશેષાર્થ—પુલાકને વેદના કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે, તેમા સંજ્વલન કષાયોદયથી કષાયસમુદ્ઘાત હોય જો કે પુલાકને મરણ નથી તોપણ મરણ સમુદ્ઘાત હોય કારણકે પુલાક મરણસમુદ્ઘાત કર્યા પછી કુશીલાદિક પામીને મરણ કરે છે તે માટે આ મરણસમુદ્ઘાત પણ ઘટી શકે છે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને પૂર્વોક્ત ત્રણ ઉપરાત વૈક્રિય અને તૈજસસમુદ્ઘાત મેળવતા પાચ સમુદ્ઘાત હોય છે કષાયકુશીલને પૂર્વોકત કહેલ પાચ ઉપરાત આહારક વધારતા છ સમુદ્ઘાત હોય છે માત્ર એક કેવળી સમુદ્ઘાતજ કષાયકુશીલને ન હોય સ્નાતકને તેરમે ગુણઠાણે વર્તતા કેટલાકને આઠ સમયની કેવળી સમુદ્ઘાત એકજ હોય છે

૩૨–અવગાહનાદ્વાર

અવગાહના—આકાશ પ્રદેશમા અવગાહીને રહેવુ તેને અવગાહના કહે છે એટલે જીવના પ્રદેશો કેટલા આકાશ પ્રદેશ ઉપર અવગાહીને રહ્યા છે તે જણાવવુ તે અવગાહના કયા કયા નિર્ગ્રન્થને કેટલી અવગાહના હોય તે જણાવે છે.

लोगमसंखिज्जइमे भागे पंचण्ह होइ ओगाहो
ण्हायस्स असंखिज्जे असंखभागेसु लोए वा
॥ ९७ ॥ दारं ३२ ।

लोकासंख्येयतमे भागे पञ्चाना भवति अवगाहः
स्नातकस्य असख्येये असख्येयभागेषु लोके वा ॥९७॥ द्वार ३२।

અથ-પાચ નિર્ગ્રન્થની લોકના અસખ્યાતમા ભાગની, સ્નાતકની અસખ્યાતી અસખ્યાતાભાગની અને લોકપ્રમાણ અવગાહના છે

વિશેષાર્થ-અવગાહનાના છ પ્રકાર છે ૧ લોકના અસખ્યાતમા ભાગની ૨ લોકના સખ્યાતમા ભાગની ૩ લોકના સખ્યાતા ભાગની ૪ લોકના અસખ્યાતા ભાગની ૫ અને સર્વલોકપ્રમાણ પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ, કષાયકુશીલ, અને નિર્ગ્રન્થ એ પાચની લોકાકાશના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી અવગાહના છે પણ લોકના સખ્યાતમાભાગની સખ્યાતા ભાગની અસખ્યાતાભાગની કે સર્વલોક પ્રમાણ અવગાહના નથી હોતી સ્નાતકની ત્રણ પ્રકારની અવગાહના છે લોકના અસખ્યાતમા ભાગની અસખ્યાતાભાગની અને સર્વલોક પ્રમાણ અવગાહના છે જ્યારે સ્વાભાવિક શરીરસ્થ હોય ત્યારે લોકના અસખ્યાતમા ભાગની, દડાદિક કરે ત્યારે લોકના અસખ્યાતાભાગની અને જ્યારે કેવળીસમુદ્ઘાત વખતે લોક પુરે ત્યારે સર્વલોકપ્રમાણ અવગાહના હોય કારણકે જીવના પ્રદેશો લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે તેથી અવગાહના સર્વલોક પ્રમાણ ઘટી શકે છે

૩૩–સ્પર્શનાદ્વાર

સ્પર્શના—આકાશ પ્રદેશોનો સ્પર્શ થવો- તેને સ્પર્શના કહે છે અવગાહના અને સ્પર્શનામા એટલો વિશેષ છે કે માત્ર અવગાહેલુ આકાશ તે અવગાહના કહેવાય છે અને સ્પર્શનામા અવગાહેલા અને ન અવગાહેલા આકાશ પ્રદેશનો સ્પર્શ તેને સ્પર્શના કહેવામા આવે છે અર્થાત્ જે દ્રવ્ય જેટલા આકાશપ્રદેશમા રહેલુ હોય તે ક્ષેત્ર કહેવાય છે અને તે ક્ષેત્ર તથા તેની છ એ દિશાએ એક એક આકાશપ્રદેશના પ્રતરની સ્પર્શના થાય તેને સ્પર્શના કહે છે માટે ક્ષેત્રથકી સ્પર્શના એ રીતે ભિન્ન છે

एवं चेव य फुसणा चउरो भावे खओवसमयम्मि
ण्हाओ खाइयभावे,उवसामि खइयम्मि वि नियठो
॥ ९८ ॥ दारं ३४ ॥

एव चैव स्पर्शना(द्वार ३३)चत्वार. भावे क्षायोपशमिके स्नातः क्षायिकभावे, औपशमिके क्षायिकेऽपि निर्ग्रन्थः ॥९८॥द्वार३४

અર્થ–એજપ્રમાણે સ્પર્શના જાણવી પ્રથમના ચાર નિર્ગ્રન્થ ક્ષાયોપશમભાવે, સ્નાતક ક્ષાયિકભાવે અને નિર્ગ્રન્થ ઉપશમ અથવા ક્ષાયિકભાવમા હોય

૩૪-ભાવદ્વાર

ભાવ-ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔદયીક અને પારિણામિક આ પાચ ભાવ છે

ઔપશમિક-કર્મના ઉપશમદ્વારા થનાગ જીવને સ્વભાવને ઔપશમિક કહે છે.

ક્ષાયિક-કર્મના ક્ષયદ્વારા થનારા જીવના સ્વભાવને ક્ષાયિકભાવ કહે છે

ક્ષાયોપશમિક-ઉદયમા આવનારા કર્મના પુદ્ગલોના ક્ષયથી અને અનુદિત પુદ્ગલોના ઉપશમથી થનારા જીવના સ્વભાવને ક્ષાયોપશમિક કહે છે

ઔદયિક-કર્મના ઉદયથી થનારા જીવના સ્વભાવ તેને ઔદયિકભાવ કહે છે

પરિણામ-જીવનો ભવ્યત્વાદિક પરિણામ તે પારિણામિક ભાવ છે

પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ એ ચાર નિર્ગ્રન્થ ક્ષયોપશમભાવે હોય છે સ્નાતક ક્ષાયિકભાવે ચારિત્રમા હોય તથા નિગ્રન્થના ઉપશામક અને ક્ષાયિક એ બે ભેદ છે તેમા ઉપશામકનિર્ગ્રન્થ ઉપશમભાવે હોય અને, ક્ષપકનિર્ગ્રન્થ ક્ષાયિક ભાવે હોય.

૩૫-પરિમાણદ્વાર

પરિમાણ—સખ્યા ગણત્રી ગણના વિગેરે અને તે સખ્યા ચારિત્રોને પામનાર અને ચારિત્રને પામેલાને આશ્રીને બે પ્રકારે હોય છે

કયા નિર્ગ્રન્થોમા કેટલા લાભી શકે તે જણાવે છે

पडिवज्जंत पुलाया इक्काइ जाव सयपुहुत्तं ति
पडिवन्ना जइ हुंति, सहस्सपुहुत्तंत एगाइ ॥९९॥

प्रतिपद्यन्त पुलाका एकादयः यावत् शतपृथक्त्व इति
प्रतिपन्ना यदि भवन्ति, सहस्रपृथक्त्व एकादय ॥९९॥

અર્થ—પ્રતિપદ્યમાન પુલાકનિર્ગ્રન્થો એકથી માડીને શતપૃથક્ત્વ હોય અને પ્રતિપન્ન એકથી માડીને સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય

વિશેષાર્થ—પુલાક બકુશ કુશીલ નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતક એ પાચ નિર્ગ્રન્થો છે તેમા પ્રતિપદ્યમાન અને પ્રતિપન્નપુલાક કોઇકવાર મહતર ન પણ હોય અને કોઇકવાર હોય પણ ખરા અને જ્યાર હોય ત્યારે પ્રતિપદ્યમાન પુલાકનિર્ગ્રન્થ એકસમયે ઓછામા ઓછા એક હોય અને તે પ્રતિપદ્યમાન પુલાક નિર્ગ્રન્થ ઉત્કૃષ્ટથી એકસમયે શતપૃથક્ત્વ હોય પ્રતિપન્નપુલાકનિર્ગ્રન્થપણામા વર્તતા જઘન્યથી એ... અને

ઉત્કૃષ્ટથી પ્રતિપન્નપુલાક સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય છે,

सेविवउसा पवज्जतगा य, इक्काइ जा सयपुहुत्त
पडिवन्नगा जहन्नग, इयर कोडीसयपुहुत्त॥१००॥

बकुशासेविन प्रतिपद्यमानाश्च एकादयः, यावत् शतपृथक्त्व
प्रतिपन्नका जघन्यत इतरे कोटिशतपृथक्त्व ॥ १०० ॥

અર્થ-પ્રતિસેવનાકુશીલ તથા બકુશપણાને પામનારા નિર્ગ્રન્થ એકથી માડીને યાવત્ શતપૃથક્ત્વ હોય અને પ્રતિપન્ન જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વકોટિ હોય

વિશેષાર્થ-પ્રતિપદ્યમાન બકુશનિર્ગ્રન્થ તથા પ્રતિસેવનાકુશીલનિગ્ર થ જઘન્યથી એક સમયે એક અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ હોય. પ્રતિપન્ન બકુશનિર્ગ્રન્થ તથા પ્રતિસેવનાકુશીલ જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી કોટિ શત પૃથક્ ત્વ હોય

सकसाया इक्काइ, सहस्सपुहुत्त सिया पवज्जता
कोडीसहस्सपुहुत्त, उक्कोस जहन्नग पवन्ना ।१०१।

सकषाया एकादय सहस्रपृथक्त्व, स्यात्त प्रतिपद्यमाना
कोटीसहस्रपृथक्त्वम् उत्कृष्टजघन्यकप्रपन्ना ॥ १०१ ॥

અર્થ-કષાયકુશીલ પ્રતિપદ્યમાન એકથી માડી સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યપણે હજાર કોટિપૃથક્ત્વ હોય

વિશેષાર્થ-પ્રતિપદ્યમાન કષાયકુશીલનિર્ગ્રન્થ જઘન્ય એક

સમયે એક અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્ત્રપૃથક્ત્વ હોય પ્રતિપન્ન ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સહસ્ત્રકોટિપૃથક્ત્વ હોય

पडिवज्जंतनियठा इक्काइ जा सयं तु बासट्टं
अट्ठसय खवगाण, उवसमगाणं तु चउवन्ना१०२

प्रतिपद्यमाननिर्ग्रन्था एकादयः यावत् शतं तु द्वाषष्ठि
अष्टशत क्षपकाना, उपशामकाना चतुष्पञ्चाशत् ॥१०३॥

અર્થ–પ્રતિપદ્યમાનનિર્ગ્રન્થ એકથી માંડીને એકસો બાસઠ હોય, તેમા ક્ષપક એકથી એકસો આઠ અને ઉપશામક એકથી માંડીને ચોપન હોય

વિશેષાર્થ–પ્રતિપદ્યમાન નિર્ગ્રન્થ અને પ્રતિપન્નનિર્ગ્રન્થ કોઇક વાર હોય પણ ખરા અને કોઈકવાર ન પણ હોય અને જ્યારે હોય ત્યારે પ્રતિપદ્યમાન નિર્ગ્રન્થ જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬૦ હોય કારણકે ક્ષપકશ્રેણીએ એકી સાથે ઉત્કૃષ્ટ એકસો આઠ ચડે અને ઉપશમશ્રેણીએ એકીસાથે ચોપન ચડે તેથી બન્ને મળીને ૧૬૨ હોય

पुव्वपवन्ना जइ ते, इक्काई हुंति जा सयपुहुत्त
ण्हाया उ पवज्जंता, अट्ठसय जाव समयम्मि१०३

पुव्वपवन्नसिणाया कोडिपुहुत्ते जहन्नया हुंति
उक्कोस चेव चिय, परिमाणमिमेसि एव तु
दारं ३५॥१०४॥

पुर्वप्रपन्ना यदि ते एकाद्य यावत् शतपृथक्त्वम् ।
स्नातास्तु प्रपद्यमाना, अष्टशत यावत् समये ॥ १०३ ॥
पूर्वप्रतिपन्नस्नातका कोटिपृथक्त्व जघन्यत भवन्ति
उत्कृष्टाश्च एव किल, परिमाणमेतेषा एव तु द्वार ३५॥१०४॥

અર્થ–પૂર્વપ્રતિપન્ન નિર્ગ્રન્થ હોય તો એકથી માંડીને યાવત્ શતપૃથકૂત્વ હોય, પ્રતિપદ્યમાન સ્નાતક એક સમયમા એકથી માંડીને એકસો આઠ હોય પૂર્વ પ્રતિપન્નસ્નાતક જઘન્યથી કોટિપૃથકત્વ હોય અને ઉત્કૃષ્ટપણે પણ એમનુ એટલુંજ પરિમાણુ હોય છે

વિશેષાર્થ—હવે જે પ્રતિપન્ન નિર્ગ્રન્થ છે તે પણ જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથકત્વ હોય છે પ્રતિપદ્યમાન સ્નાતક હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય અને જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ હોય. પ્રતિપન્ન સ્નાતક જરૂર હોયજ અને તે જઘન્યથી કોટિપૃથકૂત્વ હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોટિપૃથકૂત્વ હોય છે

૩૬–અલ્પબહુત્વ

અલ્પબહુત્વ–જે વસ્તુમા પરસ્પર ઓછાવત્તાપણાને વિચાર કરવો તેને અલ્પબહુત્વ કહે છે
પાચ નિર્ગ્રન્થમા અલ્પબહુત્વ ઘટાવે છે

निग्गथपुलयण्हाया, वउसा-पडिसेवगा-कसाइल्ला
थोवा संखिज्जगुणा, जहुत्तरं ते विणिदिट्ठा
दारं ३६ ॥ १०५ ॥

निर्ग्रन्थपुलाकस्नाता , वकुशा॰ प्रतिसेवका॰ कपायिण
स्तोका संख्यातगुणा , यथोत्तर ते विनिर्दिष्टा द्वार ३६॥१०५॥

અર્થ-નિર્ગ્રંથ, પુલાક, સ્નાતક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ, અને કષાયકુશીલ, તેમા અનુક્રમે પ્રથમના થોડા હોય અને ત્યાર પછીના યથોત્તર સખ્યાતગુણા કહ્યા છે

વિશેપાર્થ-પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્રન્થ અને સ્નાતકનું પરસ્પર અલ્પબહુત્વ જણાવે છે નિર્ગ્રન્થ સૌથી થોડા છે કારણકે વધારેમા વધારે પણ તે પ્રતિપદ્યમાન એકસો આઠજ છે તેથી પુલાક સખ્યાતગુણા છે કારણકે તે સહસ્રપૃથકત્વ જેટલા છે તેથી સ્નાતક સખ્યાતગુણા છે કારણકે તે કોટિપૃથકત્વ છે તેથી બકુશ સખ્યાતગુણા ને તેથી પ્રતિસેવનાકુશીલ સખ્યાતગુણા હોય જોકે આગળ બકુશ અને પ્રતિસેવનાને કોટિશતપૃથક્ત્વ કહેલ છે પણ તે બન્નેમા પરસ્પર પણ સખ્યાતગુણાનો ફેરફાર છે તે બન્નેથી કષાયકુશીલ સખ્યાતગુણા હોય કારણકે તે સહસ્રકોટિપૃથકત્વ હોય છે

ઉપસહાર—

भगवइपणवीससयस्स, छट्ठ उद्देसगस्स सगहणी
एसा उ नियंठाणं, रइया भावत्थसरणत्थं ॥१०६॥

भगवतीपञ्चविंशतितमशतस्य षष्ठोद्देशकस्य संग्रहणी
एषा तु निर्ग्रन्थाना रचिता भावार्थस्मरणार्थं ॥१०६॥

અર્થ-ભગવતી સૂત્રના પચીસમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાના સગ્રહરૂપ નિર્ગ્રન્થોના ભાવાર્થના સ્મરણ માટે આ નિર્ગ્રન્થી રચી છે

વિશેષાર્થ-ભગવતીજીના પચીસમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામા નિર્ગ્રન્થ સબધી અધિકાર છે તે અધિકારને ગાથાઓ દ્વારા યાદ રહી શકે તેટલા માટે ગ્રથકાર અભયદેવ સૂરિ મહારાજે આ નિર્ગ્રથી બનાવી છે

श्री तेरापंथ किशोर मण्डल
बीकानेर

जैन दर्शन में तत्त्व-मीमांसा

—मुनि नथमल